

9

PAUL ZARIFOPOL

DIN REGISTRUL IDEILOR GINGAȘE

PAGINI ALESE PENTRU A ȚINE LA CURENT PE
TINERII CULTIVAȚI ȘI SERIOȘI

CULTURA
NAȚIONALĂ

5054

PAUL ZARIFOPOL
DIN REGISTRUL
IDEILOR GINGAȘE
S'A EDITAT ȘI TIPĂRIT DE
CVLTVRA NAȚIONALĂ 1926

DIN REGISTRUL
IDEILOR GINGAȘE

Drepturile rezervate.

P R E F A Ț Ă

Cred că se pot numi, cu aceiaș dreptate, gingașe ideile care, în general, trebuie să fie cunoscute oricui vrea să treacă drept om cultivat, ca și acele despre care acest om trebuie să pomenască totdeauna cu deosebită băgare de seamă, dacă vrea să nu supere atenția societății unde, în chipul cel mai util și cel mai plăcut, i se adăpostește persoana și i se apără interesele.

Viața omului cultivat este grea, astăzi. I se impune, des și sever, să cunoască lucruri nouă și să vorbească despre dănsese elegant și sigur. Mai ales pentru tineri obligația aceasta este constrângătoare. Pe cei mari societatea nu-i silește, cu acelaș zor ca pe tineri, la excесе intelectuale. Conducerea afacerilor permite, în această privință, o dezinteresare care poate merge până la cea mai senină apatie; apoi în tot cazul rămân ceva idei cu care omul și-a ornat spiritul în tinerețe, și acestea, administrate prudent, pot face bune servicii până la anii venerabili.

* * *

Noutatea este una din valorile nediscutabile. Legile naturale ale atenției îi garantează cursul în toate domeniile vieții. Este o problemă de elementară mândrie pentru omul cultivat să afle cât mai repede noutățile, și tot atât de repede să le

adopte ori să le respingă. În viața culturală lucrurile sunt astfel dispuse încât, obișnuit, află noutățile gata legate de aprobările și dezaprobările cuvenite. De sigur rămâne loc destul pentru ca cei dificili să poată introduce mici modificări personale în aprobările și dezaprobările primite de-a gata; totuși acest loc se micșorează simțitor prin intensificarea culturii, dar mai cu seamă prin accelerarea ei.

Timpul și puterile trebuiesc economisite, iar obligațiile de cultură nu ne iartă să rămânem în urmă cu ideile. Datoria literaților e să ușureze publicului această economisire în așa chip, încât acesta să nu-și pună în primejdie cultivarea anuală, lunară, săptămânală sau zilnică.

* * *

Politica, morala și moravurile, arta, sportul, tehnica sunt materiile obligatorii pentru omul cultivat.

Cantitativ cel puțin, tehnica și sportul sunt în progres considerabil: ele au acum deplin prestigiu de salon, și devin amenințătoare pentru vechile materii culturale. Singură politica își păstrează, se înțelege, importanța nealterată. Actual politica financiară primează; e rar astăzi omul cultivat care să nu aibă doctrină financiară. Morala, religia și arta — tradiționale obiecte ale scrisului care se numește literar — se găsesc în relativă lăncezeală. Totuși ele persistă a fi iritante și absorb încă destul timp și inteligență chiar oamenilor celor mai moderni, cu tot disprețul sarcastic pe care-l aruncă, la ocazie, asupra lor fanaticii sportului și ai tehnicii. Când l-a supărat rău de tot o femeie, cel mai rece și mai mândru sportsman încearcă, vrând nevrând, să gândească asupra crizei morale și asupra modernismului sexual și cade în ispită să cetească foiletoane sau chiar cărți pe care le ignoră superb până atunci.

Și apoi o bună parte din femei au rămas aliate prețioase pentru literații cari nu se pricep să scrie despre tehnică și sport. Atenția multor femei interesante și plăcute este, chiar astăzi, mult mai simțitoare când li se vorbește de artă sau psihologia moravurilor, decât despre ultimele modificări ale motoarelor cu benzină. În sfârșit, trebuie luat seama că o expunere tehnică are, inevitabil, caracter autoritar, și adeseori dimensi indiscrete — ceea ce displace profund sexului care reprezintă încă, prin o durabilă tradiție, *l'esprit de finesse*. Astfel, neglijarea materiilor literare continuă a fi dăunătoare cel puțin intereselor sentimentale ale tânărului cultivat. E adevărat, de altă parte, că tot mai multe femei distinse cultivă, de ex., cu minunată ardoare automobilismul; cu aceasta crește în sufletul lor o curiozitate multiplă și zeloasă pentru specialiștii acestui sport, indiferent de clasa lor socială. Conflictul rezultate din exagerarea unei asemenea curiozități servesc fatal să alimenteze cu ingrediente nouă materiile literare. În acest chip se servesc unele pe altele și se împacă, pe încunjur și fără prealabilă înțelegere, interesele și pasiunile numeroase și diverse ale omului cultivat.

* * *

Între mijloacele de a produce noutatea sau — ceea ce practic e tot una: — sentimentul noutății este și reînvierea unor forme de gândire vechi care lungă vreme s'au odihnit, neglijate de atenția publică. În acest scop, atitudinea logică și elegantă este aceea a pocăinții. Se indică firește în asemenea caz, să ne arătăm pătrunși de părere de rău pentru uitarea de care ne-am făcut vinovați față cu ideile și moravurile strămoșești.

Revenirea la idei și obiceiuri vechi, pe care le-ai uitat sau

chiar le-ai prigonit, se poate operă dintr'odată, ca sub o inspirație bruscă și misterioasă. Așa procedează oamenii cu temperament: ei au eleganța dezinvolturii. Alții, firi adânci și potolite, preferă să-și prezinte convertirea ca rod substanțial al unor studii și meditații lungi și anevoioase. În toate timpurile se întâlnesc amândouă speciile de convertiți, și iluminați și meditativi. Convertirile foarte repezi — așa cum se întâmplă ele în politică, de ex. — erau socotite, pe vremea burgeoisiei raționaliste, ca puțin elegante. Dar, sub influența unor filozofii moderne care au răsturnat valorile, s'a ajuns a se considera inconsecvența și izbucnirile neraționate ca o eleganță supremă a spiritului și a caracterului.

Există totuș încă oameni cari prețuesc consecvența și privesc neîncrezători transformările prea vioaie ale spiritului, tot așa cum judecă de prost gust schimbarea indiscretă a portului și a manierelor exterioare. Printre oamenii de acest fel se vor întâlni, cred, cetitorii cei mai potriviți ai acestui volum.

* * *

Evident, vremile de astăzi obligă clasa burgeză să-și revizuească ideile.

Unii vor ca burgeoisia să adopte simplu toate concepțiile împotriva căror această clasă a luptat altădată. Această revenire nervoasă și grăbită la credințe și metode de viață din trecut se proclamă astăzi cu sgomotoasă pompă. Dar pompa și sgomotul nu sunt semnele unice, nici cele mai sigure, după care să se evalueze vitalitatea adâncă și reală a unor curente de idei. Oamenii cari n'au spiritul nervos imitator, nici înjosit de apetituri și vanități particulare se țin, în chip firesc, departe de grosolăniile modelor intelectuale sau politic-sociale. Singură atenția acestor oameni mă interesează și mi-a călăuzit scrisul.

Mobilitatea zăpăcită și caraghioasă, ca și imitația promptă și de comică fatalitate, constituiesc grația amuzantă a unei specii animale care seamănă ridicul cu a noastră. La oameni inconsecvența săltăreață, răsturnarea ușuratică a convingerilor, împreunate cu imitația nestăpânită, nu sunt decât reflexe disgrațioase dacă nu și degradatoare, ale mobilității acelei specii ce pare destinată să parodieze omenirea sau, câteodată, să facă din omenire o parodie a ei.

P. Z.

Toate bucățile din acest volum, afară de *Explicația finală*, care-i inedită, au fost publicate în anii 1915—1925 în *Cronica* d-lui Teodorescu-Arghezi, în *Viața Românească*, *Revista Vremii*, *Flacăra*, *Cuvântul liber*, *Adevărul* și *Adevărul literar*.

IDEAL ȘI ENERGIE

În 1915, pe când mărețul Războiu era în toată splendoarea tinereții sale, iar norocul militar îmbătă încă alternativ ambele tabere cu ademenitoare cochetării, bătrânul feldmareșal Von der Goltz cântă, într'un ziar foarte răspândit, cu simplă și sigură mulțumire, prohodul pacifismului, — a cărui grabnică moarte deschisese dintr'odată toate căile virtuților eroice, atâta vreme părăsite. Cu solidă consecvență atacă venerabilul soldat mișeliile care copleşesc pe oameni în vremuri de lungă pace. Dintre toate îl supăraseră cu deosebire abuzul de prevedere și economie; fiindcă slăbiciunea aceasta ajunsese, cum se pare, un izvor de ticăloșire fără pereche, în viața Europeanului înainte de 1 August 1914. Sistemul asigurărilor pe viață, de exemplu, și mai ales organizarea asigurărilor uvriere umpleau de mare scârbă pe feldmareșal; căci el, cu speciala pătrundere a spiritului militar, descoperise numai decât, în aceste pernicioase excrescențe ale vieții pașnice, izvorul unor otrăvuri perfide, care ar fi putut ucide eroismul, obligatoriu și totuș sublim, al datoriei de sânge.

Nu încapă îndoială: Von der Goltz a simțit exact și a întrebuițat ingenios contrazicerea per-

fectă dintre tipul clasic al războinicului și organizarea minuțioasă a prevederii cu termen lung. Trebuie amintit însă, că prevederea este o veche boală, care a infectat eroismul curat și genuin, chiar de atunci decând neprihăniții noștri strămoși au renunțat pentru întâia oară să-și mănânce imediat dușmanii învinși, fripți ori chiar cruzi, hotărînd să-și păstreze ca provizie pentru oșpețe viitoare, sau chiar ca instrumente de lucru, — de când adică temperamentul original al omului a început să se altereze și splendoarea perfectă a eroismului primitiv a început să aibă umbre. Dar constatarea aceasta, că mușgaiul pacifist venise încă din cele dintâiu vremuri să mănânce virtuțile, nu infirmă, ci tocmai împlinește ideile clare și sănătoase ale valorosului militar.

Scurtă vreme după apariția studiilor sale generoase și utile asupra războiului, Von der Goltz a avut norocul să moară de ciupitura unui păduche exantematic, neprețuitul auxiliar al diverselor idealismuri eroice cu care se împodobeste lumea de câțiva ani încoace. Pe pământul sfânt al Asiei, cuibul religiilor, al molimilor grozave și fantastic murdare, departe de lașitățile prudenței europene, și-a sfârșit bătrânul viața, în chip nu se poate mai frumos și mai exemplar pentru cei rămași, nici mai armonios și mai mângâietor pentru sufletul său militar. Orientul plin de mistică lumină și de păduchi, de sublimă și rezignată înțelepciune și idealistic dispreț pentru săpun și celelalte mișelnice deșertăciuni ale Apusului, a fost sortit să primească, într-o armonie oarecum miraculoasă, răsufierea din urmă

a unui om care arătase atât de lămurit fundamentul adevărat al eroismului pur și consequent.

Era lucru văzut însă că Europa toată, ea însăși, începuse demult să lupte, cu subtilă stăruință, în contra putrejunilor păcii. Virtuțile capitale, zeci de ani înăbușite, începuse a fermenta în măruntaele Occidentului bolnav de bunătățile înșelătoare cu care-l îmbuibase geniul practic și cel artistic, susținute de o pace mult prea lungă. Și această virtuțioasă regenerare s'a îndreptat, întocmai cum trebuia, după sentința memorabilă a lui Moltke: «Cele mai nobile virtuți se dezvoltă în războiu. Fără războiu, lumea ar dospî și s'ar pierde în materialism». — Și Virtute însemnează doar Energie, adică tărie de voință, iar voință fără ideal este un non-sens. Cu aceste idei simple și clare în cap, Europa a inaugurat, acum 12 ani, regimul strict al virtuților autentice...

Cine ar putea socoti exact în ce proporție a crescut, de vre-un sfert de secol încoace, întrebuințarea cuvintelor: *energie, voință, ideal*, în debitul european, scris și vorbit, ar ajunge la numere mari de tot. Acest calcul eu nu-l pot face; dar cred că ar fi și ciudat și nedrept să mi se ceară atât de migăloase socoteli tocmai astăzi, când filozofii diverse se întrec, cu elegantă ardoare, să discrediteze inteligența și toate socotelile ei, și să întroneze, în materie de cunoștință, intuiția și instinctul. Am să mă folosesc dar de acest drept, consacrat de gânditorii plini de vioiciune ai timpului meu, și am să vorbesc din instinct, am să luminez prin intuiție.

* * *

Toți acei care nu sânt atât de energici și activi, încât să nu mai poată gândi logic și îngăduit, se vor fi întrebat, ce înseamnă acea obsesiune fanatică a voinței, îngrijorarea aceia alarmată, care nu se mai sătură să se tânguiască de lipsă de energie, tocmai într'o vreme când lumea se storcea în muncă productivă și inventivă, cu o febrilitate fără pereche. În publicistica europeană apăruse un fel de pedagogie politică, al cărei ton fundamental era un țipăt exasperat și exasperant după energie. Ce lucru poșteau acele capete — omenști totuși, pe cât se părea — când zbierau sau mârâiau, fără preget și cu nervozitatea tâmpită a vracilor descântători, cuvântul energie?

Acum putem zice că am înțeles. Se pregătește cea mai strălucită explozie de energie pură din câte au fost, de când voința universală s'a încarnat în oameni. Schopenhauer spunea numai un simplu adevăr, când dădea ca exemplu clasic de manifestare a voinței propriu zise pe nebunii furioși. Europa se pregătește dar pentru o formidabilă activitate convulzivă, — iar acei care conduceau pregătirea nu prea vroiau, se pare, să afișeze clar rostul propagandei lor energistice; astfel ea trebuia să apară neinițiatilor ca o ciudățenie maniacă. Era o prudență elementară din partea acelor care aveau să-și păstreze în tot chipul sângele rece, pentru ca, sigur adăpostiți, să alimenteze energia furioasă a celor destinați să intrupeze voința sublimată, cât mai bine curățită și ferită de infiltrările primejdioase și nesuferite ale inteligenței.

Trebuie să luăm bine seama la această împărțire

de roluri: ea este un semn mare al naturii războiului modern. Câțiva, din biurouri, cafenele și redacții, țipă și se agită, cu sânge rece, să aprinză furie eroică, să elaboreze, cum se zice, pregătire sufletească în ceilalți, care-și sparg capetele și-și spintecă pânțele, prefăcuți în centre de energie distilată și rectificată la absolut. Cei dintâiu, vedeți bine, au realizat, pe seama lor, pacea perpetuă, și duc pacifismul internațional până la a face, cu o discreție generoasă, negustorie cu dușmanul; iar celor din urmă le revine rolul, cu deosebire nobil și frumos, de a perpetua, cu cea mai pitorească energie, virtuțile aspre ale strămoșilor. Cum s'ar zice în stil modern: cei dintâiu sânt apolinici, cei d'al doilea dionizici, — admirabilă împărțire și de gust, a rolurilor, în drama socială.

Distribuția aceasta, cu deosebire amabilă și distractivă pentru cine are răgaz să dea atenție contemplativă unor fenomene atât de simple și evidente, nu s'a obținut, cred eu, cu mare greutate; cred, fiindcă sânt convins, în contra unor sfinte formule, că astăzi, cași oricând, capitalul de voință covârșește enorm capacitatea de reflecție, în mulțimea umană; și asupra voinței se operează ușor cu cele mai grosolane și mai simple sugestii. De aceia întreprinderea a reușit peste așteptările celor mai scrupuloși idealisti, peste închipuirea celor mai delicați imperialisti. Europa a intrat în această epocă ilustră de acțiune convulzivă cu un avânt și un brio vrednice de vrâsta cea mai jună a speciei noastre, pe când voința funcționează absolut, neîmpiedicată de rețineri meschine și bolnăvicioase.

Regia a fost perfectă; drama se urmează cu un neasemănat pitoresc de surprize și de combinații logic fatale, — un film miriametric, deliciu suprem pentru reporterii, voiajori de comerț și samsarii gigantici care duc lumea, încarnări reprezentative ale timpului acestuia de colosală înflorire a voinței.

Printre pregătitorii literari ai acestui vertiginos chef de energie, cine poate uita pe feciorul micului pastor saxon, pe vulgarizatul aristocrat Friedrich Nietzsche? Acest suflet de preot prin naștere, un evlavios deghizat în ateu, veșnic iritat de probleme de viitor și de mântuire, a fost idolul cărturăresc al multor care pe față nu-l mărturisesc, ori îl hullesc chiar, copindu-l pe ascunsele. Un filolog genial și histeric, în ființa căruia se amestecă micul burghez neamț, hipnotizat încă de lustrul prestigios al cizmei iunkerului, cu un humanist poet, a cărui minte iera spasmodic zbuciumată de icoane din străvechea tragedie grecească: — pentru dansul catastrofa violentă și perpetuă ajunge dogmă supremă și singurul postulat nobil. Omul trebuie să trăiască în primejdie continuă, veșnic biciuit de emulație, turbat de pofta de întrecere. Ideea de luptă dușmănoasă cu celălalt, în grad de obsesiune absolută, rivalizarea ridicată la manie, extaz războinic la paroxism.

Un diavol însă, de cea mai infernală istețime și divin ironic, pândea soarta poporului care născuse pe acest profet, care din amintirile vechimii închipuise năluci zmintite și mărețe. Și acest diavol a pus împărat, în capul poporului german, o incomparabilă încarnare a spiritului *commis-voyageur*, o

încarnare de o perfecție ciudată, trăsuitoare, neverosimilă prin chiar desăvârșirea ei. Minte umplută cu gălăgie pripită și grosolan fanfaronă, voință clătinată de îngâmfări puerile, lăcomie fără frâu și quasi-dementă de a se amesteca în toate, beție plebeie de costum și paradă, idei ca din capul unui regisor de varietăți care vrea să filozofeze, semeții inutile și amabilități alături cu drumul, — în totul un balamuc de impulsuri incoerente înzoronate cu atitudini de panopticum, cu gesturi de gravură populară, cu bombastică cazonă, cu literatură de supeu militar. Această arătare a avut slujba istorică să simbolizeze și să călăuzească energia patriei imperiale a lui Nietzsche, tocmai atunci când ea se aruncă, cu avânt disciplinat, peste marginile existenței sale pașnice. Profetul care vroia să supună viața unei solemnități etern tragice a fost cu batjocură blestemat să vorbească poporului care se supunea prea-plecat celui mai humoristic simulacru, celei mai extravagante, mai răutăcioase și mai reușite parodii a supraomului, cel imaginat cu atâta cheltueală de patos juvenil și de lirism grav și evlavios.

Fără îndoială, exemplul este de o expresivitate prea concentrată, ca un caz frumos de patologie; fiindcă în el se arată un popor întârziat, grăbit și stângaciu, incapabil să-și învâle, cum trebuie, impulsurile cu gentilețe internațional consacrate; iar Zarathustra, în momente lucide, se cântă melancolic pe sine însuși: Ich bin, ach, nur Narr, nur Dichter! — Indiferent: energomania este acum atât de universală, încât putem zice că toată

sufrarea omenească, triburile europene ca și popoarele Polineziei și ale Africei, armonizează astăzi desăvârșit într'o războinicie esențială, aceasta fiind punctul unic, venerabil și solid omenesc, în care se pot împacă perfect varietățile speciei noastre.

* * *

Elementele voinței sunt: efortarea și scopul. Unele scopuri se numesc idealuri. Idealurile sunt scopuri prin excelență nobile. De dănsese ne apropiem numai prin eroism, moral — cum este, de exemplu, lupta sublimă cu vorba și condeiul în versuri și în proză, — ori material: cu capul sau cel puțin cu spatele în bătaia puști și a spangii. Iar tehnica voinței în forma ei superioară și delicată se numește, prin urmare, idealism. Idealistul, care nu-i decât idealist, are, la rândul său, nevoie de o tehnică specială a vieții. El nu poate rămâne închis în «turnul de fildeș» al egoiștilor — clădire bine cunoscută din literatura moralei civice, — ci se aruncă în viața intensă, cu tot riscul funcțiunilor și misiunilor, al atribuțiunilor și retribuțiunilor fatale de care te leagă orice situație activă socială. Toate aceste fatalități materialistice, idealistul trebuie să le îmbrățișeze cu eroică prudență, cu prețul unor lupte sufletesti, în care el nu poate triumfa decât dacă mecanismul voinței sale este sigur și simplu.

* * *

Wilhelm Wundt, astăzi răposat, vestit profesor și autor de manuale filozofice cu incomparabil succes de librărie, a scris, pe vremea războiului, o carte — se înțelege, din inspirație patriotică — despre filozofie în legătură cu caracterul popoarelor. Acolo el spune, în stilul său neutru și biurocratic, pe un ton de demonstrație sigură, că la baza filozofiei franceze se găsește vanitatea și setea de glorie, resorturile esențiale ale sufletului național (cum se poate vedea și din cântecul Marseillezei unde zice: *le jour de gloire est arrivé!*) — iar filozofia engleză, cu excepții care se explică și se înlătură foarte ușor, oglindește, cu o fidelitate deosebită, caracterul distinctiv al Anglo-Saxonului: egoismul centripetal (cel franțuzesc, zice Wundt, este mai mult centrifugal), sau, mai direct spus: filozofie de oameni sături. Până aici lucrul se prezintă simplu și amabil. Dar Germanii?

Ei au avut parte de idealism, — sau, mai lămurit: de ideea datoriei, cu supunerea cătră voința generală; un idealism care lucrează deopotrivă în sufletul naiv al omului de rând, cași în conștiința luminată a celui cultivat.

Trebuie mărturisit că era greu de făcut o clasificare mai satisfăcătoare, dacă ținem seamă de persoana și situația autorului. În interesul expunerii mele însă, cred că pot să completez pe Wundt astfel: deoarece filozofia engleză este a săturilor, propun să numim, măcar de dragul unei concizii elegante, idealismul filozofia flămânzilor sau, după voie, a însetaților. Tot se zice obișnuit în nemțește: *das Dursten und Lechzen nach dem Ideal*. Cu

chipul acesta dăm formulei profesorului o paralelă destul de nimerită și cu rodnic înțeles, mi se pare.

Starea propriu zis idealistică — zic eu acum, combinând explicațiile filozofului cu observațiile mele de mai sus — este starea aceluși care așteaptă, care n'a ajuns și se trudește grozav să ajungă. Rog pe cetitor să facă aici singur aplicațiile necesare, dacă este curios să interpreteze în detaliu cele ce i-am spus până acum, cu ajutorul formulei atât de comode inspirate de Wundt. Cadrul meu mă silește să trec numaidecât la alte constatări.

În această dispoziție a puterilor sufletești, ori și ale trupului, pe care am numit-o stare idealistică, silințe îndărătnice tremură să se rezolve într'o satisfacere, natural nestabilă, dar a cărei plenitudine trebuie să fie cumpănă sforțărilor crunte cari au împins spre dânsa. Numaidecât se înțelege că pentru asemenea exaltare a energiei voluntare, condiția primă este o reducere a gândirii la forme simple schematice, o simplificare care să se apropie de monoideism. Inteligența trebuie atunci strânsă în forme catehizmale, pentruca voința să poată lucra suveran.

Forma perfectă a voinței suverane este spiritul militar. Mulțimea oamenilor a simțit o dragoste caldă combinată cu o tainică admirație pentru manifestările invariabile, vioae și colorate ale acestui spirit; fiindcă el este perpetuarea statornică și drăgălașe a însăși copilăriei neamului nostru. Tipul militar este băiatul răsfățat și irezistibil al istoriei. La timp hotărât el poruncește, cu o încântătoare încruntare, să i se dea pe mână tot ce se află în casă.

Mândru și frumos îmbrăcat, el reprezintă forma cea mai seducătoare a atotputerniciei pământeste. Candid și zglobiu, distruge, cu câteva mișcări grațioase, toate materialitățile care nu-i sânt imediat consumabile; și astfel el ni se arată ca înger al idealismului curat, care vine să ne învețe a nu ne lega inima de cele pământeste, a uita de grija meschină a viitorului, ci asemenea pasărilor cerului și crinilor câmpului, să ne lăsăm în voia Domnului, căci el este Dumnezeuul tuturor oștirilor, a celor luptătoare, cași a celor sedentare.

Distrușgerea generoasă de așa numite bunuri materiale este semnul cel mai curat și mai luminos al intensității idealismului actual; și acei care se plâng de acest efect izbăvitor și sfânt al spiritului idealistic, dau numai dovadă de o scandalosă perversitate logică și morală. Sântem la o răspântie de mari solemnități istorice: de aici, ori mergem vitejește spre viața curată idealistică, purificată de toate scârbele complicate ale falsei civilizații, ori ne întoarcem în mocirla materialismului din care abia am eșit. Iar regimul vieții de pură și simplă virtute, hotărât nu se poate obține nici susține, decât numai dacă perpetuăm cu toată energia starea de războiu, până ce vom reduce strict materialitățile la cele mai venerabile forme, la plugul de lemn și la ghioaga nestrujită, atingând astfel gradul cel mai sublim de rafinare idealistică.

Aici însă iarăș se învederează inferioritatea Apusului. Numai Rusia, sfântă și rurală, încălzită de suflul vechiu al Asiei, ne mai dă doar exemplul unui idealism autentic și consequent în sublimarea

până la anihilare a blestematelor valori materiale.
Dela Răsărit lumina, acum cași în toți vecii.

* * *

Acum vre-o cincizeci de ani erau foarte la modă studiile asupra inteligenței animalelor. Furnicile se distinsese eminent ; lor li se consacra o literatură cu deosebire entuziastă. Mark Twain povestește cum, atins de curiozitatea pasionată a zoopsihologilor, s'a apucat și el să observe furnicare. Rezultatul observațiilor n'au confirmat, pentru dânsul, așteptările teoriei. De câte ori furnicile lui întâlneau un fir de paiu ori de iarbă care li se înălța în cale, ele nu-și urmau drumul, scurt, pe lângă baza obstacolului, ci se urcau mai întâiu, pe o parte, până în vârf, și apoi de acolo se dădeau binișor jos, pe partea cealaltă... Despre furnici aceasta se prea poate să fie o glumă calomnioasă, dar pentru crizele istoriei umane, drama hazlie a lui Twain pare că nu-i decât un exact simbol.

Intelectualii, care nu-s decât intelectuali. și nu-s absorbiți de practicarea energică a vreunui idealism oarecaré, încearcă uneori să întrebe, care ar fi bilanțul crizei sublime în care ne găsim. Ca de obicei, intelectualii se arată a fi și acum intempestivi ; de aceia sunt trimiși la plimbare, fără lungă explicație, dar cu mult temperament. Fiindcă pământul stă pironit în zodia împintenată a cizmei militare, care de nimic nu se impacientează așa rău ca de socoteli complicate : simplitatea este natura însăși a idealului în acțiune.

TIPUL POLITIC

În înțeles psihologic și social, se poate numi politică : orice sistem de fapte și intenții prin care cauți a impune — până la totală substituire, dacă se poate — voința ta voinței altuia. Uzul comun, care ține seamă numai de intensitatea și generalitatea efectului practic, restrânge înțelesul politicii la activitatea de stat și pentru stat. Dar orice minte normală poate vedeà, că aceleași motive și atitudini, cu aceleași metode și aceleași rezultate se constată, indiferent dacă conflictele de voință se întâmplă între mucoși din clasele primare, între mahalagioaice de temperament, între dame care patronează opere umanitare rivale, — sau : între Napoleon și Europa, ori între Mussolini și orașul Danzig.

În orice situație politică, astfel definită, metodele pentru realizarea acelei substituiri de voință despre care vorbim sunt aceleași : pumnul, complotat cu diverse aparate artificioase care-i imită efectele, intensificându-le minunat ; sbieratul viguros, adică forma cea mai perfectă a limbajului intuitiv, — mijloc de comunicare incontestabil superior limbajului rațional, totdeauna migălos și tardiv ; în sfârșit, amenințarea și făgăduința,

sublima pereche clasică de argumente sentimentale, al căror efect prompt este totdeauna asigurat, dacă sunt prezentate într'un stil absolut metaforic și hiperbolic. Toate aceste, susținute și împlinite prin eliminarea cât mai desăvârșită a motivelor și faptelor care le-ar slăbi efectul; fiindcă aceste metode trebuie să rămână product curat al silei sau al unei sugestii cât se poate mai puțin intelectuale.

Din ierarhia naturală a trebuințelor și, prin urmare, a poftelor omului, rezultă că politica, în înțelesul curent, adică activitatea de stat, coincide în bună parte cu aceia ce, în știința economică, se numește: distribuția bunurilor. În faptă dar, tipul politic este o ființă care, prin calitățile sale naturale și sociale, se afirmă cu deosebire destoinică a pune stăpânire pe bunuri produse prin activitatea specifică altor tipuri umane. Așa a fost dela origini. Numai că la început raporturile aceste erau simple și perfect transparente, iar astăzi, peste măsură complexe și greu de pătruns. În cazul antropofagiei, la care este totdeauna cuminte să recurgem pentru a înțelege raporturile cele mai comune dintre oameni, învingătorul devine bărbat politic prin însuș faptul învingerii, iar învinsul, adversarul politic de adineaori, devine simplu bun de consumație și cade sub guvernarea celui care l-a doborât, și acesta îl administrează; din momentul ce începe să-l rupă în bucăți, până la ultima fază a digestiei. Dela acest caz cu totul luminos în esențialitatea lui general umană, până la diversitatea vieții politice moderne, natura fundamentală și poziția caracteristică a tipului politic rămân

aceleași: el regulează împărțirea și consumarea valorilor născute prin fapta altor tipuri psihice și sociale. Tipul politic are dar slujba cu deosebire nobilă de a pune stăpânire pe produsele, materiale ori intelectuale, ale unor activități radical deosebite de politică, pe care le putem numi în scurt activității tehnice; iar operațiile prin care se perpetuează această stăpânire se numesc, cu un termen solemn: organizație socială și de stat.

Să nu se grăbească, mă rog, cetitorul a scoate, din cele scrise până aici, concluzii ponegritoare asupra oamenilor politici. Tipul politic pur nu este ființa simplă hrăpăreață pe care prea lesne și-o închipuște uneori prostimea necăjită.

Trepădușul electoral, reporterul ignar și neastâmpărat, șeful de cabinet servil și obrazinic, ori alte asemenea încarnări de elementare apetituri, nu sunt și nu devin tipuri politice, chiar dacă ajung și rămân la nivelul ministrabilității, și la un regim susținut de icre moi, șampanie, automobil și dame de nediscutată marcă. Tipul adevărat politic gustă, se înțelege, ca oricare altul, din aceste realități, care oricum n'au direct a face cu viața de stat, dar fără a se putea opri la dânsule; pentru că lui îi este cu deosebire dat, nu să se bucure de anume realizări ale vieții sociale, ci să dorească cu sete nestinsă a le stăpâni pe toate. Nu obiectul stăpânit, ci stăpânirea este ținta voinței politice. — Să poruncești, și să fii ascultat fără împotrivire, să fii admirat și lăudat cu cea mai fanatică stupiditate, să te răzbuni așa ca să îngrozești și pe cele mai plectate dintre slugile tale, să dobori

și să strivești pe acel care-ți stă împotriva, până a-i lăsa numai putere ca să-și înghită otrava fără seamăn a înfrângerii celei depe urmă, — din aceste voluptăți de o grozavă simplitate se țes visele și se realizează paradisele creaturii politice

Dar această elementară sete de stăpânire, trebuința aceasta naiv sălbatică de a supune, a zmulge aprobare și admirație fără margini sunt, în grad divers, atributele cele mai comune ale animalului prin excelență social. Deaceea este atât de comună evlavăia pentru tipul politic și râvna către dânsul. Numai tipului politic i-au dat oamenii din toate vremile, cu toată inima, brevetul de *om mare*. În cultul lui suntem crescuți; lui i se închină cărticica simplistă de istorie națională din clasa primară, ca și tratatul pompos de istorie universală de unde cetățeanul matur își completează cultura generală. Câte amănunte din dezvoltarea științei și a tehnicii află școlarul în cărțile hotărâte să-i vorbească doar tocmai de specia noastră considerată în afară și mai presus de animalitate? Ce știe el despre ostenele atât de straniu ingenioase, despre toate drăciile profunde și curioase cu care a întâmpinat omul greutatea perfide ale realității? Însă trântele gălăgioase, tragerile pe sfoară solemne, tot bagajul mahalagismului uriaș al vieții politice trebuie învățat bine pe dinafară; pentru că năzbâtiile crude, viclene ori brutale, ale creaturii politice sunt tocmai pe potrivă sufletului oricărui exemplar al speciei, pe când istețimea tehnică și teoretică este un joc

pe care rar numai îl face natura cu unele din aceste exemplare.

Nu toți acei care nu domnesc și nu se bat pentru domnie, și nici toți acei care produc valori materiale, științifice ori artistice, pot fi trecuți cu strictă dreptate la categoria pe care am numit-o tipul tehnic. Mulțimea mare lucrează în aceste domenii nu din necesitate interioară, ci din întâmplare și prin constrângere socială. Dimpotrivă: politica este vocația naturală a majorității umane. Din impuls imediat, aproape orice om pofteste și practică cu deliciu funcțiunea de stăpân; aproape oricui îi vine numai decât bine să recurgă la siluire; să caute lacom admirația ori teama smerită și aprobarea fără rezervă a cât mai multor din acei cu care are aface. Succesul politic este acea valoare socială pe care gloata o înțelege mai deplin, la care jinduiește mai tare. Între toate satisfacțiile direct izvorâte din viața socială, cele mai palpabile și mai comun accesibile sunt sentimentul puterii și gloria, fie ele realizate într'un fund de mahala ori pe continente întregi. Și aceste satisfacții groase sunt însăși condițiile psihologice cele mai generale ale sociabilității.

Tipul eminent politic consideră ca subalterne orice alte activități în afară de a sa proprie: celălalte sunt meserii, numai a lui singură este o demnitate. În îngâmfarea, mai mult ori mai puțin proteste purtată, a celor mai de rând părtași ai puterii publice, ca și în brutalitățile prototipice ale lui Bonaparte, care a maltratată în public pe bătrânul Lamarck până l-a făcut să plângă, iar pe

istoricul Volney l-a trântit în nesimțire cu un picior în burtă, creatura politică își arată și își justifică caracteristic superioritatea specifică de care se simte plină.

În scurt, am numit tehnică orice activitate producătoare de valori materiale, ori științifice, ori artistice. Tipuri adevărat tehnice sunt, în înțeles psihologic, numai acei indivizi care, prin naturală pornire, inventează valori științifice, artistice sau industriale, și se absorb cu autentică dragoste în munca prin care se creează astfel de bunuri. Mulțimii, care prin constrângere socială și din întâmplare numai servește să multiplice prin imitație rezultatele acestei inventivități, nu i se cuvine, strict psihologic, locul pe care l-am atribuit tipurilor inventive. Această mulțime se compune din tipuri natural politice, oprite din silă socială de a-și manifesta deplin și efectiv caracterul lor adevărat. Când oameni foarte ageri au spus că lenea este patima absolută, ei s'au gândit îmi închipuesc, numai la activitățile acele pe care le-am pus aici în opoziție cu politica, fiindcă numai acolo masa oamenilor se arată leneșă din fire, dar nicidecum în ce privește setea de putere și procedările elementare cu care ea se satisface.

În creația științifică, artistică sau industrială nu este loc pentru minciună, nici pentru bătaie, nici pentru zbierăt: numai copiii, nebunii și sălbaticii pot recurge la atitudini și procedări politice față cu realitățile materiale ori spirituale, considerate ca obiecte de înțelegere sau ca material de creație sensibilă. Sufletul omului tehnic neapărat se

organizează într'un fel cu totul deosebit de acel politic, și tinde a se opune cu atât mai exclusiv acestuia, cu cât el însuși este mai viguros diferențiat. În omul tehnic se realizează o ființă energetic deosebită de animalele violente care formează masa speciei. Oricât de rari sunt indivizii care întrupează această ființă nouă, oricât de puternic apare încă animalul violent, viclean și hrăpăreț chiar în majoritatea oamenilor de tip tehnic, hotărât este că în sânul acestui tip numai se întâlnește ființa nouă, specific omenească. Politica este însăș perpetuarea barbariei originare. Stăpâni ori stăpâniți, aceleași porniri primitive inspiră voințele celor mulți. Singur tipul tehnic reprezintă emanciparea autentică de această primitivitate: el constituie excepția adevărată în nivelul comun al speciei, fiindcă singur el este o ființă nouă, care nu poate încăpea în cadrele animalității, pe când creatura politică, cu psihologia ei redusă la varietățile simplei violențe și simplei viclenii, rămâne o anexă zoologică.

* * *

Mérimée scria, din observație proprie, astfel: Lord Palmerston are siguranța unui vechi ministru și gustul de aventuri al unui școlar. Îmi pare foarte nesocotit, încrezător în steaua lui și cu totul fără scrupule. Ar răsturnă lumea ca să aibă un succes de eloquență în parlament. Are toate prejudiciile și toate ignoranțele lui John Bull, îndărătnicia și îngâmfarea acestuia. Iar despre

Gladstone: îmi pare în unele privinți un om de geniu în altele un copil. Copil, om de stat și nebun, din toate acestea este câte ceva într'însul. Dăunăzi reproduceau ziarele un portret al lui Lloyd George, schițat de nu știu care ziarist sau politician englez: acest autor se arată cu deosebire impresionat de ușurința cu care premierul Angliei apucă, aruncă și întoarce ideile, de vioiciunea cu care își afirmă și își anulează atitudinile.

Am dat cele două constatări dintâi, pentru că sunt făcute de unul dintre cei mai ageri și mai lucizi europeni ai vremurilor noastre; și le-am dat pe toate trei, fiindcă se referă la oameni politici ai unei nații care nu se semnalează prin excese de vioiciune de nici un fel. Altminteri se poate înțelege și fără nici un exemplu, că mobilitatea infantilă, latentă ori manifestă, trebuie să fie caracterul natural al creaturii politice. Voința în plină libertate n'are nevoie să fie decât mehenghie; încolo ea se dispensează, natural și avantajos, de orice rigoare, consecvență și răspundere specific intelectuală.

Prințul Ludwig Windischgraetz, bărbat politic și fost ministru al Ungariei, istorisește următoarea teatrală întâmplare de o stranie frumusețe. Intr'un salon închis al unui mare hotel din Budapesta, Tisza aveă să prânzească cu câțiva prieteni politici. Când am sosit, spune Windischgraetz, l-am găsit pe Tisza desbrăcat de surtuc, jucând singur, cu ochii la lăutari, fără să ia seama la prietenii care mâncau și vorbeau într'un colț al sălii. Jucă fără să scoată o vorbă; numai din ochii lui mari

făcea semn vioristului, când trebuia să schimbe cântecul. Patru ceasuri întregi a jucat singur, omul acesta de peste cincizeci de ani, cărunt, președinte de consiliu. Își jucă triumfurile și planurile lui politice. Mulți vor zice că exemplul acesta păcătuește prin perfecție: este răsăritean-meridional, și maghiar. De sigur, în epidemia naționalistă care zgâlțâie Europa de câteva decenii, Maghiarii s'au arătat să fie «cazul frumos» prin excelență. Dar eu cred că orice tip politic, independent de latitudine și descendență, își gustă triumfurile, obținute sau plănuite, tot așa de elementar ca și Tisza; numai că nu toți jubilează atât de vizibil. Pe cei mai mulți îi supune și deformează o estetică socială de proveniență nepolitică, o disciplină născută din uzurpările intelectului asupra voinței genuine. În ascuns, tot politicianul își are clipele lui de ciardaș. Căci n'are, în fond, altă voință și alte voluptăți decât acele ale primitivului care țopăie în jurul ospățului asigurat sau a dușmanului prins, ceea ce adeseori e tot una. Efectele activităților nepolitice au prefăcut creatura politică așa, că în locul gambadelor autentice, ea ne oferă mutre grave, în care, pentru cei neatenți ori altfel slabi de duh, își deghizează tumbela maimuța stilizată printr'o mimică solemnă.

Creatura politică are vocația și slujba de a rezuma simplitatea și violența sufletului maselor; fizionomia ei caracteristică se va alcătui necesar din îndărătnicii și capricii, ca la copii și la primitivi. Concentrată excesiv în actualitate, voința politică este, în fond, neaccesibilă judecății

consequente; fiindcă grupul politic și creatura lui n'au memorie exactă nici răspundere, și toată structura vieții politice este astfel, încât individul politic este dispensat și apărat de răspundere și memorie. La întâmpinări de ordin intelectual, creaturile politice răspund prin solidarizarea pumnilor propriu ziși sau deghizați.

Cine n'are cumpăt și răbdare va declara exagerate cele scrise de mine până aici. Cu desăvârșire frivolă va fi o asemenea judecată. Referatul meu despre tipul politic este exact, dar ideal și schematic. În practică, activitatea acestui tip se lovește de greutăți complexe care-i alterează efectele, fără a-i putea schimba, se înțelege, natura intimă, care coincide doar tocmai cu fondul elementar al animalului uman. Adversarul statornic și cel mai vătămător al vieții politice este omul tehnic. Prin fapta acestuia s'au întâmplat cele mai adânci transformări în ființa speciei: animalul s'a pervertit și s'a prefăcut în om. Fiindcă prin tehnică s'a născut în ființa noastră un interes deosebit pentru viață, și pământul transformat de inventivitatea tehnică am început să-l iubim cu o dragoste rafinată care ne-a săltat peste granițele animalității. Imbogățirea uriașă a realității prin tehnică a creat ocupații care trezesc și absorb energiile bune, și a format caractere nouă, opuse acelor de care are cu deosebire nevoie politica. Mulțimea și diversitatea valorilor tehnice au dat ființă unui organism complicat de cooperare, și atunci însăși creatura simplu politică a fost silită să se transforme într'o creatură

administratoare. Și aceasta a fost schimbarea cea dintâi și cea mai directă pe care a suferit-o tipul politic, prin puterea discretă dar tenace a tipului tehnic. Dar natura politică caută negreșit să dea activității administratoare o dezvoltare excesivă și parazită, potrivit apetitelor sale elementare de putere, de glorie și universală acaparare. Iar viața tehnică se trudește să anuleze încălcările absurde ale administratorului, care instinctiv se poartă astfel, ca și cum administrarea, iar nu producerea și utilizarea propriu zisă a valorilor ar fi scopul absolut al colaborării sociale.

În acest conflict permanent, succesele groase sunt de sigur tot ale creaturii politice. Tehnica însăși, dând naștere organismului administrator și întemeind supunerea, răbdarea și spiritul de toleranță, a pregătit un suculent bulion de cultură, în care tipul politic dospește avantajos. Supunerea cronică oferă astfel deagata apetitelor politice hrana la care ele jinduesc continuu. În societatea îmbogățită și disciplinată prin tehnică, puterea se obține fără vitejie; s'au cultivat dar inevitabil viclesugurile, lașitățile arogante ori târtoare, și toate păcatele mici și urite în care se încheagă energiile inferioare și echivoce. Mecanismul acesta minunat al supunerii și îngăduelii, care face posibil statul, permite tipului politic, stăpân pe dânsul, să facă nerozii într'o măsură care în nici un domeniu specific omenesc n'ar putea fi atinsă. Fiindcă acel mecanism, prin structura și întinderea lui, are o miraculoasă capacitate de a neutraliza prostiile individuale. Dar să-și închipue

cineva ce s'ar întâmplă cu un matematic, un muzicant ori un inginer care ar comite neghiobii echivalente cu cele pe care le seamănă un bărbat politic cu deplină seninătate în activitatea sa de stat, și va evalua ușor cu ce marafeturi primitive se poate mulțumi, poate ființa și prospera activitatea politică.

De opt ani înfloresc peste tot pământul politic. State se distrug și se fabrică, partide și programe se îmulțesc pe măsura microorganismelor, presa se înecă în obezitate și huzur — în lumina acestor fenomene, ochii cei mai stupizi pot vedea conflictul radical dintre tehnică și politică. Una nu poate prospera prea mult, fără ca cealaltă să nu înceapă a se prăpădi. Inflorirea politică este deadreptul orbitoare în pământul foastei împărății rusești: consilii, întruniri, decrete, manifeste, broșură de propagandă, teatru de propagandă, tren de propagandă —; raiul creaturii politice. Dar atât. Pentru alte lucruri care nu se pot realiza prin decrete, broșuri și vagon retoric, nu mai e vreme nici putere. Bairamul cel mare al politicei acolo este, dar mai fiecare țară europeană își are micul său chef.

Revoluție nu se poate face fără mizeria masselor, și masele noastre nu sunt mizere, — spune Bebel către un tovarăș rus, care-l întrebă nerăbdător de ce nu pornește mai curând răsturnarea generală. Intr'adevăr, trebuie mizerie pentru ca politica să-și dea floarea supremă: criza convulzivă, revoluția. Dar mizeria tot numai politica o poate produce, pentru că creatura politică nu poate să-și înghiță

prea lungă vreme natura intimă: violența; și nu poate dura fără trântă și scandal grosolan. Numai așa ea se poate simți cu adevărat pe sine, își poate da sie-și plină justificare — și astfel ea a născut războiul și mizeria, semnele cele mari de exuberanță politică.

Macchiavel, în consecința lui unică, eră de părere că ar trebui, din zece în zece ani, să vie catastrofe purificatoare, care să întoarcă statele la stări primitive; fiindcă aceste stări, după ideea lui Macchiavel, sunt adevărat sănătoase și robuste, iar artele păcii strică pe oameni. Oamenii politici n'au astăzi consecința Florentinului. Cu groază și înverșunare se apără acum toți de răspunderea războiului. Ca și cum faptul de a fi pornit o așa grandioasă operație purificatoare nu ar fi o glorie fără pereche; iar revoluționarii ruși se declară inocenți de întâmplările materiale ale patriei lor, ca și cum un ideal social n'ar justifica îndeajuns ori și ce. Evident, politica pură se strică, deoarece ea își neagă esența proprie și urmările ei cele mai specifice.

Realizările tehnice au fost totdeauna un minimum hotărât de exuberanțele continue ale zburdălniciei politice. Civilizația — cum se numesc în total valorile tehnice — s'a produs pe apucate, s'a strecurat cum a putut prin vâlmășagul beției politice.

Este de înțeles ca oamenii propriu ziși, adică ființele umane de tip tehnic, să fi simțit încă de mult rostul creaturii politice. S'au pornit copacii, zice Scriptura, să-și caute împărat; măslinul, smochinul și vița n'au vrut să se facă împărați, fiindcă

avea fiecare destul de lucru cu roadele lor frumoase și bune, dar spinul s'a învoit numai decât să fie mai mare peste toată pădurea. Ca o concluzie optimistă a acestei vechi înțelepciuni destul de amare, vin vorbele lui Fichte care, într'o vreme mult asemănătoare cu a noastră, visă astfel despre sfârșitul vieții politice: scopul propriu al statului este să se facă pe el însuș de prisos. — Se vede ușor că această formulă nu poate avea înțeles decât din punctul de vedere al omului tehnic: singură existența tehnicii a făcut posibilă o asemenea critică a statului și deci a naturii politice; pentru că numai prin efectele directe și indirecte ale vieții tehnice politica s'a alterat într'atât, ca, în teorie măcar, ea să poată fi subjugată tehnicii și calificată după normele acesteia.

Dar tocmai de aceia toată lumea n'are cădere să invectiveze politica și să se plângă de dânsa. Și dacă totuș face aceasta, atunci toată lumea adaogă numai o ipocrizie grosolană la plămădeala insipidă de locuri comune pe care ea o ia și o dă drept gândire. Căci toată lumea este aceia care dă naștere și creștere politicii. S'ar putea să nu semene plodul cu zămislitorul?

FEMINISM

Pentru noi bărbații toți, femeia este un fenomen banal, obsedant și grav. Cu deosebiri, se înțelege, după vârstă, temperament, rasă și sferă socială, — dar nu prea mari, fiindcă raporturile naturale și istorice de care vorbesc aici sunt doar din cele mai uniforme.

Printre puținii iluștri pe care-i pomeneste lumea ca supreme excepții, Spinoza și Kant, de exemplu, nu mai apar, deaproape cunoscuți, atât de excepționali cum obișnuit se crede. Kant nu a pierdut numai câteva clipe de tihnă reflectie pentru a-și întemeia sistematic hotărârea de a nu se însurâ, ci a avut și un flirt foarte duios când trecuse de șaptezeci de ani. Spinoza a fost îndrăgostit, ca cel mai simplu tânăr; iar un alt mare izolat, Descartes, a avut un copil natural. În sfârșit nu fără bună și delicată logică a imaginat legenda într'o caracteristică apropiere cu lumea feminină pe Isus, straniul nostru zeu revoluționar. Norma este prin urmare absolută; genii și zei sunt cuprinși de dânsa.

Dar cea mai roasă banalitate se preface într'o arătare misterioasă și străină, ori de câte ori ea, prin cine știe ce ascunse întâmplări ale gândirii, se

rupe din lanțurile greoaelor asociații care nasc și nutresc toate banalitățile comode ale vieții practice.

«Nu cred că un om de rasă europeană, dacă nu se va mărgini la superficialități și aparențe, va putea pricepe și descrie pe femeia japoneză întocmai cum este.... Rasa galbenă și rasa noastră sunt cei doi poli ai speciei omenești; sunt între dânsle deosebiri extreme până în modul de a percepe obiectele exterioare, și cunoștințele noastre asupra lucrurilor esențiale sunt adeseori contrarii. Nu putem niciodată pătrunde cum trebuie într-o inteligență japoneză ori chineză; la un moment, cu o misterioasă spaimă, noi ne simțim opriți de stavile cerebrale, peste care nu se poate trece: oamenii aceștia simt și gândesc dea'ndoasele decât noi». Loti scrie aceste, cel veșnic îndrăgostit de misterele celor mai depărtate străinătăți. Fără îndoială, în locurile acele și în fața acelor neamuri în tot chipul depărtate, fiorul neînțelegerii, farmecul iritant și descurajator al sufletului exotic ne ia cu o surprinzătoare violență. Dar oriunde am fi, în curentul adormitor al vieții celei mai normale, ne împresoară statornic și latent, exotismul claselor, înstrăinate una de alta prin hotare săpate în vremuri de luptele variate și îndărătnece ale vieții istorice. Ca și portul arhaic, ca și fizionomia atât de ciudat șireată și naivă a țaranului, haina pestriță a femeilor noastre, penele enorme bizar așezate pe cap, încălțăminte care le înțepenește piciorul într'un unghiu absurd, nu-ți apar acestea, în clipele rare de lucidă și

liberă contemplare ca simboluri pipăite ale profundelor înstrăinări sociale? Nu te izbesc atunci aparențele aceste, atât de viu desemnate și colorate ca semnele unei lumi de tot depărtate și strănii?... Astăzi, când pornirea către aplanarea și egalizarea istorică este mai violentă ca alte dăți, deosebirile aceste capătă un relief cu deosebire aspru.

Astfel femeia ne apare ca o exotică icoană. În farmecul ei, atât de bogat și de subtil amestecat, sentimentul străniului este, pentru acei capabili să dăm femeii o atenție mai puțin vulgară, ingredientul cel mai specific poate, și cel mai ascuns. Însă atotputernica atracție sexuală oprește de obicei pe bărbat de a simți deslușit, că tocmai acea încântătoare înstrăinare maschează un ferment de străveche și temeinică ostilitate. Ca toți obijduiții, femeia ne dușmănește, pe noi stăpânii tuturor drepturilor, cu o nealterabilă și naturală persistență. Iar noi, cari ne-am bucurat altădată fără grijă și discreție de puterile noastre, am intrat acum, asemenea zeului Wotan, pe calea fără întoarcere a concesiilor și învoielilor; iar de când ni s'a întâmplat aceasta, pitorescul atractiv al raselor și claselor pe care voința noastră nedelicată le-a făcut inferioare și nevoiașe, a început să ia un gust supărător. Dorință avem încă de a ne apropia cu o indulgență ori chiar respectuoasă curiozitate de cultura preistorică a țaranului genuin, atât de atrăgătoare pentru noi ca una ce ne este așa de străină și ne pare așa de ciudată; dar vrăjmășia este astăzi prea manifestă, pentru

acei cari suntem destul de lucizi, și dorința aceea conciliantă ori rămâne o fadă și echivocă convenție literară, ori este cu totul stricată de o iritație amară, de o îngrijorare gravă de care nu mai putem scăpa.

Oricum ar fi, mai greu de constatat față de femei, mai ușor față de celelalte clase și rase obișnuite, vrăjmășia aceasta ajunge în zilele noastre atât de patentă, încât nimeni din noi, vechii stăpânitori pe cale de a fi detronați, nu mai poate să nu o ia în seamă. În multe feluri, se înțelege, poate fi luat în seamă un asemenea fapt. Înainte de toate, răfuielile istorice trebuiesc făcute cu politică; cred însă că în orice bună politică este loc și pentru a spune deadreptul ce avem pe inimă și în gând.

* * *

Ca toți acei pe cari voința celor mai tari i-a făcut inferiori și nevoiași, femeile sunt oameni fundamental practici. Omul a cărui voință este supusă altui om, silit fără încetare să pândească și să ghicească voința acestuia, nu are cum, nu are nici când fi contemplativ. Naivitatea specifică din care s'a născut și trăește arta și știința pură, aceste caracteristici copilării bărbătești, nu se poate și nu s'a putut găsi în grad simțitor la femeie. Nu se putea atunci când sclavia eră fățișe și brutală; nu se putea nici atunci când a fost mascată cu tot felul de zorzoane sociale, așa cum s'a întâmplat dela apariția moravurilor cavalești încoace. După această prefăcută inovație, femeia

a fost silită doar să ducă o politică mai complicată; atâta tot. Eră inevitabil ca, instinctiv și de multe ori nedeslușit pentru ea însăși, femeia să privească arta și, în general, orice atitudine teoretică, ca un moft, ori ca un ornament bun pentru alte anume scopuri pur vitale.

La toți proletarii și oprimații, aceeași antipatie firească și explicabilă pentru tot ce nu-i imediat util. Curiozitatea pentru obiect ca atare, naiva urmărire a formelor și transformărilor lui, trebuiau să rămână niște puerilități deșanțate, pentru acel absorbit până la ultimele puteri de lupta socială în felurile ei câmpuri. Pentru femei întrebarea a fost și încă este, cum să rupă mai mult, cele mai adeseori în chip ascuns, din atotputernicia unui stăpân, care, oricât de batjocorit ca individ, rămânea de temut prin formidabila și absoluta consacrare pe care i-o asigură tradiția, Cum în sufletul acesta veșnic iritat de luptă, veșnic lacom de stăpânire, ca orice suflet de sclav, ar putea, ar fi putut încape poftă și înțeles pentru lucrurile cari, prin esența lor sunt cele mai depărtate de asemenea luptă, de orișice fel de luptă?

În situația aceasta de latentă sau evidentă înverșunare pentru a ajunge, sau în satisfacția supremă și indiscretă de a fi ajuns, psihologia feminină a căpătat acel cunoscut caracter de parvenitism specific. Deaceea este cele mai adeseori atât de fals și disgrațios entuziasmul femeilor pentru activitățile pur speculative. Deaceea răsfângerea prea puternică a gustului feminin în arte a dat naștere la forme atât de deplorabile

cum a fost poezia lirică franceză, și pe urma ei mai toată poezia europeană, dela începutul secolului XVII până la nașterea autenticului lirism modern. A fost ca o răzbunare batjocoritoare din partea celor ținute la o parte de viața completă a spiritului. Din această nedreaptă oprire ne-a venit tot ce se chiamă *mièvre*, tot ce-i strâmbăcios și strâmb, toată falsa pudoare, toate convențiile extraestetice, grosolan strecurate în artă sub cuvânt de bună creștere, toate imbecilele deformări sentimentale, născute din visele unor suflete veșnic ofensate de nedreptăți fățișe ori deghizate, veșnic turburate de dorința de a se zmuci din legăturile absurde în care au fost încătușate.

Gândirea științifică și cea artistică, ca forme de pur lux al spiritului, sunt produse ale unor două foarte ciudate tipuri psihice omenești. Un infim număr de bărbați a fost, pe cât se poate ști, în toate timpurile diferențiat de natură pentru crearea și păstrarea specifice acestor domenii, direct inutile, indirect exploatate pentru felurite trebuințe ale vieții sociale. Și, fiindcă între aceste exploatari figurează și aceea de a întrebuința arta și știința ca o parte deosebit vizibilă a costumului de bună creștere, s'a întâmplat ca femeile, în sufletul cărora nevoile robiei au făcut să înflorească special simțul ornamentului, au fost aduse, dela anume vreme încoace să se intereseze într'un anume fel de aceste mijloace suplimentare de găteală. Iar o minciună de salon, o farsă bărbătească cusută cu cele mai vizibile sfori, a venit (firește, din partea bărbaților celor mai străini de producția artistică și

științifică) să consacre, sub forma unui dulce și atingător compliment, pretinsul gust și pretinsa dragoste naturală a femeilor pentru artă. Astfel s'au închipuit gingașele inspiratoare, sfătuitoare și protectoare ale artiștilor, — ori, mai drept, nu atât ale artiștilor cât ale virtuozilor. Pentru că este vorba doar de ornament social, și atunci virtuozul are negreșit toată precăderea. Și influența aceasta s'a exercitat inevitabil în gustul acela specific feminin pe care l-am schițat mai sus.

Despre legăturile false, amărăciunile, dușmăniile crunte și catastrofele sufletesti cari au înflorit aici, nu se mai vorbește. Sunt banale. Literatura, din motive lesne de închipuit, a exploatat cu preferință aceste triste și comice trageri pe sfoară ale războiului intersexual.

Lupta fără răgaz contra bărbatului și pentru cucerirea și stăpânirea lui în marginile care i-au fost îngăduite, singură lupta aceasta creează și modifică sufletul feminin. Pentru activități de lux nu poate fi loc nici deplin înțeles în spiritul, în voința aceea care nu poate vedea alte motive decât acele hotărâte de pofta necurmată de a se ridică și de a stăpâni, poftă natural atotputernică în orice ființă robită.

Ca toți desmosteniții, femeia trăește, în cutele obscure ale sufletului său, din resentiment; este radical prepuielnică, totdeauna la pândă și fricoasă de a fi păcălită. Ca toți cei tiranisiți și înșelați, ea bănuiește în acele activități care se afirmă ca inutile, ori o caraghioasă născocire de stăpân trândav, ori cine știe ce teatrală înșelătorie pusă la cale de tiran.

Naivitate și inocență poate avea obijduita jumătate a speciei noastre doar numai în credința ei că are dreptate să lupte fără preget și cu orice preț. Incolo, un practicism absolut o stăpânește. Deaceea este și are să fie un subiect excelent pentru politică, singura treabă pentru care deocamdată poate avea înțelegere adevărată, apetit autentic și capacități natural dezvoltate de condițiile vieții sale istorice. La întrunire, în agitație electorală, în club, în parlament, la vorbă îndărătnică și practic sumară, în sfârșit oriunde este chestie de întrecere și de putere, acolo trebuie deschis drum larg supuselor noastre de până eri, care sufocă nerăbdătoare de a se aruncă, cu toată lăcomia acumulată, în neastâmpărul vieții publice, unde până acum prea rar numai s'au amestecat ele altfel decât ca inspiratoare oculte și iresponsabile. Să le liberăm dar din ascunzătorile aceste, în care sunt nevoite să se pituleze într'un chip care nu-i nici frumos pentru aspectul, nici sănătos pentru mecanismul vieții cetățenești.

În felul acesta se va curăți și singulara meditație artistică și științifică de diletantismul cel mai fals și mai disgrațios pe care l-a născut cel mai perfid poate din viclesugurile noastre față de femeie. După lungi vremuri de viață deplin liberă, când se vor fi șters din sufletul feminin semnele cele din urmă ale celei mai curioase sclăvii, se va deschide și mintea femeiască în chip deplin și normal pentru luxurile superb naive ale spiritului.

LUCRURI SFINTE *)

«...Les liens de simple camaraderie de quartier disparaissent ou s'affermissent en de véritables pactes inexprimés de dévouement. Le ressort est plutôt l'égoïsme que le besoin d'affection. On sent la nécessité d'avoir tout près de soi un homme dont on puisse toujours attendre du secours... On évalue, dans l'ami, sa valeur de sauveteur, son courage et aussi sa vigueur». (Paul Lintier: Avec une batterie de 75. Souvenirs d'un canonnier. Paris, 1916, pag. 46—7).

Iată o informație onestă și isteasă, — o vorbă destul de neașteptată pentru cine cunoaște aerul bâhlit de stupidități sentimentale și de mofturi patetice, care a clocit producția literară din anii de război. Această mărturie din experiența unui soldat deștept cuprinde, mi se pare, interpretarea completă și cea mai cuminte a unui vechiu fenomen social: prietenia pe viață și moarte, frăția de cruce, perpetuată literar prin perechile legendare și istorice, dela autorii antici până la antologiile pedagogice de astăzi. Războiul a redeșteptat prietenia vremilor eroice. Prietenia subliniată în cărțile de morală, în toasturi și scrisori la zile

*) Cetitorii sunt rugați stăruitor să ia seama că această schiță iese în multe locuri ironică.

mari, dar mai ales în groaznicul loc comun, când universalul Mitică se plânge, că nu mai este ade-vărată prietenie!

Cuvântul acesta face parte din repertoriul bleg al substantivelor patetice, de care nu se poate lipsi prostimea de peste tot locul, decând omenirea a început a se spoi cu dresurile moralismului. Moralism numesc eu acel sistem de ornamentație personală, făcut din vorbe, intonații și gesturi, prin cari oamenii s'au învoit să schimbe între dâșii făgăduinți solemne de bună purtare. Aceste ornamente sociale au, precum se știe, destinația se dispenseze pe indivizii curenți de gândire proprie, de inventivitate morală. Se înțelege lesne că însăș funcționarea esențială automată a acestor ieftine jucării sociale le prelungește inevitabil uzul, mult peste durata substratelor sufletești din cari s'a născut.

Realitatea psihică este demult transformată, dar formula solemnă își urmează orbește cursul și ajunge, pentru cei conștienți, trivialitate anostă sau ridiculă. Așa s'a întâmplat cu clasică prietenie, cu amorul, cu familia tradițională și cu alte.... lucruri sfinte. Mulțimea cu mintea moale și neutră le cântă, regretându-le și exaltându-le după canoane răsuflăte, moștenite strâmb dela gânditori, ori mai adese: dela literați din alte vremuri. Perechea clasică de prieteni până la moarte se formă, natural, în sânul culturilor primitive, restrânse și războinice, din însăș frecvența primejdiei și războiul a putut naște din nou prietenia eroică, cum arată exact și pătrunzător artileristului Lantier. Dar astfel de întovărășiri

încetează treptat de a fi autentice, în măsura în care se anulează viața războinică.

Să cauți virtuți ale căror condiții de existență au pierit, nu-i decât o pioasă nerozie, — dacă nu-i cumvâ o grosolană strâmbătură. Cu cât societatea se pacifică și se umaniză, cu atât legăturile de felul acela ajungeau inutile și trebuiau să dispară. Iar dacă ne închipuim procesul de pacificare — dreptatea și înțelegerea pentru persoana altuia duse mult mai departe decât au ajuns ele real vreodată, — vom simți îndată acele întovărășiri epice și tragice ca depline anahronisme. Negreșit, așa cum se găsește astăzi viața europeană, pornită violent spre un trecut cine știe cât de vechiu, s'ar putea ca amatorilor de sentimentalism arhaizant să li se deschidă perspective de vaste satisfacții. Nouă acestorlalți ne rămâne în orice caz mângâierea gândirii lucide.

* * *

Cu cât societatea, în total, ajunge să fie un adăpost mai sigur și mai complex, cu atât legăturile restrânse și locale de apărare ori întreprindere își pierd valoarea și deci vitalitatea; iar, potrivit cu această degradare a lor, se modifică părerile și simțirile noastre față de dâșele. La un grad mare de sociabilitate, prin urmare de siguranță recipă, legătura îndărătnică până la fanatism mistic între doi indivizi pierde orice înțeles; dependența dureroasă, ori chiar delicioasă, care rezultă de aici, se anulează — omul s'a individualizat și respiră

intens un maximum de libertate; se apropie dar de binele care pare să fie cel mai scump ființei vii. Legarea și desfacerea relațiilor individuale își vor pierde astfel caracterul tiranic; barbaria vicleană drapată în patos moralistic va fi demascată și dată pieirii inevitabile. O revărsare bogată de adevăr între oameni ar fi atunci cu puțință, fiindcă realitatea sufletească, în formele ei genuine și imediate, ar sparge coaja de formule sarbede și imbecile în care ne-a înclaiat constrângerea socială primitivă. Iar energia imensă câtă se distruge în înverșunările tragice ori comice, în care ne ține robii tirania străveche și animalică, ascunsă în dragostele noastre cele mai mândre și mai eroice, s'ar liberă ca să sporească neasemănat binele palpabil și frumusețea, ca să învingă tot mai efectiv mizeria blestemată și dobitocească, în care se zbate specia.

Acum destul. Ajunge vehemența, pot zice entuziasmul cu care am sugerat aici fericirile viitoare, pentru ca tinerii simțitori și serioși, căror în deosebi le vorbesc astăzi, să se înflăcăreze cât trebuie. Ei doar sunt dela natură puși să realizeze programul măreț: tot omului să-i fie bine și omenirea să prospere. Aș vrea numai să-i ajut mai direct în lupta complicată pentru ideal, și am să le dau câteva analize și concluzii teoretice, cu care ar putea să-și justifice și orneze, la ocazii de lux, neîndoelnica lor virtuozitate practică.

* * *

Sufletul omului vechiu se închină imobilității. Pentru dânsul fixitatea eră fetiș, iar schimbarea răul radical. Superstiția unității și un cult copilăros al eternului formează temelia moravurilor și instituțiilor create de sufletul acela vechiu, adică foarte tânăr și foarte simplu. Disciplina primitivă a societăților așezate, mici, închise și sărace, îl făcuse astfel. Omul, pe atunci, se găsea ferecat de pământ și de grupul lui — eră plantă. Strămutarea îi eră spăimântătoare; străinătatea, nenorocire absolută. În conștiința lui strâmtă, uniformitatea eră lege; interesele și pornirile lui erau puține, excluzive și tiranice. Pentru primitivul disciplinat, stăpânirea eră o trebuință vitală, deci satisfacerea ei, o voluptate indispensabilă; fiindcă stăpânirea eră condiția și forma fundamentală a vieții sociale, prin ea mai ales societatea eră posibilă ca adăpost unic și durabil.

Bogăția însă, creșterea și concentrarea populației, ușurința de strămutare, prefac sau distrug cadrele acele de vieață simplă și aspră. Imobilitatea își pierde prestigiul. Omul își ia voie să fie inteligent și curios, pierde respectul stupid pentru valori pretinse eterne, se îndrăgostește de noutate. Lucrul s'a întâmplat în cetățile grecești de pe la începutul veacului al VI-lea înainte de Hristos, în împărăția romană, în orașele italiene care au pregătit Renașterea; și mișcarea a culminat în omul actual, care a moștenit, acumulat, avuțul acelor civilizații revoluționare. Și, regulat, flășneta moralistilor se înființează ca să deplore pieirea Virtuților străbune; iar romanța lor, susținută de

corul neputincioșilor sau șarlatanilor diverși, este totdeauna o invectivă împotriva bogăției, împotriva efectului ei celui mai specific: luxul în toate formele de viață. Această platitudine, agrementată cu strâmbături stoice sau creștine, a împiedecat deseori și pe cei limpezi la minte să vadă, că nu avuția, ci tocmai insuficiența și, prin urmare, dezechilibrul în distribuția bunurilor, sunt răul radical: nestabilitatea culturii și riscul perpetuu de cădere în brutalitatea originară. Totuș mulțimea oamenilor e sănătoasă destul, ca să nu disprețuiască bogăția decât doar ocazional, în predici și satire — jocuri naive și picante, esențial inofensive pentru practica serioasă care absoarbe zilnic puterile noastre cele mai bune.

Dacă în conștiința civilizată s'a lămurit tot mai adânc și mai precis primatul ideii și al faptei economice, asta-i un semn sigur de maturitatea viitoare a speciei. Este o glorie din cele mai temeinice ale capitalismului modern, și una din cele mai rodnice valori intelectuale pe care forma din urmă a culturii universale ni le va fi lăsat — această trezire maximă a conștiinței economice și ridicarea ei la treapta de interpretare filozofică.

Orice creație se realizează însă prin distrugeri; și ponegriții vieții moderne de geaba se scilfosesc elegiac pe ruinile moravurilor de altădată. Flașeta lor dogită pornește inevitabilă, la cele mai trivializate răspântii, desvoltările ei răsuflete și false pe teme ferestre: Prietenie-Amor-Familie. Și așa scârțâie tâmpit idila convențională și anostă a Lucrurilor Sfinte.

Înainte de toate mulțimea și diversitatea impresiilor, prin urmare a intereselor care solicită sufletul omului modern, dau legăturilor individuale bazate numai pe afecte, inevitabil și din capul locului, o nestabilitate fundamentală. Cuprinsul experienței noastre e prea bogat, pentru ca să se poată organiza simplu, monarhic și cu lungă durată. Pe dinaintea noastră trec în scurtă vreme prea multe fenomene interesante, pentru ca numaidecât unul să ne fixeze, exclusiv și gelos, capacitățile intelectuale și pe cele afective. Sortii de a ne putea lega durabil de un individ trebuie să scadă prin însuș faptul că viața modernă ne face să cunoaștem mult mai mulți și mai diverși oameni decât eră cu puțință să se cunoască într'o comunitate veche, mică și imobilizată. Acest spor curat numeric transformă fatal legăturile individuale, deopotrivă pe cele de prietenie ca și pe cele erotice. Fixitatea, credința pe viață, impuse unor asemenea relații de moravurile vechi, devin tot mai irealizabile, iar obligația unei asemenea fixități tot mai ineficace. Dogma legăturii pe viață de sigur nu s'a putut naște decât în comunități mici, sărace și închise — în capul unor oameni cu o experiență nevoiașă, cu sufletul sperios și gelos prin însăș sărăcia lui. Iar pe lângă frica excesivă a săracului pentru puținul care-l are, omul vechiu avea mult mai tare în vedere forma și principiul însuș al legăturii solemne și prelungi, decât pe individul de care se lega; asupra lui lucra încă puternic prestigiul așezământului, al ordinii care-l stăpânea din afară, și prin care el

însuș stăpâneă puținele lui bunuri. Abia diferențiat sufletește, atenția lui pentru calitățile individuale eră încă obtuză; pentru dânsul persoana se confundă cu cadrul social, se topeă în principiu și în norma augustă. Deaceea el valorifică tovarășul sau tovarășa cu exces; dar nu pentru subtilele accente individuale, lui aproape imperceptibile, ci ca obiect de stăpânire și folosință unic. Și această iubire în abstract eră o garanție mai mult pentru stabilitatea legăturii.

Pe omul modern însă, tocmai individul îl atrage. Atenția lui de ființă extrem diferențiată urmărește pasionat valorile infinitezimale din care-i compusă persoana. Și această atenție continuu trează, liberă și nervoasă, îl obligă să critice fără încetare, fiindcă în sufletul lui mobil se oglindește vibrația complexă și sinuozițiile capricioase ale individului de care s'a apropiat. Așa încât pentru dânsul uniformitatea și lunga durată a legăturilor sunt cu desăvârșire compromise. Realitățile individuale sunt diverse și nestabile; dragostele noastre sunt deci condamnate la un impresionism radical, de oarece realitățile individuale sunt pentru noi singurele valori din care se poate naște farmecul legăturilor de pur afect.

Un tragic deosebit, enervant și amar, ar părea că se ivește pe planul acesta de subtilă exasperare a vieții moderne. Dar acest tragic ajunge, probabil, foarte rar la maturitate; fiindcă sufletul nou își află ușor mântuirea în elasticitatea și conciliația lui minunată. Și apoi omul modern este avar de libertatea lui mai mult ca de orice; știrbirea ei

cât de ușoară — inevitabilă chiar în cel mai impresionist colaj — el nu o poate răbdă mult, ci caută cu pasionată grabă să-i redeă integritatea absolută. Dealtfel, în viața erotică atașamentul îndărătnic și exclusiv este o prejudecată monogamică. Dela natură, orice creatură tânără este îndrăgostită laolaltă de o sumă de indivizi de celalt sex, uneori de câțiva din sexul propriu. Numai constrângerea socială sau economică, și apăsarea, adeseori subconștientă, exercitată de tradiție, ne împiedecă să ne dăm clar seama de această simultaneitate firească de îndrăgostiri egal autentice. Iar cei mai mulți n'au puțința nici curiozitatea să observe extrema diversitate calitativă a unor afecte, pe care le numim cu acelaș cuvânt sec și uzat: amor. Deaceea constatarea acestei pluralități a interesului erotic pare îndrăgostiților obișnuiți un paradox ofensator.

Este doar bine cunoscut că în toate societățile foarte prospere viața erotică devine, cum zic moralistii, ușuratică: adevăratul Amor se pierde și este înlocuit cu frivola galanterie. Fără formula moralistică, fenomenul acesta înseamnă numai că, în asemenea epoce, se slăbesc până la anulare anume norme de constrângere socială, și viața sexuală apare în forma ei originară. Fiecare are atunci o duzină de iubite sau iubiți, simultan — o sumă de duzini, succesiv. Legarea de un singur individ este un efect de constrângere exterioară, economică și morală. Iar alegerea fatală dictată de geniul Speciei, perechea unică, ursită de natură să procreeze un anume individ, e numai

o copilărie teleologică a lui Schopenhauer, care astăzi nu mai poate impresiona, cred, decât doar pe niște literați agiamii. Lăsată în voia ei, și la adăpostul unei prosperități, prin urmare a unei libertăți tot mai mari, dragostea sexuală se va face asemenea celorlalte satisfacții pur estetice. Și «iubitul» se va turbura tot așa de puțin că «iubita» este acum cu altul întocmai cum eră adineaori cu dânsul, cât de puțin ne turbură pe noi astăzi, dacă ne gândim că altul ascultă simfonia, privește tabloul, cetește cartea pe care o ceteam noi ieri; ori mai general: că și altul cetește, privește, ascultă, și se bucură, prin urmare, în felul său, de același obiect de artă ca și mine. Dintr'un antic și rău obicei de a da prioritate masculinului, am început fraza de mai sus cu «iubitul»; cetitorul modern va înțelege că nu-mi dă prin gând să revendic pentru unul din sexe vreun privilegiu de inițiativă, nici să închid pe celălalt în pasivitate absurdă. Reciprocitatea, în asemenea stare de lucruri va fi naturală și dela sine înțeleasă.

Este totuși posibilă pentru omul modern îndrăgostire cu termen lung, exclusiv, localizată asupra unei ființe. Aceasta se întâmplă, desigur, tipilor cu o viață internă excesivă, a căror inteligență și fantazie de neobișnuită intensitate pot scoate din obiectul dragostei lor o profuziune de impresii, care nu se pot secă decât într'o existență întregă. Dar aceste nu sunt cazuri normale. La astfel de anomalii se gândește La Rochefoucauld când zice că «adevărata dragoste» e ca strigoi:

toți vorbesc de dânsa, dar, prea puțini au cunoscut-o. Și ne explică această asemuire cu observația strălucită, că cei mai mulți nu s'ar «îndrăgosti», dacă n'ar auzi vorbindu-se de dragoste. Perspicacității miraculoase a acestui om nu i-a scăpat nici această maimuțarie, cea mai deșănțată și mai neprevăzută poate din câte produce contrângerea și deformarea socială.

Eu am însă în vedere numai caractere istorice, prin urmare generalități umane. Din observarea acestora îndrăznesc a prezice că, de se va ajunge, în viața erotică civilizată, la un maximum de adevăr, realitatea acestei vieți va fi foarte diversă, foarte mobilă și totuș pașnică, pentru că se va strămuta cu totul în domeniul estetic. Dragostea va fi atunci desmierdare pură, — adică absolut nealterată de piezișe vanități moralistice, deci fără îndoială mai delicioasă decât a putut fi vreodată.

Actualitatea, negreșit, e încă foarte amestecată din dulce și amar. Dar e cel puțin interesantă, căci e plină de făgăduinți. Altfel, profețiile mele cum ar fi ele posibile?

* * *

Trubadurii ziceau femeiei iubite: stăpână; și învățații au găsit toată terminologia ierarhiei feudale transpusă în lirica provensală. «Stăpâna» trubadurilor a trecut la poezii italieni din secolul al XIII-lea, și aici a fost, sub influența teologiei mistice, înălțată la gradul de *inger* — *Angel che*

par dal ciel venuta. Mai pe urmă, prin reînnoirea platonismului la începutul Renașterii, a ajuns «Ingerul» cu totul transcendental; și sublimizarea «Stăpânei» a mers așa de vertiginos încât Ercole Strozzi, de exemplu, își apostrofează dama—tocmai pe ilustra Lucrezia Borgia!—cu atributul superb: «Cauza Cauzelor». Omul, desperat probabil de epitetetele confrăților, a vrut să le pună vârf la toate dintr'o lovitură, și a ridicat, cum vedeți, pe adorata până aproape de anulare. Dar platonismul literar a fost atunci o modă de scurtă durată. «Ingerul» însă a avut viață foarte lungă și, destul de degradat (cum de obicei se întâmplă cu astfel de plâzmuiri literare), și-a isprăvit cariera la mahala — *Angel radios!*

În poezia curților europene dela secolul al XVII-lea înainte, adorata a fost adusă pe pământ, foarte aproape de nivelul adoratorului; se înțelege, complimentată respectuos cu grația și cu eleganța cea mai bine crescută. De epitete teologice sau metafizice, nici urmă. Romantismul apoi s'a năpustit asupra iubitei cu pasiune revoluționară, a mângâiat-o și a maltratat-o cu ardoare egal de grozavă, — *Honte à toi, femme à l'oeil sombre...* Adică: rușine să-ți fie! E destul de tare; dar oricum tirada întregă invederează că tânărul, deși foarte supărat, se ține strict în marginile bunelor maniere. Vreo treizeci de ani după asta, un critic de mare temperament numește tocmai pe aceeași *femme à l'oeil sombre* — vache! Cu totul din alte motive decât acele pentru care o inactivase odinioară neobositul adorator Musset. Însă vorba-i

vorba, și-i totdeauna simptomatică: evident, idolul eră acum scos din slujbă cu batjocură. Și să nu uităm că Barbey d'Aureville eră altfel bărbat foarte galant. A mai trecut puțin și am ajuns să cântăm fără înconjur: *Et je t'attends en ce café, Comme je le fis en tant d'autres...* Et ce n'est plus un lapin *Que tu me poses, sale rosse, C'est un civet, etc.* Intimitate perfectă prin urmare; și fără pic de afectație. E de sigur mai potrivit pentru noi cei de azi decât solemnitatea scrobită de altă dată. S'a creat însă, din altă parte, un nou prestigiu Amourului și Stăpânei detronate. Anume, naturalismul a instaurat din proaspăt cultul sensualității: altarul s'a strămutat dela fruntea și ochii iubitei la vale, către spinare și pânțece și mai jos. Cu un patos înfrigurat a început să se celebreze (documente caracteristice: versurile lui Maupassant, și cunoscutele lirisme venerice și obstetrice din romanele lui Zola) — să se celebreze șoldurile «Evei» fecunde ori în tot cazul adorabile. Poezie, teatru, roman, până la nuveletele din suplimentele cotidianelor, vibrează de fierbințeala copulațiunii. «*Le grand geste d'Amour*» a dat o nouă înflorire retorică, care a venit ce-i dreptul foarte potrivit, fiindcă toate celelalte se răsufleseră din cale afară. Dar și acest ingredient patetic al sensualității pure îmi pare amenințat să se piardă în misticismul creștino-budist, care a invadat acum în urmă hălele literare de pretutindeni.

Așadar, dela «Inger» și «Cauza cauzelor» până la «sale rosse!» cariera e admirabil colorată și, dacă o privești așa în scurt, prăpăstioasă. Și nu are

aface că împrejurările istorice, în special influențarea reciprocă a claselor sociale, au făcut ca stilul să fie când așa, când altfel; hotărîtor este aici numai faptul că aceste forme psihologice și literare atât de diverse sunt, pentru fiecare epocă, create tocmai de oamenii săi reprezentativi. Care-i dar înțelesul acestei evoluții?

Superficial, se pare că avem în față o degradare nu se poate mai tristă și brutală. Dar nu-i decât o aparență cu totul înșelătoare. Toate aceste transformări în stilul și metoda dragostei formează unul din aspectele creșterii continue a adevărului în relațiile omenesti... Ei da: «sale rosse!» — dar e cel puțin din toată inima. Supărarea serioasă vine de acolo că adevărul e încă prea puțin, și adesea impur. Prin inerție istorică, din lașitate compact acumulată în cei mai mulți prin milenii de aspră disciplină socială, forme și norme vechi și moarte pot să umble ca stafii și să învenineze realitatea nouă și vie.

Am arătat adineaori trezirea conștiinței economice ca un semn deosebit al omului actual. Aici cel puțin simțirea și voința lui sunt incontestabil sănătoase. În sânul civilizației capitaliste s'a deșteptat, pentru întâia oară cu o așa deplină limpezime, gândul profund că înălțarea fără preget a nivelului economic este condiția hotărîtoare pentru realizarea efectivă a libertăților nebulos visate și zadarnic urmărite prin copilăroasele idealismuri de pe vremuri. Posibilitatea luxului în toate formele vieții, — ea singură va realiza emanciparea fundamentală. Fără dânsa autonomia

persoanei, adică valoarea supremă spre care se îndreaptă conștiința civilizată, rămâne un deziderat naiv sau un moft pompos. Se poate zice dar, că lupta aprigă pentru îmbogățire cuprinde în ea o virtute nouă, care va scoate omenirea din lunga ei nevărstnicie plină de atâtea accidente dureroase și ridicule.

Acum, fiindcă iarăș am prezis lucruri frumoase, și le-am spus iar cu silință elocventă, revin numai-decât, pedagogic, la încurcăturile adese puțin plăcute ale actualității.

* * *

Nu de mult o bucureșteană foarte încercată întrebă cu fină intenție pe un diplomat străin: care este tipul specific al Don Juanului actual? *C'est le banquier, madame.* Răspunsul se impunea oricărei minți capabile de observație lucidă. Acest rol prestigios și desfătător se impune bancherului norocos, chiar și fără vocație naturală, fiindcă momentul istoric este eminent financiar. Dupăcum Monsieur Lacarelle, din povestea lui Anatole France îndată ce rămâne singur cu o damă dă nelipsit busna s'o sărute, numai pentru că, de dragul muștășilor lui superbe, camarazii îi zisese *le Gaulois* și-i crease prin anticipație reputația de curaj erotic popular consacrată acestui tip etnic, tot așa financiarul trebuie să reacționeze oarecum profesional, cu grabnică tandrețe, către orice femeie strict demnă de interes sexual, care pătrunde în biuroul lui. El atunci, oarecum din adâncul

conștiinței istorice a timpului, simte și înțelege imediat cum stă chestia. Fiindcă chestia e unică, simplă și luminoasă; greșala, imposibilă. Și gândiți-vă cu cât mai anevoioasă, deci mai glorioasă, este azi funcțiunea galantă a omului de bani decât eră acea a Don Juanului vechiu; acesta nici o altă treabă n'avea decât tocmai să fie galant, iar bancherul nu-și vede capul de ocupații cu totul străine de galanterie. Aici stă și superioritatea financiarului și plăcerea deosebită de a avea aface cu dânsul. Fiindcă el este mult mai grăbit decât Don Juan Tenorio. Iar omagiile substanțiale, la care este obligat prin situația lui, sunt mult mai elementar și preciz determinate decât ale cavalerului, care de multe ori n'avea decât inima și spada. Și aceste omagii actuale sunt prin excelență binefăcătoare: ele ajută să crească autonomia personală a ființei care le-a agonisit prin grația ei. Și dacă ne amintim că bogăția înseamnă libertate de mișcare, sporire considerabilă de impresii intense și variate, înțelegem puternicul efect civilizator al amorului financiar, care preface individe simple și umile în persoane mândre, cu interese complexe și satisfacții intense de om cultivat.

În afară de acestea, omul de bani figurează, chiar în astfel de gingașe relații, ca un principiu, ca o energie abstractă și anonimă; ceea ce face ca robia trecătoare către dânsul să fie ușoară și liberă de umilințele crude ale robiilor trecute. Este oarecum o sclăvie cu caracter moral, o supunere către o idee și nu către un anume stăpân. Deaceia sunt absurzi acei care se supără că femeii adorabile

și adorate reacționează cu grațiile lor întocmai ca fiscul în impozitul progresiv; în acest fel de a se purta strict după ierarhia financiară se arată tocmai silința lor, mai mult sau mai puțin conștientă, în spre posibilități decizive de viață din ce în ce mai civilizată. Iar lupta în contra mizeriei și barbariei trebuie dusă acum, în împrejurările date; amânarea ei din așa numite considerații morale, este un non-sens, căci actualitatea este factor ineluctabil.

Prin caracterul simplu, expeditiv și oarecum abstract, pe care omul de bani îl dă vieții sexuale, acest tip se arată a fi fermentul principal de distrugere al amorului tradițional, care de sigur nu-i decât o plată barbarie. Să luăm seama: această fixare stăruitoare și hapsină asupra unei ființe este numai o rămășiță din tirania animalică a primitivului, deghizată în tot felul de zdrențe sentimentale moștenite dela poezia și morala cavalierească. Luxul, lărgimea și varietatea conștiinței civilizate sapă fără milă existența acestui *survival* care se cheamă destul de pretențios: dragoste pasională sau — adevărată. Omul vechiu avea multă vreme de pierdut, impresiile lui exterioare erau puține și sărace; omul actual este absorbit la extrem de muncă și de agreeamente. Varietatea și savoarea acestor din urmă — călătorii, sporturi, desfătări artistice și intelectuale de o complexitate excesivă — sunt o corvadă delicioasă. Ele creează o concurență formidabilă amorului vechiu, cu scrisori enorme, cu dispute și împăcări ridicul repetate, ca niște rituri puerile. În scurt, ca și religia,

amorul și-a pierdut condiția esențială de viață: nu mai e vreme de prisos. Rentierii singuri mai rămân vechi în aceste domenii; pentru dânsii se servesc acum reîncălzite niște antice ingrediente religioase; tot printre ei probabil se întâlnesc mai des și dragostele cele mai demodate. Dar rentierii sunt clasa cea mai sigur și irevocabil condamnată să piară.

Are să fie o distractivă surpriză pentru observatorii de azi și de mâine, să vadă ce simplificări și reduceri execută, în metoda și stilul dragostei sentimentale — avionul, automobilul și alte aparate de sport eroic și pasionant, care se vor ivi deacum încolo. Restul îl va face egalizarea politică și socială a femeii cu bărbatul, când idolul adică va deveni cu totul simplu cetățean.

Fără îndoială o așa venerabilă construcție psihico-socială, cum e Amorul, are viața îndărătnică. Încă sunt oameni care stau legați, prin natura lor veche, de această ciudată ruină, aci întunecată de posomorite disperări, aci luminată de bucurii copilărești, toate egal de primitive. Și este natural ca tocmai femeile moderne să vâneze bucurosi asemenea tipuri rătăcite din alte vremuri — poate de dragul unui pitoresc cam teatral, care le amuză; poate și din dorința crudă de a pedepsi pe vechiul stăpân, care cu deosebită evidență se arată în bărbatul îndrăgostit după moda veche; de sigur și mai ales pentru puternica satisfacție a vanității, pe care le-o dă adorația simplă și oarbă. Aici, în adevăr, se poate prelungi în voie jocul tradițional al rezistenței pudice și al geloziilor ațâțate

și astâmpărate cu un gest și o jumătate de vorbă, — o delicioasă consolare și răzbunare, de altfel, pentru micile sacrificii de vanitate impuse de eroica financiară, în care rezistența e curat dezastroasă, iar pentru pudoare nu-i timp.

Trubadurilor iremediabili, care se încurcă aiuriți în cazanul amețitor al vieții moderne, nu le gădesc decât un refugiu. — și acela filozofic! Să-și aducă aminte că totul e imagine, totul în perpetuă schimbare; că prin urmare iubita e numai în tine, și nici măcar o milionime de secundă nu-i aceeași; cu atât mai puțin când a plecat dela tine la altul, ceea ce iarăș nu-i decât o aparență. Așa ne învață idealismul teoretic, și cu dânsul se potrivește minunat vechea înțelepciune creștină, care ne predică să nu ne pierdem sufletul cu cele pământești, căci sunt numai amăgeli trecătoare, și să nu ne închinăm creaturilor. Cu alte cuvinte, când te desparți de Ea, gândește-te la Teoria Cunoștinței și la Evanghelie.

Altă consolare? Inelul lui Hans Carvel. Dar un îndrăgostit nu-l poate purta atât cât ar trebui ca să-i fie în adevăr de leac, și cât ar vrea el să-l poarte. E numai o păcăleală diabolică.

Aceleași forțe care modernizează viața erotică, desfăcând-o tot mai tare de greutatea morale în care stă blocată, ca s'o transforme în pură desfătare estetică, surpă și vechea Prietenie. Lupta economică și individualizarea, tot mai accentuate, răpesc orice consistență camaraderiilor inevitabile. Negreșit, ruperea lor nu mai e o catastrofă, fiindcă dușmănia universală e atenuată și sorții de nouă

și grabnică întovărășire foarte numeroși, potrivit multimei, concentrării și strămutării ușoare a indivizilor în societatea de astăzi. Unicul este și aici un non-sens; legătura cu termen lung inutilă, dacă-i cumva posibilă. Se formează atunci o normă de cordialitate prudentă, cu deosebire observabilă în societățile nordice foarte modernizate economice.

La întâlnirea dragostei sexuale cu prietenia și economia stă familia, care pretinde să le lege pe toate trei prin autoritate. Ca unitate economică ea continuă să existe, galvanizată prin legi și prin tehnica vieții zilnice. Însă autoritatea părintească se surpă iute: societatea vrea să trateze cât mai degrabă și mai direct cu indivizii liberi, și-i smulge tot mai devreme dela cămin. Publicitatea ocupațiilor ca și a petrecerilor se face tot mai largă; și o tristețe nouă s'a născut: tristețea sufocantă în jurul mesei, sub lampa familială. Lupta generațiilor, fecundă dar înversunată, se dă pe față și este dusă uneori cu un cinism pe care l'au și exploatat splendid, ca pe un nou element de pitoresc psihologic, literați ageri, — Wilde, Shaw, France.

Tinerii sunt irevocabil convinși de inferioritatea părinților. Paterfamilias moțâe rezignat în fotoliu: fiindcă nu mai inspiră frică, el, pe toată linia, n'are dreptate. Nerăbdarea de a nu-l mai vede sau de a-l neutraliza complet de abia se mai ascunde. Interesele și forma modernă a societății, împreună cu trebuința adânc naturală, deci legitimă, a copilului de a eși în lumea care-l solicită din toate

părțile, conspiră împotriva căminului venerabil și inutil.

În sfârșit, idea hibridă, burgezo-romantică, a căsătoriilor din dragoste a introdus otrava finală în acest așezământ care, dela origini, n'a fost de proveniență sexuală, ci economică. Eros în «căminul conjugal», cu tumbelul lui neprevăzute! Asta înseamnă să dărâmi soba și s'o clădești aiurea de câteva ori pe an, poate. Și s'a arătat evident că dragostea s'a servit doar de căsătorie, ca să se adăpostească atât cât poate ea să stea la un loc, — ca să-și bată joc, cu alte cuvinte, de formula solemnă că, ce s'a legat în cer nu se va deslega pe pământ. Aceasta va fi fost aventura din urmă, și destul de comică, a acestui lucru sfânt care a făcut nenorocita încercare să se modernizeze la așa înaintată bătrânețe.

GENIUL ORGANIZATOR

Normal, lucrătorul invidiază pe contra-maistru, contra-maistrul pe inginer, inginerul pe directorul general. Și la popoarele cu temperament viu, cu sociabilitate viguroasă și cu instituții liberale, câți cetățeni nu jinduesc, în ceasuri de visare fierbinte, la rangul de secretar general — ori, în sfârșit, la cel de ministru, suprema ademenire a vieții democratice!

Care este sensul și valoarea invidiei ierarhice?

Decând neîndurata ironie istorică l-a adus pe Nietzsche, cel îmbătat de mândră izolare, până în gurile tuturor automașilor literari, ideea că râvna și emulația, ca atare, sunt eminent creatoare a ajuns o floare de foileton din cele mai pompoase. Pe filologul poet îl fermecase rodnicia intelectuală și artistică în cetățile antice; el atribuia bogăția aceia rivalității sistematic iritate prin jocurile și concursurile publice. Mi se pare că explicația nu-i decât entuziastă și naivă. Cred că nici chiar în grupări umane așa de mici ca cetățile grecești, oricât de sollicitată ar fi fost acolo dorința naivă de a trece înaintea altuia, calitatea, și nici cantitatea produselor intelectuale, nu puteau fi influențate direct și exclusiv de premii și coroane. De dragul

cununilor de stejar și a medaliilor de onoare nu se nasc capod'opere, cum nu s'ar naște nici copii reușiți. Ca să adaug un exemplu celebru: n'a fost poate om pe care să-l fi mâncat mai rău râia emulației decât pe Voltaire. Cu deosebire tragediile lui au fost, în mare parte, stoarse din spasmele unei pofti neînfrânate de a se luă la întrecere cu vre-un confrate celebru, viusau demult răposat. Totuș pentru literatura țării lui, cu atât mai mult pentru aceia a lumii întregi, aceste roade pripite și fade au fost în scurt și irevocabil anulate, fără considerație pentru ambițiile furioase ale neastâmpăratului grafoman.

În gândirea convulzivă a lui Nietzsche, lupta și întrecerea sub orice formă ajunsese un tiranic fetiș. Și cum lumea este infectată azi de un imperialism cu deosebire virulent, fetișul acesta a devenit vulgar. Sunt însă, negreșit, feluri de activitate, unde întrecerea, setea de «înaintare», au prioritate esențială. Pentru a lămurii această funcțiune deosebită a emulației, am început vorba cu invidia ierarhică, și am pus în frunte pe lucrător. Silința înverșunată care stăpânește pe omul prins într'un asemenea sistem social este tocmai pofta elementară de a scăpa de munca propriu zis productivă și a luă în mână comanda... ..Nu știu de ce malițiozitatea populară a dat exclusiv în spinarea Țiganului dorul de a ajunge împărat. Acest dor stăpânește masa omenească toată. Cei liberi de această pornire sunt exemplare cu totul rare, ciudate și, cum cred, deosebit de prețioase ale speciei noastre. Și nici nu poate fi altfel: dragostea autentică de muncă

productivă nu se poate întâlni decât în acel tip uman care-i natural înzestrat cu o putere de invenție viu afirmată. Acest tip este, fără îndoială, o nimereală cu totul rară a naturii. În schimb societatea, prin formațiile sale ierarhice a trebuit, dela origini, să stârnească și să cultive pornirea elementară de a stăpâni și voluptatea, arogantă și leneșă, de a porunci. Neapărat, viața civilizată cere administrare organizată, și administrarea implică ierarhie. Dar activitatea administrativă este pur formală și prin ea însăși sterilă; deaceia în ea se poate deschide loc pentru un uriaș parazitism, ascuns sub masca prestigioasă a puterii. Cu cât producția — aceea care-și merită numele — scade, cu atât activitățile formale cresc excesiv. Cu cât mai ne bună eră distrugera războinică și sărăcirea izvoarelor de producere, cu atât mai grav și misterios vorbeau capii treburilor europene despre organizație — un cuvânt care, prin caraghios abuz, va ajunge curând, din magic, ridicul.

Umflarea formalismului social este semnul vremii noastre, vreme de exces politic și negustoresc. Politica și negoțul sunt formele cele mai evidente de activitate neproductivă, fiindcă amândouă consistă tocmai în manoperarea formală a valorilor rezultate din fapta creatoare a producătorilor propriu ziși. Când administrarea întâmpină greutăți tot mai mari, viața politică se face tot mai intensă, și cu cât se împușinează marfa, cu atât se înmulțese negustorii. Politica este un efect al dezechilibrului care se naște constant și fatal în organizațiile sociale. Acest dezechilibru este un fenomen normal al vieții

istorice. La un grad oarecare dezechilibrul acesta absoarbe prea mult din energia societății: atunci politica e în culmea înfloririi — e revoluție: raiul politicianului pur se deschide pe pământ. Producția pozitivă cade la minimum, și inevitabil, plouă cu «idei organizatoare». Acum câțiva ani, când Rușii piereau, propriu zis, de foame, ziarele, discursurile și trenurile de propagandă ale sovietelor duceau peste tot, cu delicioasă seninătate, vestea că se va începe imediat electrificarea totală a țării. A fost probabil cea mai ilustră și umoristică «idee» eșită din capul politicianilor, decând există politică. Drept vorbind, în starea de atunci a țării rusești, doar electricitatea putea să-i fie de lipsă și de ajutor. Dar să nu râdem indiscret și farizeic. Mecanismul întregii vieți europene se hodorogă ca o moară fără grăunțe.

Cu cât valoarea reală scade, calitativ și cantitativ, cu atât se înmulțesc biourile, directorii, subsecretarii, inspectorii, misiunile și comisiunile. Bunurile se împuținează, dar expresele, avioanele, limuzinele gonesc pline de cârmuitori și intermediari, plini ei înșiși de idei organizatoare. În viața publică europeană crește un vaudeville monstru: bărbații de stat și oamenii de afaceri se agită și șoptesc, cu încruntări de sibile, despre organizație și numai despre organizație, iar bunurile care urmează doar să fie organizate dispar văzând cu ochii. Contrazicerea e completă și complet comică.

De sigur activitățile formale — politică, afaceri, administrație — au o grozavă putere de seducție. Ele sunt câmpuri pentru un diletantism îndrăzneț,

profitabil și glorios. Pe treapta cea mai înaltă, se poate desfătă incompetența cu cea mai deplină autocrație. Lipsa efectivă de răspundere crește cu rangul. Și de zece ani spiritul dictatorial pătrunde în toate capetele: cu cât sânt ele mai de duzină, cu atât mai oarbă, firește, și mai dârză e setea de autoritate. Sufletul european este militarizat, și nicăiri ca în militarie nu triumfă atât de complet încrederea că totul e realizabil, toate merg bine, dacă poruncești tare. Cu optimismul acesta cazon, specific și indispensabil ofițerului de rechiziție, a intrat lumea în cheful războiului; acum se trudește, mahmură, să se consoleze cu speranța în — organizare.

În prospectul entuziast al Enciclopediei, Diderot apăra și laudă cu aprindere meseriile, împotriva vechii prejudecăți care le socotea irevocabil josnice. Fapta lui a rămas celebră: el a fost primul intelectual ilustru care a vrut să reabiliteze meșteșugurile. Succesul încercării îmi pare, astăzi încă, destul de îndoielnic. Nu pentru că n'ar fi oameni care să prețuiască inteligent și drept munca material producătoare, ci pentru că există un vechiu ciocoism, radical și universal uman, de care lumea nu se va curăța ușor. Acest fel de ciocoism este miezul industriei ierarhice de care am vorbit la început și care împinge pe individ cu atâta putere spre activități formale, este pofta de a sări dela munca productivă la beția comandai fără răspundere. Fiindcă, pentru masa umană, problema intimă este una: cum aș face ca totdeauna celălalt să asude, eu — să organizez, și altminteri toate să fie bine?

CLASICII

Clasicii sunt nume proprii de literați și artiști, pe care le învățăm în școală, sau le aflăm mai târziu, din cărți sau dela persoane frumos cultivate. Numele acestea sunt ilustre și vechi; în ele, fără să fie ajutate de vreun alt cuvânt, stă acumulată o mare putere de sugestie. Deaceia și sunt o proptea folositoare pentru opiniile literare și artistice; fiindcă în orice domeniu, omului îi vine comod să trăiască autoritativ.

Până la revoluția romantică, numele vechi erau propteaua unică a gustului public. Pe încetul s'au strecurat și modernii spre treptele de cinste, și astăzi sunt destui oameni care nu-i pomenesc decât pe dâșii; așa încât avem două puncte de sprijin, de putere aproape egală: numele cele mai vechi și mai cunoscute — numele cele mai nouă, din ultima fasciculă a celei mai moderne reviste. Dezvoltarea capitalistă a culturii europene trebuie negreșit să pună în valoare *noutatea* ca atare — lansarea de articole nouă este un caracter general al pieții de astăzi. De unde vine totuși că unii oameni se închină celor mai vechi, alții celor mai nouă mărfuri artistice, nu-i ușor de spus. Poți fi deopotrivă elegant și cu anticii și cu modernii, pentru că eleganța

conservatoare și cea revoluționară sunt acum egal valabile. Dar constatarea că ar fi existând spirite dela sine conservatoare, altele dela sine revoluționare, nu explică nimic. Măgarul filozofului nu pierde de foame între cele două banițe egal pline, pentru că foamea, și nu egalitatea banițelor, îl hotărăște: animalul începe să mânânce, indiferent de baniță. În exemplul nostru, trebuința de a avea numai decît o părere literară este motivul hotărîtor; — poate că adeseori decizia vine ca în cazul măgarului, indiferent de estetica antică și de estetica modernă.

În practica zilnică, omul ține socoteală de gustul cercului în care se găsește; se decide după sfiala ori după lipsa de considerație pe care cercul i-o inspiră. Oricum, primul pas odată făcut, pentru clasici ori pentru moderni, stăruim de obicei, pe drumul apucat, cu o îndărătnicie surprinzătoare. Ambiția consecuentei este o putere mare și oarbă, chiar în lucrurile literare și artistice. Și consecuența este cu atît mai feroce, cu cît mai neclare sunt în conștiința omului motivele specific estetice, dacă cumva s'a întîmplat ca astlel de motive să intre în acțiune. Dar intervenția motivelor de acest soi este cu totul nesigură și rară. Atitudinile curente, în artă și literatură, sunt nu de natură estetică, ci socială: sunt rezultate din trebuința de a figura cît mai patent în cercul social al cărui prestigiu ne farmecă mai mult.

Cred că, în general, ne-am înțeles. Acum, să nuanțăm puțin.

În ciuda esteților mofturoși, trebuie afirmat că oricare cetățean are, natural, trebuințe estetice și

prin urmare un gust al lui adevărat. Cetățenii dintr'un anume timp și loc au cam aceleași trebuințe estetice și acelaș gust. Depărtarea în timp și deosebirea de dezvoltare istorică sunt obstacole mari în calea înțelegerii. Este dar, în principiu, puțin probabil ca Eshil să vorbească unui parizian de astăzi așa de clar ca Bataille ori Capus (fără să ținem seamă de deosebirea de limbă), nici Knut Hamsun să impresioneze pe un bucureștean, măcar cît de deștept și sensibil, în chip atît de adecuat ca d-l, Radu Cosmin. Toată problema clasicilor se rezumă în aceste potriviri sau înstrăinări intelectuale, hotărîte de timp și de treapta istorică.

Bucureșteanul foarte cult are educația intelectuală și artistică eminent și actual pariziană. Prin urmare suplimentele dramatice sau narrative dela *l'Illustration* vorbesc viu și direct sufletului său, iar Shakespeare, or chiar Ibsen, îi sunt glasuri confuze, de pe altă lume. Și în scurt, celebritățile artistice de care ne despart sute ori mii de ani ne sunt, obișnuit, iremediabil străine, într'un grad oarecare. Ele au un prestigiu savant: trebuie bătaie de cap ca să «înțelegi» asemenea lucruri, născute în și pentru o lume moartă de veacuri. Frica să nu pară ignorant și dorința să treacă drept «cunoscător» îl opresc de multe ori pe cetățeanul normal să mărturisească cinstiplectisealaimensă în care-l înneacă paginile cele mai clasice. Ar fi prețios și amuzant să surprinzi exact sentimentele persoanelor culte, ale cunoscătorilor prin irezistibilă vocație, la citirea corurilor lui Sofocle, a tiradelor lui Corneille, a paginilor de psihologie fără aliniate ale doamnei

de Lafayette, a portretelor lui La Bruyère, pline de nume grecești fără noimă și de aluzii obscure, a versurilor de neîndurată și adormitoare seninătate din *Hermann și Dorothea*, în sfârșit a groaznicelor discursuri dramatice ale lui Schiller. Și nu-i vorba de aceea că, la depărtări de zeci de pagini, întâlnești un rând ori un vers care îți irită o clipă atenția, ci de opera toată, întocmai așa cum îți stă înaintea: *Antigona și Rodoguna*, *Georgiceje și Henriada*, *Ijigenia și Andromaca*, *Tasso*, *Afinițiile elective* și (o grozăvie supremă!) *Wilhelm, Meister, Wallenstein*, *Don Carlos* — întocmai, întocmai, vers, cu vers, rând cu rând, și — ce-i mai teribil, cuvânt cu cuvânt... O Apollon, demon farsor, cel ce amețești atâți oameni cum se cade cu «modele» pe care dinadins le inspiri atât de divers și contrazicător, ajută și luminează pe cetitor, ca să înțeleagă ce-ispun și să mă creadă cât sufăr pentru dânsul, când mi-l închipui față în față cu operele clasice, *întocmai* așa cum sunt, fără sosurile de o mie de ori întoarse și drese, în care le tot încălzesc criticii și istoricii de toată mâna!... Cetățeanul și capod'opera, singuri singurei: asta vreau eu. Dar e un vis absurd.

Timpul omoară orice creație intelectuală, în total ori în parte. Veșnica tinerețe a eternelor modele este o frază ineptă, ieșită din minți strâmte și leneșe. Cine nu-i pedagog, guvernantă sau ministru de instrucție publică, și are și altfel mintea liberă și trează, își mărturisește cinstit plictiseala iritantă care îți gâtuie atenția în fața multor dintre cele mai definitive pagini. Dar câți oameni cetesc, observându-se onest, dialogurile lui Platon, *Iliada*

pe Tit-Liviu, tragediile lui Racine, dramele istorice ale lui Shakespeare, tragediile lui Schiller? Iar, de altă parte, care om în stare să asculte și să priceapă nu ia seama că în muzica secolului al XVIII-lea, consfințită ca absolut clasică, se repetă fastidios figuri melodice care pentru noi sunt cu desăvârșire moarte, fiindcă le simțim automate, scoase din unul și acelaș sertar, trase pe acelaș calapod — ornamente goale de orice înțeles și funcțiune estetică, balast revoltător care ține în loc atenția fără să o satisfacă? Care om în stare să vadă estetic, nu simte neplăcut convenționalul abstract, și prin urmare insuficiența vizuală a atâtor ireproșabile bucăți de sculptură greacă ori de pictură a lui Rafael și a posterității lui exasperante? Cine, dacă exceptăm cazul de cultură stupid unilaterală sau de poză, se poate entuziasma cinstit de «lirismul» corurilor lui Racine, dând cu piciorul în Verlaine? Dar pentru evaluarea clasicilor antici și a celor neolatini a intervenit de câteva zeci de ani, sub influența peste tot nelipsită a naționalismului cotropitor, un marafet nou: fraza *latinității* — limpiditatea latină, seninătatea, simplitatea, istețimea, delicateța — și câte alte mirodenii *latine*. Un adăpost foarte bine venit pentru vanitatea minților gelatinoase, cărora li se istovise îngrijitor repertoriul de platitudini estetico-culturale. Pentru clasicii francezi în deosebi se întrebunțază mult și un alt ingredient: ei sunt aristocratici absolut. Și superdelicații juni democrați și june democrate (mai ales!) care ornează, neapărat, saloanele de după războiu, sunt fanatici ai literaturii elegante dela

Versailles. Democrație cu latinitate și fervență pentru arta subțire. *Le grand siècle* — c'est du dernier chic..

Trebuie o fantazie neobișnuită, o cultură istorică tot astfel, pentru a reînvia în câțva formele unei vieți intelectuale de care te despart veacuri. Asta nu însemnează că istoricii de meserie sunt totdeauna eminent înțelegători ai celor trecute. De obicei, ei se închid numai, cu solemnitate erudită, în admirații înșepenite și necontrolate, refuzând cu suficiență naivă și obtuză, orice nouătate: ei cunosc doar adevărul și frumuseța definitivă. Admirația curentă pentru lucrurile vechi este un moft de educație.

De sigur uzura sau moartea valorilor intelectuale sunt fenomene complexe. Gloriile trecute se întunecă și se luminează capricios, și forme vechi de artă pot să reînvie, într'o măsură oarecare, în fantazia artiștilor. La ceilalți, care nu-s decât *public*, simțirea și judecata estetică, în afară de gustul lor actual, adese nemărturisit, sunt cu totul nestabile și inconsistente. În materie de artă, masa este sugestibilă aproape fără margini.

Arta, indiferent de materialul în care se manifestă, este graiu. Ca și graiul vorbit, ea își schimbă formele, pentru că se schimbă cuprinsul sufletesc care le-a zămislit. Este totdeauna o doză de strâmbătură, să vorbești ca oamenii de altădată: — aici e originea, aici e și condamnarea grimasei clasiciste. Fiecare vreme vorbește pe potriva botului său, a minții sale. Pentru a înțelege și reînvia vorbirea, prin urmare sufletul vremilor de mult trecute,

trebuie o virtuozitate curioasă, oarecum nefirească. Și sunt destule forme care cu nici un preț nu pot fi reînviatăe, și nici o formă nu poate ajunge a doua oară și întocmai la viața pe care a avut-o în sufletul care a creat-o și în sufletele celor din vremea și locul lui. Cetățeanul normal n'are nici timp, nici alte mijloace indispensabile pentru asemenea acrobații estetice. Are însă tot dreptul să consume în pace articole artistice *proaspete*, așa cum îi sosesc — direct dela Paris.

ESTETICĂ UTILĂ ȘI CULTURALĂ

La orice nedumeriri și în orice controverse estetice, un prieten, iubitor de oameni și de liniște, mă întâmpină cu vorba că, despre nici o lucrare de artă nu se poate zice cu deplină hotărâre că-i rea, fiindcă oricum ar fi, ea place grozav cel puțin *unui* om: aceluia care a făcut-o. Se înțelege că, față de această observație, toate contestările bazate pe o pretinsă ierarhie de valori estetice sunt, ca și nimicul față de cel mai infim ceva: nule. Atât numai, că practica vieții nu rabdă astfel de înțelepciune, așa mult spirit conciliant cât se arată în maxima prietenului. Și mi se pare că aici, ca și aiurea, practica are dreptate. Căci pașnica formulă este, în fond, diabolică. Consequent luată ea ar da roadele cele mai pernicioase, ar duce la indiferență și anarhie, care sunt, oricând și oriunde, începutul pierzării.

Oamenii, simțind că binele suprem este cetatea și că binele cetății stă în unitate, au căutat încă din vechime să afle cât mai multe și mai sigure mijloace pentru unificarea sufletelor într'o ordine durabilă. Intre aceste mijloace unul este estetica. Din ea învățăm ce trebuie să ne placă, și cum să ne îmbătăm de voluptățile artei, fără să ne pierdem

firea compromițându-ne calitatea de cetățeni serioși. Căci plăcerile artei, mai mult ca altele, ascund sub o rafinată mască serioasă infernalele primejdii ale frivolității și ale epicurismului. A fost un mare noroc pentru oameni, că estetica au făcut-o filosofii, adică înțelepții de profesiune, și nu cuivă artiștii. Cel puțin a fost noroc mare, că nu estetica artiștilor a fost luată în seamă, ci a filosofilor și a celor inspirați de ei. Destul că în politică lumea, rea și proastă cum este, nu a vrut să asculte de filosofi; în artă măcar binele public a fost, putem zice, salvat.

Platon a răbdător ostenele mai multor voiajuri în Sicilia, pentru a explica lui Dionis Tiranul, clar și simplu, cum se poate organiza și guvernă perfect un stat. Dar tiranul, nepriceput și îndărătnic, i-a refuzat înțelepciunile cu o nedelicatețe despre care nu se poate spune cât de departe ar fi mers, dacă nobilul filosof n'ar fi părăsit, mândru dar repede, hotarele ingratului domn. Cât a pierdut atunci politica, a câștigat pe urmă estetica. Din scrisul minunat al divinului ateniian două mari și scumpe adevăruri s'au moștenit în teoria artei: 1) Într'un stat serios, nu trebuie dată prea multă stimă artiștilor; 2) Frumusețea unui obiect nu stă în cece se vede sau se simte altfel din el, ci în cece se gândește despre dânsul. Nu impresia interesează, ci definiția. Căci, în definitiv, trebuie să spunem că impresia este ceva sensual, prin urmare grosolan, o brutală iritație materială, mai mult dobitocească decât umană. Ar fi dar nepotrivit cu adevărata ierarhie a intereselor înalt omenesci să dăm prea

mult din stima noastră acelor care-și trec viața construind asemenea grosolanii, — artiștilor. Și în adevăr cetățenii serioși din toate timpurile s'au conformat în moderația și rezerva lor față de artă și artiști, sfatului cuminte însemnat sub No. 1; de multe ori, probabil, fără să-l cunoască, cece arată în chip strălucit că divinul ateniian, cu pătrunderea proprie geniului, n'a cerut bunilor cetățeni decât să urmeze naturii lor intime. Atitudinea morală față de artă a fost astfel statornică pentru toți oamenii cumsecade.

Nu mai puțin utilă este a doua învățătură platoniană mai sus arătată. Acea interpretare sublim intelectuală a frumuseței este, mi se pare, cea mai solidă bază pentru o estetică uniform obligatorie, eminent socială sau civică, dacă pot zice. Impresia sensibilă și sentimentele legate de ea, inferioare și brutale chiar prin materialitatea lor, închid oarecum pe om în el însuși, tind să-l dezbină de semenii lui, să-l singularizeze; sau, ceva mai rar, îl îndeamnă să recurgă la o altă impresie sensibilă pentru a tălmăci pe aceea care-l preocupă, reținându-l, și prin aceasta, tot în sfera inferioară a simțurilor. Pe când, dacă esența și valoarea frumuseței nu stă în aceeace se arată, ci în ce se gândește, în ideie, o, atunci mântuirea este asigurată. Căci în sfârșit ideia este cuvântul și cuvântul este eminenta legătură dintre oameni. Vă întreb: la ce ar fi bună frumusețea și păstrătoarea ei, arta, dacă nu ca să vorbim de ele? Arta ornează pe om, ca și cravata. Unui om serios nu i se cade să-și bată prea mult capul cu alegerea cravatei, dar nici nu poate ieși

pe stradă sau primi musafiri fără legătură de gât. Iar dacă atârni în casă un tablou, el rămâne un monument mut și mort, dacă nu poți spune prietenilor ceva despre el. Se poate zice că adevărata existență a tabloului durează atâta cât vorbești de el, după cum valoarea i-o simți bine numai atunci, când îl plătești. Un om de bine are prea multă treabă pentru ca să mai privească un tablou, odată ce l-a cumpărat și atârnat în salon sau în sufragerie. Dealtfel, chiar dacă-l privește, el nu se uită la colori și linii, ci la sufletul tabloului, la sufletul artistului, la sufletul societății în care a crescut artistul. El privește oarecum dincolo de tablou, dincolo de perete, pentru a contempla esența spirituală, superioară și eternă, ale cărei întâmplătoare aparențe sunt înșelătoarele, trecătoare și grosolanele pete de culoare de pe pânză. Tot astfel muzica trebuie ascultată, poezia cetită cu o nobilă distrațiune, trecând ușor peste materialitățile acustice, peste detaliile plastice ale acordului, ale vorbei și imaginii, pentru a prinde cât mai direct înalta unitate, miezul adânc sufletesc al lucrării. Privește și ascultă cât de puțin, gândește cât de mult — acesta-i imperativul adevăratei contemplațiuni. De nu-l urmezi, te încurci în mizerii tehnice, ca un simplu zugrav sau un vulgar capelmaistru.

În artă, comuniunea cât mai completă și mai superioară între membrii cetății nu-i posibilă decât pe calea ideilor. Și este, trebuie să recunoaștem, un noroc minunat și de supremă utilitate în cazul ce ne interesează, că absolut orice lucru are ideea

lui, ca noțiune și ca prototip înțeleasă, și că fiecare lucru are mai mult decât una, deoarece poate fi definit și clasat aproape la discreție. Unul și același exemplar zoologic uman poate fi definit ca: membru al unui partid politic, tată, fiu, soț, nepot, alegător, profesor, agent electoral, poet, prozator, consilier comunal, redactor de revistă, amant, soț înșelat, exportator, importator, amator de tablouri, avocat, — din vertiginoasa bogăție de calități am enumerat câteva din acele care se pot cumula fără supărare. Apoi, afară de ideile lucrurilor, sunt ideile noastre despre lucruri, dogmele și opiniile de tot felul. Acestea s'au înmulțit, firește, enorm în lungul vremilor, cele vechi au luat forme noi și atâtea altele necunoscute mai înainte s'au zămislit în fierberile istorice; gândiți-vă la toate acestea și admirați orizontul ce sclipește ca un imens perete de diamante. Grație avantajelor specifice intelectului nostru, nimic nu-i mai ușor decât să introduci o rândueală folositoare, în uimitoarea priveliște. Dacă vorbind de poezia sau de proza unui cetățean, îl consideri pe acesta, de exemplu, ca tată de familie sau ca alegător, ori judecându-i pledoariile și discursurile, îl ai în vedere ca autor dramatic sau nuvelist, atunci procedarea d-tale este sintetică și unitară. Cine tinde la seriozitate trebuie să procedeze astfel: să țină seamă adică de fundamentalul principiu, că un om ori un lucru trebuie judecat unitar și valorificat în totalitatea lui. Căci în ordinea înalt sufletească se pot — prețios privilegiu — adună, nu ca în matematică, numai valori de același fel, ci și de cea mai variată

natură: prozator, alegător, tată de familie, profesor — și suma îți dă valoarea persoanei. Astfel, ajungi să înțelegi, aproape pe nebăgatele de seamă, pentru ce proza lui te emoționează.

Unitatea este, în general, o chestie mare.

Mai presus de orice, unitatea este idealul și metoda, ambiția supremă și baza eleganței băiatului cult. Dar ce este băiatul cult?

* * *

Băiat cult, om occidental, spirit european, sunt trei ziceri foarte iubite în stilul românesc public.

O recomandare bună, dela un deputat către un ministru, ori chiar dela o mijlocitoare matrimonială de calitate subțire către *partida* interesantă, nu este completă dacă nu începe sau nu sfârșește cu una din cele trei formule. Cea dintâiu este totdeauna preferată; probabil fiindcă *băiat* strălucește prin farmecul fraged al tinereții, și dă nu numai valori actuale, ci sugerează și speranțe frumoase.

Fără limită riguroasă vârstă, băiat cult se numește acela care, în afară de meseria pe care o practică din necesitate materială ori din pure sentimente umane sau patriotice, se interesează stăruitor de tot ce e frumos și bun, cu deosebire de arte și litere. S'ar putea zice că băiatul este cu atât mai cult, cu cât își tratează slujba specială cu o elegantă neglijență, și se dă cu mai multă ardoare artelor și literelor. Un băiat cult ideal ar fi, de pildă, un profesor de matematică care, într'un

concediu perpetuu, vizitează cetățile artistice italiene și festivalele muzicale germane.

Muzeul și sala de concert sunt însă mijloace prin ele înșile insuficiente pentru a te informa despre artă. Mai întâiu cu ele pierzi prea multă vreme. Apoi, în muzeu și în sala de concert nu afli deadreptul dacă o lucrare de artă trebuie să-ți placă ori nu. Deaceea băiatul cult are cartea și, mai cu seamă, revista, ca instrument preferat de educație estetică. Revista este, dacă redacția are principii solide, și spirit de disciplină în varietatea ei bogată, foarte unitară. Din ea băiatul cult învață a cunoaște toate artele. Pe când un artist mărginit în tehnica lui, consideră, de exemplu, muzica mai deosebită de pictură chiar decât proverbială scripcă de proverbialul epure, băiatul cult, printr'o superioară competență le îmbină pe amândouă, fiindcă le consideră unitar și sintetic, în esența lor spirituală. În această operație îl luminează mult criticul de artă.

Criticul este un spirit ager și profund. El observă numai decât, dacă o lucrare de artă este veselă, tristă, sau nici așa nici așa, dacă în ea se vorbește mai ales de o femeie, sau mai ales de Dumnezeu, de patrie, de țărani sau umanitate în genere, de fericire universală, de divorț... Iar din asemenea observații criticul construiește sintetic concepția generală a artistului și-l definește: pesimist, optimist, creștin, păgân, socialist, poporanist, erotic, abstinent, umanitar, reacționar, care cum este după categoria lui — estetică. Cu alte vorbe, criticul arată cum și de ce s'a emoționat artistul și explică, prin

urmare, băiatului cult pentru ce opera artistului îl emoționează și pe el. — Lucru de luat în seamă: acest băiat se ferește să zică altfel decât *emoțiune* estetică; impresie sau atitudine estetică sunt vorbe prea slabe. În fața artei el se emoționează, fiindcă e nu numai cult, ci și simțitor. Cu aceasta putem completă constatările dela început: estetica culturală să bazează mai întâiu pe ideile lucrurilor și pe ideile noastre despre lucruri, iar apoi pe o emotivitate delicată. Fiindcă este emoție și emoție.

Când, întors dintr'o lungă călătorie prin țări străine, treci hotarul patriei și îți adie miros de ardei copt, de porumb fiert sau de cojoc jilav, ai de sigur o emoțiune. Dacă, rătăcind pe străzile unui depărtat oraș apusean, auzi deodată o zdravănă înjurătură românească, tresari, — evident, de emoțiune. De sigur că nici un om cult nu va numi astfel de emoțiuni — *estetice*. Sunt mult prea delicate... Un tânăr șade însă, în amurg, pe cerdacul casei dela vie și privește spre câmp. Arbori, soare care apune, vaci, câini, flăcăi, fete. Tânărul își aduce aminte, fără îndoială, de o domnișoară cu care a fost logodit, sau aproape. O lacrimă. Emoțiune! De astă dată hotărît estetică. Pentru moment, tânărul se consideră ca un fin diletant, cărui soarta stupidă i-a impus o carieră prozaică. Dacă, ferească Dumnezeu, domnișoara a murit, atunci lacrimile curg suficient câteva minute, și tânărul se simte artist prin fatală vocațiune. Ușor de înțeles: în acelaș chip în care se concepe estetica culturală, se naște și o artă culturală care o satisface. Arta culturală se naște din emoțiuni

delicate sau tragice. Te emoționezi, să zicem, de țărani, de arendași; de domnișoare, de o nenorocire conjugală, — și emoțiunea se face nuvelă, dramă, sonet, tablou, romanță, essay de critică în stil poetic și de intenție culturală.

Intr'o societate europeană băiatul cult nu poate fi fără fată cultă. Cine l-ar înțelege când vorbește înfocat despre artă și frumos? Pentru cine, scriitorile lungi, cu filozofie și descrieri poetice, cu citate din Faust ori din Sully-Prudhomme? În sfârșit, ce sens ar mai avea cultura și estetica băiatului cult? Printr'o explicabilă indulgență lumea acordă, fără nici o altă pretenție, titlul de fată cultă, oricărei dame care a absolvit studii universitare. Totuș o fată se zice cu atât mai cultă, cu cât satisface mai complet condițiile care definesc pe băiatul cult. Ca și el, fata cultă, oricare i-ar fi ocupația, iubește fervent artele și literale, cetește mult, și multe reviste serioase, și cu doctrină sigură. Abia cutez să adaug că această ființă este cu deosebire sensibilă. Vibrează la tot ce e frumos, bun, nobil, la toate durerile omenirii. Fiind simțitoare, are emoțiuni frecvente. Din emoțiuni rezultă întâmplări, drame, în sfârșit complicații diverse, psihologice, fiziologice, sociologice, de natură delicată sau violentă, după om, mediu și vârstă. Căci și pentru fata cultă vârsta nu-i riguros delimitată, și cu dreptate: cultura, și mai ales estetica culturală sunt chestii de inimă, și inima are, cum se știe, o tinerețe cu deosebire durabilă. Și când o fată a trăit, a simțit și a cetit, cum și-ar putea plăti ea mai frumos datoria către

cultură, dacă nu printr'un roman (cel puțin unul) — o, cu adevărat trăit, carne din carnea și sânge din sângele ei, cum se zice în stil cultural, — sau un volum de versuri, o romanță sau măcar un vals cântat? Fata cultă confirmă încă mai energic decât băiatul cult adevărul, că arta nu-i decât «emoțiune, iubire de viață, viața însăși».

Atmosfera de vibrantă sentimentalitate în care trăește, îl face pe băiatul cult, cu atât mai mult pe fata cultă, să piarză față de artă și artiști, rezerva și măsura recomandată, cu adâncă înțelepciune, de însuș părintele esteticei. Cultul pasionat al artei — la fata cultă mai mult pentru artiști — este un fenomen modern caracteristic. Pentru a preveni excesele, popoarele prudente au canalizat pe cale educativă entuziasmul cultural. Două nații, rude de aproape, și cu multă asemănare între ele, deunăzi îndușmănite cu înverșunarea proprie rudelor dezbinată, excelează în organizarea pasiunilor estetice.

Estetica *Lehrerilor* și a pastorilor la Germani, estetica fetelor bătrâne la Englezi, sunt formele cele mai instructive de organizare estetică a unei nații. Voiajul obligator în Italia, cu cetiri hotărâte din Goethe, literatura cu probleme teologice, morale și pedagogice, peizaj și psihologie cât mai locale și mai rurale, la Nemți; roman în cel puțin două volume, și impresii de călătorie în cel puțin trei, scrise pe mesele pensiunilor elvețiene și italiene, conștiincios și stăruitor cum s'ar împletî un ciorap, de către o Miss serioasă, plină de dragoste bine sistematizată către toate artele

și de cunoștinți exacte și folositoare, la Englezi. Dar de amândouă părțile: totul e solid, util, cultural.

Dela Platon, la fetele bătrâne englezoaice și *Lehrerii* nemți....! Nu cumva stăruind atât asupra unității, m'am lăsat însumi ademenit de vrajele ei căutând, cu o consecvență la care singur n'am luat seama, să-mi desvolt întreg scrisul din învățătura unui singur filozof?

După Platon multe s'au schimbat. Băiatul cult de astăzi dispune de o estetică nouă, științific experimentală, psihologică, sociologică. Acum nu se mai lucrează cu definiții și deduceri, se măsoară cu aparate și se verifică prin anchete, minuțios și obiectiv. Frumusețea se induce acum din statistică. Distribuie chestionare la o mie de persoane, indiferent de sex, vârstă și profesie; numai artiștii trebuie excluși ca suspecți de subiectivism și prejudecăți estetice și tehnice. Apoi aduni voturile de apreciere estetică, cum aduni orice alte voturi. Ai, în sfârșit, ca mijloace noi de control, comparația cu popoarele sălbatice, cu copiii și nebunii, studii biografice asupra artiștilor din multe timpuri și locuri. Din atâtea toate trebuiă să iasă și a ieșit o estetică nouă, sau mai multe. Dar complicația nu se oprește aici.

Artiștii afirmă cu dovezi, că nici din laboratorii și din anchete psihologice, cetățenii culți n'au aflat sigur care operă de artă e bună, care nu, și chiar nici n'au nevoie să afle. Căci, din punctul de vedere artistic, toate teoriile sunt egal bune, adică indiferente. Iar pentru băiatul cult tot interesul

se concentrează asupra mijloacelor de a conversa despre artă. Inșă artiștii de natură mai hapsână adaugă: că chiar acei băieți culți care cultivă ca specialitate estetica științifică, trăesc în mobile și cu tablouri de cel mai prost gust burgez, și sunt încântați de ele, că se desfată cu o literatură de cel mai mitocănesc sentimentalism, deși în conferințe și alte manifestări publice citează numai clasici. Băiatul cult, zic unii, nu poate deosebî o pagină de Flaubert de una a lui Bordeaux, dacă i-ai pune sub ochi cartea fără să-i arăți numele autorului; și nici o fugă a lui Bach de o bucată de bravură a lui Thalberg, dacă demonul zețarilor ar interverti numele la tipărirea programului. Căci nici nu-i treaba cetățenilor să facă asemenea distincții. Treaba lor e să cumpere cărțile și tablourile, să plătească reprezentațiile și producerile muzicale... Prin urmare încă o formulă de armonizare a raporturilor între cetățeni pe terenul artei, de astădată una mizantropică și aproape cinică. Sotind bine lucrurile, și pentru mine însumi, trebuie să fiu în definitiv, mulțumit că am de ales. Pentru uzul social îmi va fi comod să-mi variez doctrina după moment și oameni. Destul îmi e că, rămas singur, să zic răspicat despre oricine are un gust prea deosebit de al meu: ce enorm dobitoc! Și apoi să răsufli adânc și liniștit.

STIL CLASIC

Literatura franceză clasică seamănă curios cu vieța germană prusificată.

Rațiune, ordine și, prin urmare, claritate — așa se numesc idolii estetice în tot timpul pe care Francezii unanim l-au consacrat ca vârsta lor clasică. Sunt chiar virtuțile rasei, se zice, care fatal au strălucit și au stăpânit în toată vigoarea lor atunci când spiritul național ajunsese la maximum de puritate și plenitudine. Naționale ori ba, aceste calități au fost afirmate în teorie și consacrate în practica vremurilor acelora cu o consecvență strașnică. Trei oameni, serioși, cuminți, cumsecade și cu carte, Malherbe, Vaugelas și Boileau au lămurit și definit simpatiile literare ale timpului, punând la cale versificația și retorica, gramatica și principiile generale de judecată estetică. Acești vrednici jandarmi literari au alcătuit cu grije și nestrămutată credință canoanele clasicismului. Și este de luat în seamă că un dreptcredincios ca Brunetièr accentuează tare rolul teoriei și al criticei în formarea artei clasice franceze. Cel mai *frondeur* dintre popoarele europene s'a lăsat aci mai strâns strunit decât oricare altul; până într'atât că vreme de două veacuri aproape

chiar glasul scriitorilor cu cel mai vădit talent poetic, ca La Fontaine și Racine, sună prozaic prin botnița clasicistă. Versuri frumoase ca proza — a fost o vorbă a veacului al XVIII-lea plină de concluzii.

Generalitate și abstracție, antipatie radicală pentru individ, prin urmare pentru detaliul concret, pentru surprizele de linie și culoare. Ca efect total: suprimarea liricei și a pitorescului. Un stil dreptliniar, uscat, de o nemiloasă și istovitoare claritate, aspru și cenușiu; un stil numai din concepte scurse de tot sucii impresiilor și strict legate în definiții și explicații. Născut din disciplină și destinat să disciplineze, stilul clasic a zidit acele construcții literare care aproape oricărui om de astăzi îi rămân totdeauna întruceva iremediabil străine. O stranie impresie fizică de uscăciune și duritate ne lasă chiar cel mai simpatic exemplar de poezie clasică franceză. Pare c'ai avea nisip prăjit în dinți, cenușe sub unghii, și te-ai fi spălat pe obraz cu leșie. Shakespeare și-a pus pecetea lui fierbinte pe sensibilitatea noastră literară; și tot ce a venit deatunci încoace în dezvoltarea artei care-și merită numele poartă într'un fel sau într'altul marca lui. Dacă se zice că acea literatură «clasică» a fost un produs aristocratic și curtean, caracterizarea aceasta trebuie lămurită. Publicul în care s'a născut era o aristocrație disciplinată și burgezită, iar producătorii acelei literaturi — burgezi curați, din naștere prin creștere și caracter. *Ce siècle de vile bourgeoisie*, zicea feodalul Saint Simon, care poate

în vremile acele ie singurul «artist» pe înțelesul modern. Și n'o fi întâmplare numai că acea ordine literară a fost răsturnată mai cu seamă de doi străini, plebeul Rousseau și cosmopolita baroană de Stael, și de feodalul viconte de Chateaubriand. În cultul regulei, al clarității și economiei, cu deosebire în apucătura ostentativ didactică, vorbește neîndoios grijulivul, cumintele, practicul spirit al burgeziei. Preceptele de o polițienească siguranță și rigiditate ale unui Malherbe ori Boileau, tragediile și odele întocmite cu așa clară, economică și prudentă gospodărie, perioadele cum-pătat dezvoltate și fără surprize, versuri, strofe și tirade logic și explicativ cimentate, și atât de frumos curățite de orice imagine mai vie — nu seamănă ele sugestiv cu o întreprindere de industrie nemțească, cu stilul vieții municipale germane, cu *Rechts gehen — Links fahren și Verboten...* mai ales *Verboten*? Totul prevăzut, totul socotit, cu neclintită siguranță trasă deosebirea între permis și nepermis: — în scurt, triumful nediscutat al rațiunii, al calculului, domnia disciplinei și a prevederii. Scurt, curat și practic. Neîndurată clasare ierarhică a genurilor literare, delimitare absolută și disciplinară a competenței artistului, subordonare severă a individului către gen, a impulsului adânc subiectiv către obiectivul general, a impresiei către rațiune, în Franța literară clasică; — aceeași disciplină, aceeași gătuire a individului prin obiectivitatea socială în viața Germaniei perfect industrializate de astăzi. Imperiul instinctelor fundamental burgeze, literar într'o țară,

politic și social, peste graniță, la dușmanul ereditar.

Burghez și utilitar în literatura lui clasică Francezul s'a arătat liric, nestăpânit, izbucnitor romantic și nepractic în luptele aspre ale vieții naționale. De aici și puternicul prestigiu istoric al mersului acesteia. Istoria acestui popor este un lux strălucitor, o risipă romantică de fapte surprinzătoare, excesive, ceva deosebit de colorat, frumos și moționant.

European, judecată istoria politică și socială a Germaniei este, din contră, nulă, poate chiar negativă: oamenii aceștia au trăit, politic și social, numai lor înșiși. Antipatia latentă ori patentă de care se bucură această închisă și întunecată ginte la cele mai diverse popoare, ușurința cu care această antipatie se deslănțue furios uneori, se va fi sprijinind și pe această obscuritate pe acest teren egoism al istoriei sale.

Este o frază, odinioară banală chiar la vecini, în tot cazul irevocabil consacrată de naționalismul nemțesc: că Germanul este, prin esență, adânc sentimental, liric și visător. Germanul tipic te întâmpină invariabil cu acest cântec, când vine vorba de filozofat asupra rasselor. Pe aceeaș treaptă de banalitate se află dogma *individualismului* german, la care să anină numai decât un mic panegiric al pornirii de nestăpânită independență, mai cu seamă morală și religioasă — cum se vede în Reformă și în filozofia idealistă, eternele glorii ale neamului. Drept că nu numai Germanii, ci ambele mari neamuri germanice au dat

un tezaur de lirică intensă în literaturile lor. Dar nu cumva s'a cheltuit tot individualismul lor în literatură? Știu bine că, dacă unui Negerman îi pare ciudată acea minunată *libertate internă* care să acomodează așa de bine cu tirania *cant*-ului englez, cu polițieneasca zugrumare a consistoriilor și ortodoxa supraveghere a școlilor germane, i se răspunde, cu un superior zâmbet, că un străin nu poate pătrunde adâncimile sufletului germanic. Dar față de fatala ușurință cu care oamenii de acest neam să grupează în *Vereinuri* și secte ne va face, pe noi toți străinii, să zicem totdeauna, cu tot respectul dar și cu hotărîită credință: «individualismul și libertatea internă» sunt fraze naționaliste. Nu și-ar fi rânduit Germanul viața atât de perfect polițienește, n'ar fi putut fiecare Englez face din el un așa naiv și neînduplecat instrument de poliție morală și religioasă, dacă o docilitate naturală, un spirit de turmă esențial și de violent practicim nu i-ar fi predestinat pentru acele forme de viață în care trăiesc ca în fireasca lor piele.

Anarhisme atât de stridente ca al lui Stirner și al lui Nietzsche nu de geaba s'au arătat tocmai în mijlocul celor cu «libertate internă», adică într'o lume în care spiritul de turmă este cu deosebită putere înrădăcinat. Dar se poate zice că studiul rasselor n'a scăpat încă bine din mâinile diletantismelor începătoare; adeseori el nu e decât o pretinsă și expeditivă filozofie pentru patrioții care ambiționează teorii de efect. Clar rămâne însă faptul amintit că, în cultura Germanilor lucrurile au mers pe dos decât în cea franceză. Și

se cuvine să amintim că acea domnie literară, artistică, în scurt: teoretică a burgezismului în Franța, a creat, între altele, o proză strălucită. Extrema disciplinare a născut rafinarea extremă a conștiinței literare. Supunerea constantă la reflecție, cerebralizarea lucrării artistice a moralizat excesiv meșteșugul scrisului, ducând sensibilitatea literară la o extremă încordare. Numai în o așa tradiție de îndărătnică prelucrare a unei limbi au putut să apară problemele artistice care l-au chinat pe Flaubert; prin ea numai au fost posibile revoltele literare moderne, prin ea literatura franceză a căpătat caracterul de artistică maturitate care o distinge. Astfel spiritul burgez va fi contribuit — ciudat efect! — la cea mai deplină emancipare a artelor, la estetizarea cea mai completă a literaturii de până acum.

Ce roade finale va da perfecta înflorire a aceluiaș spirit în practica vieții germane de astăzi, nu se poate încă bine imagina. Pentru moment, *praktisch* ori *unpraktisch*, cuvintele aceste de sonoritate acră și tăioasă, sunt printre cele mai iubite celui mai liric dintre popoare. Ostwald chimistul, colegul vestitului Haeckel în episcopia monistă, cel care lămurea ireplicabil popoarelor balcanice cum toată încurcătura lor vine deacolo că n'au adoptat din vreme limba universală propusă de dânsul, Ostwald chimistul a organizat o respectabilă societate, cu programul de a lucra pentru unificarea formatului cărților în Germania, dacă se va putea în lumea întreagă, deoarece varietatea formatului este de un nepractic intolerabil.

Invățatul Joseph Bédier, cunoscător, ca mulți din generația lui, a vieții germane, a scris memorabila vorbă: *les Allemands ont l'art d'utiliser les imbéciles*. Aici stă doar unul din marile secrete, ale concepției burgeze. Economia e zeul. Cum să scoți toată valoarea din ciurucurile pe care, oarbă și nepractică, le aruncă natura cu superb lux în viață? Căci e vorba de mulți, de mult, și e vorba de repede, fiindcă pentru mulți. Intr'o nemereală aproape divină s'a întâlnit dresura prusiană cu idealul american; rodul este Germanul de astăzi. Este burgezul ajuns în culmea spre care se cațără de veacuri. Mecanizarea perfectă a forțelor celor mai intim omenesti, regulare cronometrică a minților și voințelor, roadere și pilire a sinuoșităților individuale până la contururi simplu geometrice, înlocuirea persoanei cu o definiție numerotată și absorbirea ei în comunitate, viața redusă la un imens și continuu pensum, suprimarea neprevăzutului — *Links gehen, Rechts fahren* — și mai ales *Verboten!* Spectacol de o curioasă măreție, ceva pe dos și exotic pentru neamurile de modă veche... Poate că aceasta-i începutul socializării perfecte și finale, ținta oricărei «societați», prin esență și definiție. Atunci în viața aceasta de azi suflă aerul uniform și fad al lumii viitoare.

Neastâmpărata persoană care a pus în circulație vorba despre Germania visătoare a observat că Germanii sunt *flatteurs avec énergie et vigoureusement soumis*. Iar Goethe confirmă această judecată scriind: «Vrei să-ți dominezi nația, tu scriitor german, începe prin a o face să creadă că există

cineva care vrea s'o domine. Vor fi toți atât de intimidați, încât lesne se vor lăsa stăpâniți». Mi se pare că nu se amintește destul de des practicismul hotărât a cel puțin doi filozofi germani, Fichte și Kant. Grija de a nu atinge cumva fundamentele sfinte ale comunității, de a nu le cerceta originile este atât vădită peste tot la supusul, timidul și prudentul funcționar prusian, încât se poate înțelege de ce Nietzsche l-a acuzat de *superficialitate*. Și e drept să zicem că diplomatul Hume și jurnalistul Voltaire au fost neasemănat mai autentici, mai efectiv răzvrățiți decât profesorul din Koenigsberg, cărui unii oameni găsesc original să-i anine calitatea de revoluționar și sfărmatör de idoli.

Și iarăș prea mult se uită că Faust își încheie cariera, după războaie și cuceriri, deștelinând pământuri, tăind canale, acoperind mările cu flote. Timid la început, când abia ridicase capul din cărți și aveă nevoie de tot ajutorul diavolului ca să întoarcă mințile unei fetițe de mahala, întreprinzătorul profesor sfârșește cu imperialism de stil mare. Fiindcă oricât de variate tălmăciri ar permite vastul carnet pe care Goethe și-a însemnat aproape toate întâmplările sufletului și minții sale, eroismul acela economic dă adevăratul final capriciosului poem, nu canafurile mistice care-i atărnă la urmă. «Nu cred să existe spirit mai larg decât acel al unui mare negustor». Bunăvoință și înțelegere față de negustori nu-mi închipuesc să fi arătat vreunul din marii poeți de sânge, mai categoric de cum a arătat-o prin vorbele aceste fiul unui burgez din Frankfurt, îndrăgostitul de toate clasicismele Wolfgang Goethe.

NEINȚELEGERI INOCENTE INTRE PUBLIC ȘI ARTIȘTI

Imi povesteă foarte vesel Panait Cerna, poetul, cum niște admiratoare aprinse ale versurilor lui, s'au supărat amar aflând că autorul e scurt de trup, grăsuliu, lat în spete și rumen la față. A fost pentru ele o dureroasă nedumerire: nu știau cum să împace poeziile cu chipul omului. Negreșit, erau niște biete fete, inimoase și crude la minte. Exemplul e prea bun... Dar eu cred că mulți oameni, indiferent de vârstă, sex și calitate socială, poartă în minte un tip al artistului, fizic și moral, care aduce mult cu visul fetelor oarecare; le lipsește celorlalți numai îndrăzneala naivă ca să-l dea pe față direct și complet.

De vre-o sută de ani, artistul, pentru masa publicului european, trebuie să fie înalt, subțire, cu obrazul lungăreț, palid, cu păr mult și frumos — dacă se poate ondulat. Adeseori, artistul poartă, chiar astăzi încă, o deosebită uniformă, — n'o mai descriu; prea e cunoscută. Pe urmă, trebuie să fie om tare simțitor, cu nervii delicați. Dacă se poate chiar bolnavi. În sfârșit, i se cere să aibă multe întâmplări în viață, mai ales de dragoste, — și să fie om nepractic. Fără îndoială, acest ideal

nu-i creat din stricte observații biografice și printr'o minuțioasă statistică. A ieșit din capul literaților romantici, care l-au vârit neapărat în capul publicului. Și fabricarea acestui ideal s'a întâmplat tocmai atunci când artistul se emancipă printr'o zgomotoasă răzvrătire contra burgezului. Burgezul a primit docil autoportretul naiv flatat al literatului, — fiindcă, svelt ori burtos, artistul, din punct de vedere al intereselor serios burgeze, rămâne un subiect secundar. Câteodată amuzant, decorativ, și instrument comod de satisfacții vanitoase.

Felurite resturi de gândire primitivă fac pe omul de mijloc, cel cu intelectul slab diferențiat, să-și închipue pe orice om vestit ca un buchet în care sunt legate toate perfecțiile. Evlavia masei publice către ceace se cheamă artă, o formează niște rudimente de curiozitate admirativă către persoana artistului, care e adeseori, om cu vază. Artă însă, pentru gelatinoasa gândire comună, este un fel de sport și industrie sentimentală, producătoare de obiecte consacrate, nu se știe clar de ce, ca valori ornamentale de care educația și viața negreșit trebuie să țină socoteală. Să ne amintim că pentru gândirea și uzul comun, aceste valori privesc mai ales pe femei, cel mult pe oamenii tineri de ambele sexe. Bărbații maturi sunt, în principiu, scutiți de a se interesa de artă. În liceele noastre, istoria artelor o învață numai fetele. Și muzica este, în practică și după ideile comune, mai mult treabă femeiască.

Oamenii cari au cercetat de aproape istoria artei și natura tipului artistic, știu că nu există

legătură între mutra, caracterul moral și talentul omului; că mulți pictori, muzicanți, ori chiar poeți vestiți, sunt ori au fost cu desăvârșire lipsiți de orice altă formă de «intelligență» decât aceea a meșteșugului lor; că, în general, talentul viguros este unilateral, și numai în mintea cețoasă a diletantului «geniul» se prezintă ca o înghețată cu filoane multicolore și cu gust de tutti frutti. Evident, diletantul își vede atunci propriul lui spirit, inform și difuz. Este o întrebare pentru filosofi, mai mult încă pentru pedagogi, să cerceteze ce parte poate, real, să ia omul de mijloc la viața artistică. Această viață este exclusivistă ca orice domeniu de extremă diferențiere. Artă în ea însăși, privește pe acei care-i dau naștere. În principiu, artiștii o produc numai pentru dânsii. Ea este rezultatul unei experiențe eminent subiective. De aceea, deopotrivă nu are sens obligația de a se supune unor postulate estetice pretinse universale, și nu există nici un drept *obiectiv* de a interveni în judecarea lucrărilor artistice. Artă izolează conștiințele în grupe de tipuri natural înrudite. Numai știința și practica le leagă, prin obligație rațională și silă exterioară, anulând asperitățile iraționale ale experienței subiective. Desigur, artă se poate interpreta și ca vehicul pentru idei popularizabile. Astfel, în toate vremile, ea a slujit intenții religioase ori altfel practice. Dar se întâmplă că chiar oameni întrucâtva deprinși să gândească, confundând acest fel de a întrebuiți artă cu existența și natura ei specifică, își închipuie că artă implică obligație pentru totalitatea cetățe-

nească și fac din cultivarea ei un paragraf de civism. Aici își găsesc neapărat punct de sprijin acele idei primare despre tipul fizic și moral al artistului — artistul ca *om mare* în general, și se înțelege, ca învățător de lucruri mari și nobile și apostol-erou. Se poate zice sumar că toată teoria filozofică asupra artei e deformată de asemenea confuzii, căci, în mare parte, ea a rezultat din interese străine artei și artistului. Nu din studiul tipului artistic și al experienței sale specifice s'a scos teoria artei, ci din intenții simpatice tipului filozofic. Drept vorbind, fetele care s'au necăjit așa de rău că Cerna eră scurt și gros, se găseau în înțelegere deplină cu tradiția filozofică care, din vechime, a pus ca ideal suprem un mozaic de perfecții naiv și neverosimil.

Filozofic ori popular îmbrăcate, asemenea visări despre o personalitate perfectă sunt, deopotrivă, numai jocuri ale diletanților. Artiștii sunt nevinovați de stupiditățile sentimentale ale fetelor ca și de postulatele solemne și vagi ale filozofilor. Artistul este un meșteșugar; obligațiile și prestigiul lui nu-și pot avea originea nici rațiunea decât în calitățile lui special producătoare de valori estetice. În capul diletantului însă arta este un fel de eleganță morală care duce la celebritate, și întotdeauna au fost diletanți care, ca oameni de bine, plini de excelențe dar lăturalnice intenții, s'au amestecat unde nu le eră locul și au fabricat valori pseudoartistice, — mardă estetică cu pretexte nobile. Acestor nepoftiți le sunt naturale simpatice și stupiditățile sentimentale ale fetelor

și dezideratele pompos imprecize ale moralistilor, — și ei fac ideile curente despre artă și artiști.

Ar trebui mai des amintit că pictorii refuză lui Goethe aproape orice pricepere în pictură, cu toate că universala Excelență s'a ostenit foarte zelos să cocheteze cu această artă; — că Whistler a tăgăduit violent lui Ruskin și lui Oscar Wilde orice competență în judecata artei sale. Dela Delacroix până la Max Liebermann, artiști serioși au scris lucruri de mare preț pentru a defini arta și a o apăra de amestecul nechemaților de tot felul. Și oameni nepărtinitori și pricepuți dau dreptate pictorilor.

Omnicompetența este o iluzie caracteristică literatului care, prin carieră oarecum, este adus să vorbească despre orice. Și însuși materialul de expresie al literatului, vorba, prin popularitatea ei, implică un diletantism esențial și cronic. Ca material pentru dezvoltări literare, este incomparabil mai avantajos, de exemplu, să înșiri generalități morale și fizionomice despre persoana unui artist, decât să analizezi o lucrare a lui în ea însăși.

Adoratoarele fragede ale lui Cerna luau desigur poeziile lui drept scrisori de dragoste adresate lor, și de aceia închipuiau pe autor după dorul inimii și după lecturile lor sentimentale. Poeziile erau pentru dânsule pretext de literatură intimă. Cu alte forme și alte intenții, dar tot atât de străine vieții estetice, criticii și suggestibilii lor cetitori iau bucuros operele de artă ca pretext de mahala-gisme pe seama artistului, deghizate literar.

SENTIMENTALII

În corespondența lui Voltaire cu Frederic cel Mare vine deseori vorba de lacrimi. Pentru poezii, pentru tragedii mai ales, câteodată și față de întâmplări triste netrecute prin poezie, bărbații aceștia se întrec în plâns, și, de sigur nu fără mândră mulțumire, își anunță unul altuia frecvența și bogăția lacrimilor. Așa era și pe atunci: «verser des larmes» era o eleganță obligatorie.

Dinadins am pomenit, ca exemplu, pe aceștia doi, — oameni deosebit de isteți și practici, care treceau cu voința lor peste orice, ca să se vază în trăsături cât mai groase puterea ciudată a unei mode psihologice. Când regele cel atât de sensibil a dat răvaș de drum filosofului, el spunea intimilor: l-am stors ca pe o lămâie, nu mai aveam ce scoate din el; să plece. De partea lui, filosoful sensibil făcuse contrabandă cu hârtii de valoare saxone, pe care Frederic tocmai le interzisese în Prusia — un gheșeft minunat între atâtea altele ale patriarhului. Acest literat care-și amestecă, când vroia, lacrimile umanitare cu ale prietenilor regali sau alții, nu se oprea să tragă pe sfoară un vecin de moșie pentru câțiva stânjeți de lemne. Și doar omul care ține tarabă de sensibilitate,

măcar și sporadic, are înainte de toate aierul că suferințele altora îl ating mai mult ca orice.... Se dovedește tocmai că manifestarea eclatantă a sensibilității nu oprește pe om să-și vadă teribil și fără rezervă de treburile care-i sunt lui exclusiv și imediat folositoare.

* * *

Moda lacrimilor a trecut de mult. Intr'o nemeală de geniu, Caragiale a numit lacrimile: balele melancoliei. Vorbele aceste strălucite rezumă o stare de suflet a unei epoci întregi: nouă ni-e scârbă să ne dăm pe față sensibilitatea — și tocmai celor mai autentici sensibili dintre noi, ni-e scârbă. O pudoare nouă s'a născut în omul civilizat, pudorea sentimentului. De sigur, această achiziție este rezervată unei minorități. Incolo, dacă lacrimile fizice sunt aproape total demodate, lacrimoșenia ca intenție și manieră, ca esență de stil, este marfa tuturor răspântiilor. Sentimentalitatea este procedura cea mai grosolană pentru a da, pe înțelesul celor mulți, o idee avantajoasă despre persoana noastră morală. Este lucru însemnat că toate brutele, și cele mai brute între brute, adoră romanța sentimentală, în muzică și cuvinte. Și e destul de straniu că popoarele înapoiate, deci aspre la suflet și crude, au o muzică eclatant sentimentală, iar cele mai adevărat îmblânzite au una de ton energic, demn și voios. Stilul doinei, ca să vorbim scurt, caracterizează muzica neamurilor care, la supărare, spintecă burțile, taie urechile și

nasul, scot ochii, prăjesc pe jărat — tratează prin urmare, cu o fantezie excesivă sensibilitatea aproapelui. Aici negreșit nu poate fi vorba de prefăcătorie, ci se dovedește numai că între atitudinea sincer sentimentală și afinarea reală a sensibilității poate să existe un raport invers — există poate totdeauna.

Lăsând la o parte formele materiale ale sentimentalismului, lacrimi, suspine, intonații și mutre înduioșate, definim fondul lucrului astfel: sentimentală e acea dispoziție de suflet care pornește dela gândul că lumea este făcută cu totul dinadins pentru noi, și există numai pentruca să irite sensibilitatea noastră. Este banal că aproape fără încetare toți ne ostenim să potrivim cât mai bine realitatea cu simțirea noastră, și că, în stare normală, nici o clipă nu ne părăsește convingerea că putem să o potrivim întrucâtva. Aceasta face ca în mulțimea mare a oamenilor, cu rezistența intelectuală slabă, ușor se naște credința că realitatea este din capul locului alcătuită cu totul de dragul nostru. În înțelesul acesta sentimentalismul este puerilitatea esențială a masei umane, și aceasta se arată în gustul literar, în visurile și impulsunile politice ale mulțimilor. De câte ori realitatea desminte prostia sentimentală, omul simplu se supără fără măsură, de câte ori pare să o confirme, omul se bucură și se topește într'un optimism duios. Pe asemenea supărări și bucurii se întemeiază atitudinile estetice, morale și politice ale mulțimilor.

* * *

În politică, se înțelege ușor că opozițiile trebuie să se arate sentimentale, să manifeste cât mai indiscret sensibilitate pentru durerile oamenilor, să întărească până la exces credința elementară în mai-binele absolut. Această prioritate a sentimentalismului se face cu atât mai evidentă, cu cât mai multă paradă se face de știință în politică. Una din cele mai precise forme de așa numită politică științifică este materialismul economic. Pe urma lui Marx se repetă cu țațoșă hotărîre că raporturile politice depind exclusiv de felul producției. Se înțelege însă că felul producției într'un anume timp nu depinde de sentimentele, nici de visurile cuiva. Dar această constatare teoretică este cu desăvârșire neplăcută în practică — politică nu se poate face cu dânsa. Atunci partidul acela, care tocmai revendică pentru dânsul cu glorioasă convingere științifică doctrină materialistă, a împărțit foarte abil lucrul în două: exclusiv pentru cărțile savante se rezervă doctrina pură, că nu se pot fabrica forme politice în contra fatalității economice; iar în discursuri și broșurele se păstră buna și vechea metodă a fanfarelor și atacurilor sentimentale. Și așa marxistii puri au putut face, în Rusia feudal agrară, stat comunist, cu impertubabilă eleganță teoretică, fără să le pese cât de puțin de realitățile economice. De sigur, un exemplu delicios de triumf al sentimentalismului pur în politică. Adică: sentimentalismul e pur, firește, de partea mulțimii; în sferele de sus, e politică pură, așa cum se face ea de când lumea, nepătată de vreun moft științific. Cetitorul distrat

să nu se grăbească a-mi aduce aminte că guvernul sovietic a făcut exproprieri, prin legi sau lăsând avutul unor clase la discreția indivizilor cu specială inițiativă în materie de rechiziție fără bon, și că aceste maniere nu sunt de loc sentimentale. De sigur, nu. Dar deposedările și împrăștiarile simple și sumare au servit să întărească idea sentimentală: că prin ele se creează forme sociale și de Stat comuniste. Așa, după jumătate veac de ironii teribile din partea socialismului științific împotriva celui sentimental și utopic, s'a aruncat încolo, la moment politic oportun, tot bagajul de postulate științifice și s'au adoptat procedurile drastic populare ale răpirii sumare, garnisite cu vechile și veșnic tinerele uzanțe sentimentale.

În literatură, atitudinea sentimentală servește, cu mănos succes, a da unui anume public idee avantajoasă despre sensibilitatea umană a scriitorului (cea artistică nu e în chestie), și totodată a face pe acest public să creadă că are cine să poarte cu duioșie de grijă durerilor și, cum se zice, aspirațiilor sale celor mai scumpe. Aceasta se obține foarte frumos prin alegerea subiectelor și aranjarea lor în vederea sentimentelor și aspirațiilor scumpe de care vorbim. Literatul sentimental pare neconținut să arate cu degetul când spre inima lui, când spre a publicului. Iar subiectele și stilul constituiesc pentru dânsul o mănășcă roză în care își îmbracă mâna cu care gesticulează emoționat. La noi, literatura lui Vlașuță și a domnului Brătescu-Voinești este un exemplu atât de perfect, încât trebuie renunțat

să-l explicăm celor care nu-l simt numai decât, la simpla numire a celor doi maiștri.

Însă cei care nu înțeleg numaidecât — și cu atât mai mult cei care nu înțeleg nici mai târziu — se grăbesc aici să triumfe cu ajutorul bunului simț, și zic: dacă în viața practică nu e recomandabil să consideri lumea făcută numai de dragul sentimentelor omului, cel puțin în artă avem dreptul să ne-o închipuim îndreptată și împodobită absolut după trebuințele inimii. Dar eu cred că, nu numai în câmpul orișicum anodin al artei oricine are dreptul să încerce a potrive lumea după cum îl îndeamnă inima, ci ori în ce direcție; fiindcă, strict vorbind, inimii nu i se poate obiecta nimic. Cât privește simțirea și dorințele, nu-i nimic de spus omului care seamănă ananas în Groenlanda sau înființează în Patagonia stat aidoma cu cel englezesc. Totul e, cum privești rezultatele. Și, în această privință, se întâmplă că chiar arta se dovedește a fi mai puțin liberă decât își închipuiesc cei ce sunt oameni cu inimă duioasă și numai atât. Literatul sentimental lucrează din dorința să arate că lumea e făcută sau — dacă e și mai aplecat la visare — că trebuie să fie făcută dinadins pentru sensibilitatea lui și a publicului care-i seamănă. Acest literat nu izbutește să creeze figuri vii, cum se zice, ci numai scheme, în genul inger sau în genul monstru, scheme pe care experiența adevărat estetică le face să apară imediat caricaturale și false. Fiindcă și creația artistică se lovește inevitabil de imperativul blestemat al realității. Orice sentiment și dorință poate fi materie de

artă, și nu de asta poate fi discuție. Dar acela care nu deosebește visurile sau interesele lui sentimentale de înfățișarea necesară a lumii, ci se servește de ele pentru a le strecură pieziș drept imagini de viață se găsește, cu întreprinderea lui artistică, exact pe treapta celui care cultivă ananas la cercul polar. Despre acest rezultat publicul acestui scriitor nu prinde de vesteniciodată, ceea ce-i cu atât mai bine pentru reputația scriitorului, deși cu atât mai rău pentru artă ca atare.

În artă ca și în politică sentimentalismul primează. Arta curentă nu poate fi estetică, politica nu poate fi științifică. Există astăzi o coincidență care mi se pare instructivă: arta comună se face din ce în ce mai sentimentală până într'atât că nici farsa, nici opereta nu mai sunt suferite fără condimente duioase; persiflajul curat și vesel al comediilor lui Labiche sau din libreturile lui Offenbach pare cu desăvârșire neacceptabil; iar, de partea ei, politica se concentrează tot mai esențial în tehnica ciomagului. «Sensibleria» veacului 18 s'a înecat, printr'un faliment grozav și rușinos, în teroarea revoluției celei mari. Cine știe ce sfârșit va avea sentimentalismul colportat astăzi de com-mis-voiajorii proprii ziși care populează teatrele și bioscoapele, ajutați de cei literari care, în toată Europa, fabrică sau propagă literatură de bune intenții în stil sirupos și tehnică de tortă cu figuri...

MECANIZAREA SCRISULUI

Nu e vorba aici de scrisul cu sila. Despre cruzimea și tristețea constrângerii sociale asupra scriitorului de meserie s'a risipit, în timpurile noastre, destul patos, și tânguios și indignat, de către specialiștii iubirii de oameni.

Omul de condei e adeseori nevoiaș. Și, dacă cercetăm cu exactă curiozitate motivele scrisului, ajungem la un bilanț trist humoristic... Dar eu vreau să vorbesc de scrisul fără nevoie, chiar fără nevoia vanității pure, de scrisul emancipat, ajuns tabiet, cum e țigara, cafeaua, aperitivele sau bridgiul. Exemplu bun este, cred, Goethe. Desigur și la alți risipitori de vorbe scrise, chiar dacă au lucrat sub biciul nevoii, intervine, într'o proporție oarecare, și scrisul tabiet. Astfel a fost cu puțință chiar poezie lirică numai ca tabiet.

Să nu amestecăm lucrurile. Altceva e moda care obligă odată pe orice gentilom să știe a «improviză» stihuri galante, și altceva e stihuirea reglementată și tacticoasă pe care o am eu acum în vedere. — Imi dă în gând o presupunere: poate că versul este, ca atare, o momeală deosebită pentru a face din scrisul literar o activitate cronică, un nărav. Poate că, în creier, calapoadele ritmice se

înmulțesc și se întăresc până a deveni o mașinărie tiranică. Schiller a spus lucrul acesta foarte prețios pentru psihologia poetului: că el se pomenea cu scheme ritmice în minte, și schemele cereau cuvinte, și așa se făcea poezia. Dar despre puterea versului știu ceva mai bun decât cazul lui Schiller: cunosc un om și prost și detracat, care pastîșează, fără osteneală nici socoteală, stilul poezilor celor mai buni, în așa fel ca să înșele pe cei mai șireți cunoscători.

Scrisul ajuns tabiet face pe om nesimțitor față cu capitalul său de inventivitate natural și adevărat. Se plagiază o viață întreagă pe sine, adeseori cu deplină, câteodată cu mai puțină naivitate. Negreșit, fiindcă îi face mare plăcere scrisul lui, plăcere asemenea unei scărpinări periodice, executate cu măiestria mecanică a obiceiului organic. Cine știe cât la sută din literatura toată se va fi născut din această stare intelectuală inocentă care e scrisul tabiet! — Rémy de Gourmont admiră glumeț cele 35 de volume scrise de Paul Adam în 17 ani. Dar puterea tabietului e doar relativă; alții s'ar uita cu aceeași ochi la raftul foarte lung în care abia încap Rémy de Gourmont. Frații Goncourt, Rosny și Léon Frapié au luat «boala» scrisului ca motiv de romane. De spaimă, probabil, și din muștrare de cuget.

Slăbirea ori chiar ruperea controlului propriu, care se întâmplă în scrisul mecanizat, favorizează îndărătnicia stranie în privința dimensiilor pe care trebuie s'o aibă pasta literară. Astfel dimensiunile lucrurilor literare sunt rareori naturale. Nu dinăuntru

se hotărăște ce și cât are să fie, ci din mersul cotidian și oarecum rotativ al scrisului. Așa încât tabietul explică producția și dă măsura fecundității. Și e nedrept să dăm vina, pentru dimensiunile unei opere, numai editorilor, regisorilor și redacțiilor care comandă pe măsură.

În această problemă nu ajunge să avem în vedere numai lungimea și grosimea literară. Cu toate că și ele sunt lucruri de adâncă însemnătate, și e bine să luăm seama că indicația în kilometri pe afișele filmelor (în România, din motive de idealism excesiv, nu s'a adoptat, mi se pare, felul acesta de înțelegere între artist și public), zic: indicația în kilometri a dat pe față un mare secret din psihologia producției poetice a vremilor cu mult înaintea filmului, și a celei de azi în afară de film. Dar nu trebuie să rămânem la volumul absolut. Montaigne a scris, toată viața, o singură carte. Tocmai deaceia e ușor de văzut în ea tabietul scrisului, chiar dacă altfel n'am ști nimic despre regimul autorului. Căci față de inventivitatea propriu zisă (și doar numai ea face controlul cu putință) chiar cartea unică a acelu om se arată — prea mare.

Unii oameni, îndrăgostiți de hărnicie palpabilă, au socotit ca un mare noroc pierderea unei părți din literatura veche. Altminteri, zic ei, apăsarea anticilor asupra modernilor ar fi fost prea mare; le-ar fi slăbit prea rău curajul de a scrie. Asemenea oameni slăvesc de sigur activitatea și voința mai mult ca orice în lucrurile intelectuale. Printre ei sunt de sigur mulți cetitori cu orice preț. Fiindcă

cetitul, ca și scrisul, devine tabiet, funcționează prin urmare cu o reducere ciudată a activității propriu zis intelectuale. Dacă s'ar fi păstrat mai multă literatură veche, modernii, n'ar fi scris mai puțin. Incurajarea la scris, deci și scrisul-tabiet, ar fi crescut proporțional cu doza scrisului moștenit. Gradul contagionării stă în raport drept cu masa contagioasă.

Cine cetește fără tabiet, dar cu băgare de seamă yreo operă voluminoasă și celebră vede, aproape fără excepție, sărăcia justificării interne a masei literare care-i stă în față. Cea mai ciudată, poate și cea mai instructivă probă o dau colecțiile lirice, pentru că acolo caracterul intim personal, prin urmare spontaneitatea și accentul unic al fiecărui rând e doar lege.

Omul prins în tabietul scrisului uită periodic ce a scris el și ce a cetit la alții. Și așa creează zilnic, ori de mai multe ori pe zi, dacă e adevărat harnic. — Fără îndoială spiritul burgez apusean și structura socială corespunzătoare, cu tendința lor fundamentală de a preface în meserie absolut orice stare și atitudine, cât de interioară, a favorizat frumos scrisul tabiet. Opera lui Goethe dă un exemplu deosebit, tocmai pentru că la dânsul inventivitatea excepțională face fond eminent, așa încât ceea ce e scris reglementar și tabetliu să fie cât mai vizibil în totalul operei.

MOTIVELE SCRIITORULUI

Onorarul și gloria, mai întâiu. — Situația financiară a omului poate face ca unul din aceste două motive grele de acțiune scriitoricească să cântărească mai mult decât celălalt. În sufletul scriitorului trăește uneori foarte viguroasă și setea de putere. În veacul XVI Pietro Aretino avuse știința și norocul să combine frumos onorarul cu gloria și puterea, căci el a descoperit șantajul (numit, la ocazii, și schimb de bune procedee), lucru pentru care a rămas celebru, pe câtă vreme scrierile lui, încă demult, nu mai sunt cunoscute decât erudiților. Și adevărat: cu ajutorul genialei invenții a lui Aretino — eră pe atunci tocmai epoca marilor descoperiri în toate direcțiile — un om de condeiu poate ține piept chiar bărbatului politic, adică însuș deținătorului puterii supreme. Dar acest detaliu intervine relativ rar printre motivele care pun condeiu în mâna omului.

Schimbul acesta energic de bune proceduri este limitat și organizat cu delicatețe tăcută, în anume sfere de interese și aspirații câteodată de ordin ideal, câteodată nu. Puterea pe care răspândirea o dă unor anume instituții de publicitate, le impune inevitabil și foarte efectiv atenției unor

instituții cu caracter economic, sau mecenilor doriți de a procura glorie protejaților de ambe-sexe, trecându-i din salon în vaza publicului mare. Dar aceste sunt forme instituționale ale meseriei scrișului organizate colectiv, și eu am în vedere mai cu seamă psihologia individuală a scriitorului.

Motivul onorarului este imediat luminos și simplu. Dar efectul dimensiilor unei opere, impuse de condiții financiare, poate merge până acolo, încât să influențeze genul și arhitectura, stilul și chiar inspirația producătorului care ajung astfel să depindă de onorarul la care aspiră artistul.

Gloria se colorează însă variat, după orientarea diversă a ambițiilor. Produc unii literatură numai pentru a fi luați în seamă de o femeie, alții ca să-și apropie numele de acel al unei celebrități, ori ca să pătrundă într'un cerc social sau într'o literatură străină ilustră. Au făcut alții poezii și nuvele pentru a-și da în vileag cu zgomot fericiri intime, legitime ori nu, ori pentru ca să se publice ca martiri ai unor suferințe tot atât de intime și casnice.... În sfârșit, pentru a-și fixa reputație de oameni foarte sensibili, umanitari, milostivi, eroici, și alte caractere însemnate la rubrica știută a lucrurilor bune și mari.

Nu vorbesc aici despre dreptul de a întrebuița ca material de artă orice fel de întâmplare trăită, ci de faptul că omul scrie literatură, anume pentru a trezi curiozitate admirativă sau compătimitoare pentru persoana lui. Literatura este atunci un mijloc de poză, pueril și impudic. De partea lui publicul e totdeauna lacom după persoana, cea neliterară,

a scriitorului. Negreșit, cele două lăcomii conspiră cu aprindere. Câteodată și literații devin public în această privință. Pe Mirbeau l-a surprins și înduioșat fără măsură jurnalul cusătoresei Marie-Claire. O muncitoare care-și scrie viața e lucru neașteptat și emoționant; Mirbeau nu era numai artist, dar și cetățean combativ, cap inflamabil foarte și inimă aprinsă pentru popor. Dar toate aceste virtuți n'au a face cu valorile de artă, și focul lui Mirbeau l-au stins foile humoristice. Cazul lui Romain Rolland este și mai exemplar, fiindcă el însuș s'a permutat romancier și membru al umanitarismului literar, din curat și eminent profesor de istoria muzicii, cum era la început și din natură — un literat fără motive literare, ci numai din bune și umane intenții. Și astfel Rolland s'a entuziasmat «literar» de un proletar român care a încercat să se omoare, a învățat franțuzește și are energia, adevărat înduioșătoare, să scrie în această limbă atât de inospitalieră încât adeseori străinii nici nu iau seama că truda lor pentru a fi primiți de dânsa e cu desăvârșire zadarnică.

În estetica suburbană se zice cu ton satisfăcut și rezolutiv, că omul cu pricina scrie pentru că are ceva de spus. Eufemism diplomatic, ca să nu zică, fără înconjur, că literatura e sat fără câini — idealul scump și ascuns al diletanților cu ambiție. Este fapt de experiență banală că, în literatură, conștiința artei și rutinei tehnice se escamotează. cu deplină seninătate, în favoarea bunelor intenții. Fără îndoială formula e adusă bine: încearcă să dovedești că domnul de care-i vorba n'a avut —

ceva de spus!... In domeniul literar, mașinăria elementară, aparențele grosolane ale artei se imită repede. Și iată încă un motiv de producție literară: copiarea simplă și semiinconștientă a unor proceduri stilistice care sunt echivalente literare ale cravatelor și manșetelor debitate prin bâlciuri.

Ciudat rămâne după toate acestea, însuș prestigiul specific al practicii literare. Oameni care altfel se bucură de glorie strălucitoare și mănoase, sunt ispitiți să literarizeze — și rămân real neliniștiți dacă nu dau urmare ispitei. Hotărît scrisul oarecum literar ornează și pozează pe om, nu știu cum și nu văd clar de ce. Este oare în joc vreun primat al inteligenței care se impune fără excepție? Dar inteligența își manifestă deplin puterea și aiurea decât în literatură. Iar popularitatea se obține mult mai intens pe alte tărâmuri. — Ce complex obscur de prejucții vechi și comode vor fi operând în conștiința sutelor de mii de Bostandaki, laolaltă cu milioanele lor de admiratori individiși?...

Motivul cel mai rar, poate, al activității literare e talentul pur și nevoia de expresie care-l însoțește, fiindcă rară este potrivirea fericită între talent și voința brută neapărat trebuincioasă realizării lui.

CETĂȚEANUL ȘI LITERATURA LUI

Pierre Mille judecă inutilă și ridiculă discuția care nu mai încetează, prin reviste și ziare literare, asupra întrebării dacă scriitorilor li se cade să aibă, ca scriitori, opinii politice. Dacă nu ceteam acestea, negru pe alb, nu mi-aș fi închipuit că asemenea discuție mai trăește, și încă atât de tare ca să plictisească pe un om cuminte și deștept. Iar dacă tema discuției continuă să fie așa de simplistă cum scrie Pierre Mille, s'ar părea că ne găsim în fața unei imbecilități stranie și fără leac, specifică literaților.

Cine o fi interzicând scriitorilor să aibă opinii politice? Așa numiții esteți, cumva? Dar estetismul proclamă indiferența subiectelor: materialul artei este infinit, alegerea temelor stă absolut în voia artistului. Bănuiesc că tocmai acei care vără peste tot interese politice sau altfel practice, strecoară cu egală abilitate, când dogma care interzice, când pe acea care impune scriitorilor să aibă opinii politice. Este un moft advocătesc foarte vizibil; numai neatenția publicului curent este destul de vastă pentru ca să nu-l vadă. Nu e vorba ca să nu aibă scriitorul opinii politice, ci să nu le aibă pe acele care îmi sunt mie antipatice și protivnice

partidului meu. De obicei asemenea dorinți nu se mărturisesc scurt și simplu.

Gherea spune totuși aproape deadreptul că ar fi bine să se pătrună toți literații de socialism. Maiorescu însă părea să condamne absolut orice urmă de idee politică în operele literare; dar e de însemnat că exemplele care-l supărau erau tocmai literatura cu tendință socialistă și cea cu tendință poporanistă. Și putem bănuși că se desfăță fără rezervă cu «invectivele» lui Eminescu și «sarcasmele» lui Caragiale. Va fi fost oare plăcerea lui tot așa deplină și pură, când cetea batjocurile revoluționare și antimonarhice ale lui Heine, cel puțin tot atât de reușite, estetic, ca și cele anti-democratice ale lui Caragiale?

«Impărat și proletar» supără pe socialiști; concluzia bucății, ziceau iei, este pesimistă și reacționară. Dar în poemul acesta de filozofie politică imparțialitatea artistului este exemplară: elocvența proletară și reflecțiile Cezarului sunt tratate cu aceeași scrupulozitate estetică. Se înțelege, acest amănunt scapă din vedere celor care evaluează poezia numai în vederea lecturilor la club sau a cântării în cor la manifestații. Intrebuințarea literaturii poate fi civică, domestică sau exclusiv particulară; — poate fi și estetică. E de însemnat că numai în acest din urmă caz intervine supărare. Din idei platonice-creștine multiseculare și-a țesut europeanul mediu o haină de zile mari, în stil ascetic. Plăcerea pură și simplă, este condamnată. E lucru frivol, egoistic, pierzător de suflet. Mărturisirea ei directă are totdeauna o savoare

cinică. Trebuie să notăm însă numai decât că același om mediu, care face scandal pentru cusururile abia perceptibile ale unei mâncări, pentru greșeli imaginare ale croitorului sau altor furnisori de înfrumusețare personală, manifestă ascetic pentru arta cu tendință. Fiindcă altfel arta nu mai e serioasă. Astfel o lucrare literară fără concluzii politice sau moralistice gros subliniate, despre care nu s'ar putea spune mai mult decât că e plăcută, se găsește, prin această, condamnată ca bizagerie frivolă. Plăcerea culinară și croitorească se bucură de superbă și deplină libertate. Plăcerii pe care o dă o construcție de sonorități și imagini nu i se recunoaște drept de existență și valoare proprie; ea trebuie să fie scuzată prin opinii social utilizabile. La mâncare, îmbrăcăminte și confort, toată prostimea se compune din esteți absoluți și pasionați. Aceștia toți, când e vorba de literatură, se fac moralisți puri. Un ascetism neprevăzut izbucnește fervent: idealurile, interesele superioare ale neamului sau ale omenirii sunt numai decât mobilizate cu stoică asprime.

Patronii stoici ai literaturii exploatează nelipsit ambiția artiștilor slabi de înger: li se dă a înțelege că este cetățenește nedemn să producă valori intelectuale care să nu fie decât plăcute... Se găsesc însă artiști capabili să-și înăsprească cât de tare viața, numai din voința de a crea lucruri exclusiv frumoase, deci exclusiv plăcute. Flaubert este aici exemplul cel ilustru; și în cazul lui se vede bine cât de mare este neînțelegerea între arta literară și patronii serioși ai literaturii. Epicureismul acestora

în alte domenii, mai sus pomenite, ne face să bănuim că ascetismul lor în materie literară este numai semnul unei viguroase insensibilități.

În cartea literară se vorbește de oameni; ea vrând nevrând cuprinde, într'un fel oarecare — idei. Când Domnul Oricine cetește literatură, el nu poate să nu o considere ca instructivă. Iar când filozofează despre literatură, el, înainte de toate, nu permite autorului să se degradeze până a fi simplu «amuseur» public — fiindcă Oricine este omul seriozității eminente și absolute. Este, ce-i drept, esthet absolut pe terenul valorilor culinare sau croitorești, dar înfierează cu pecetea frivolității plăcerile intelectuale lipsite de justificare civică patentă. «Oricine» este contemplativ cu stomahul și după indicațiile jurnalului de modă. Incolo nu admite decât civism sever și este, fără rezervă, pentru arta cu idei.

Trebuie în adevăr o putere de abstracție bolnavicioasă pentru ca să vezi în poeziile lui Eminescu altceva decât pesimism, în Caragiale altceva decât antipatii reacționare. Un cetățean propriu zis și sănătos este o ființă plină de opinii solid marginite. Indoiala și eclecticismul sunt infirmități neier-tate cetățeanului de supremă obligație. El nu are voie să înceteze lupta pentru idei nici măcar atât cât i-ar trebui ca să reflecteze asupra lor. E drept că ideile sunt date și sacre. Este o fericire minunată, că în orice carte literară se găsesc idei. În fața ideilor, un om serios nu poate rămâne rece: pe loc trebuie să le adopte sau să le atace. Dacă ideile sunt curat politice, cartea este eminent civică.

Din punct de vedere al seriozității cetățenești, am lămurit acum fundamentul teoriei ca și al practicei literare. Cu toată asprimea, trebuie să constat că argumentarea mea este riguroasă; concluziile mele, folositoare.

IN PROCESUL INTELECTUALILOR

Mi se pare că despre intelectuali se vorbește dela o vreme ca despre o clasă socială. Fiindcă muncitorii manuali formează, propriu zis, o clasă sau clase, s'a grăbit lumea să-i facă și pe cei intelectuali tot o clasă. In felul acesta se poate dispută în bloc și confortabil despre intelectuali, mai ales contra lor.

Multă lume este foarte supărată pe dânșii. Și eu înțeleg bine de ce. — Fără exagerare, intelectualii sunt singuri vinovați de tot ce se întâmplă în viața societăților, dacă luăm vinovăția în înțelesul cel mai strict: maximum de luciditate în momentul faptei, prin urmare maximum de răspundere. Alte clase sociale, bancheri și industriași mari sau mii-nieri sindicalizați pot disprețui și urî pe intelectuali, dar aceasta e numai o stare de sentiment, mai mult ori mai puțin vagă. Singuri intelectualii au fost în stare să prepare filozofic discreditul inteligenței, să dea prestigiu de argumentare disprețului și urii altor clase și meserii față de intelectuali. Sigur, acesta-i cel mai pompos și rafinat caz al lichelismului, pe care, dăunăzi, Henri Barbusse și Camil Petrescu îl dădeau în spinarea intelectualilor.

«Afară ticăloșilor! — Ticăloși, Măria Ta!», ca pe vremea lui Karkaleki.

Evident intelectualii fac totul, deoarece ei creează tehnica, și tot ei creează și ideile.

Doar fizicii și mecanicii puri, Becquerel, Herz, Maxwell, Röntgen și nu mai știu care, au făcut posibilă toată tehnica radiografică și radiofonică; iar nu contramaistrii care supravegheau turnarea șurupurilor, nici bancherii care finanțează negustoria cu raze și unde. Financiarii și contramaistrii sunt inocenți cu desăvârșire de orice inventivitate, prin urmare de evoluția producției, în înțeles nedemagogic al cuvântului... Intelectualii au fabricat oricând religia și politica. Ei au făcut budismul, creștinismul, socialismul — ei și numai ei. Cine dracul avea să le facă dacă nu ei? Nimic nu poate fi fapt istoric, dacă nu trece prin capul intelectualului, și fără această lămurire intelectuală, viața societății n'ar avea alt nivel și altă semnificație decât o bătaie între doi țărani dela o piatră de hotar.

Toată lumea are aerul să știe acestea. Oricare prostănac zâmbeste deasemenea lucruri — dela sine înțelese, fiindcă dobitocul nu-i în stare să-și clarifice că nimic din ce crede el că știe nu i-ar fi dat în gând lui singur, nici milioanele de semeni stereotipi ai săi.

Ei așa: intelectualii poartă vina întreagă a vieții istorice, pentru că ei reprezintă luciditatea societății. Dar mi se pare că nu această eclatantă particularitate o au în vedere acei care-i dojenesc sau batjocoresc pe felurite tonuri. Această dojană și batjocură exploatează diverse confuzii. De pildă, se inventează o clasă a intelectualilor. Procedura îmi pare stranie. Aci trebuie să avem în vedere

nivelul economic. E naiv să postulezi solidaritate oțelită între un om ca regretatul Robert de Montesquiou și domnul Panait Istrate, intelectuali, se înțelege, și unul și altul... Un intelectual, de exemplu Henri Barbusse, are o încântătoare vilă pe Riviéra; alt intelectual pierde de foame în negurile Kopenhagei. Iar lichelism se poate face și către plutocrație și către «massa poporului» — după cum te hotărăști să descoperi genii, eroi sau sfinți, ori numai colo, ori numai dincoace. Și dacă vrei să faci confuzia cât mai masivă, poți acuza și pe Molière că n'a inventat comunismul.

Cum văd, acei cari se interesează special cum am zice, de soarta intelectualilor iau lucrurile prea de tot vast și liber: dactilografe, contabili cu patru clase primare, dramaturgi și poeți lirici, copiiști de subprefectură, matematici, avocați, moașe, medici — toți formează clasa intelectualilor. Se pare că e cu desăvârșire neglijabil faptul că medicilor, contabililor și avocaților, prin natura meseriei lor, le merge bine și multor poeți lirici foarte prost, tot prin natura meseriei lor. Și se cere să fie solidar contabilul cu lefi și tantieme de 30000 de lei pe lună, cu romancierul care asudă sau degeră prin redacții pentru a-și încheia la timp foiletonul, ca să nu moară de foame. Nimic economic nu-i leagă pe acești ...intelectuali — de! — Iar despre legături «intelectuale» și morale nu-i serios să vorbim.

Comuniștii, când își varsă fierea peste «clasa» intelectualilor, se gândesc la gazetarii și broșuriștii naționaliști, imperialiști, războinici gălăgioși — în general reacționari de varii grade și nuanțe,

dar ei vorbesc simplu și sumar de «intelectuali». Ca și cum comunismul «științific» (că altfel doar n'are haz) nu s'a format și limpezit în capul unor intelectuali, ca și cum satirizarea sângeroasă a spiritului și sufletului, cași a chipului fizic burgez nu au făcut-o tot intelectualii — și încă «burgezi» ei singuri, cum se zice.

Trebuie să ne amintim că felul muncii intelectuale izolează caracteristic: intelectual nu se lucrează în ateliere, cu sutele de inși care execută, în acelaș timp, acelaș lucru, din aceeaș materie, cu aceeaș formă și dimensiune. Răsfirarea producătorilor intelectuali e impusă de natura lucrului.

În ochii oamenilor practici — politicieni, financieri, uvrieri — activitatea intelectuală, chiar în înțelesul pe care i l-am dat eu, nu are valoare palpabilă. Pe aceste clase practice le interesează incomparabil mai tare masa imediată și regejunea actuală a producției decât inventivitatea tehnică care exclusiv depinde de intelectuali. Din cauza priorității interesului precipitat al producției momentane, s'au făcut concesiuni lucrătorilor manuali, s'au lăsat la o parte intelectualii ori li s'a dat cu piciorul. Deosebit de inutilitatea patentă a unor produse intelectuale, deosebit de faptul considerabil că lucrătorii manuali formează masa amenințătoare cu greva și cu răscoala. Intelectualii nu formează oaste pentru războiul civil, după cum nu formează nici clasă, adică o grupare determinată și caracterizată prin anume interese economice. Aceasta-i superioritatea cea mai eficace a muncitorilor manuali. Și lucrul acesta îl pierde din

vedere acei care vorbesc, impacient și cam confuz de lipsa de vlagă și solidaritate a intelectualilor.

Dacă are dreptate Barbusse, că lichelismul este calitatea constitutivă a intelectualului, atunci cei mai rău situați în meseria asta sunt acei cari nu vor sau nu pot să fie lichele, nici la dreapta, dar nici la stânga. Asemenea indivizi se pun, vasăzică, împotriva naturii.

INTELECTUALUL

Intellectual curat se poate numi, cred, numai omul obsedat de inteligență: acela care, normal și necesar, opune realității trebuința și capacitatea pură de a înțelege, fără nici un respect pentru orice alte interese pe care viața, cu vigoarea ei indiscretă, le împinge obișnuit pe primul plan al sufletului. Atitudinea aceasta este rară și monstruoasă. Rară, probabil fiindcă un minimum de lucrare intelectuală este prea deajuns pentru a realiza o adaptare deplin plăcută și prielnică organismului; și se cuvine să o numim monstruoasă, dacă ne uităm numai o clipă la cursul tipic al vieții, cu condiția ca, pentru acea clipă măcar, să fim înși-ne intelectuali în înțelesul stabilit mai sus.

Montaigne, La Rochefoucauld, Anatole France sunt, printre oamenii vestiți, exemple cât se poate de complete, mi se pare, pentru tipul pe care-l avem în vedere. Toți trei s'au arătat în vremuri de mare fierbere istorică, și toți trei s'au dovedit stângaci și inutili până la comic, când au încercat să ia atitudini active, adică radical străine naturii lor intime.

În trecut eră foarte primejdios să fii intelectual pe față; deaceea este adeseori greu de găsit și

verificat realizările istorice ale tipului. Descartes a fost poate un intelectual curat; oarecare conversații ale lui, nu demult date la lumină, te fac să crezi, că toată risipa lui barocă de argumente teologice a fost poate numai o prudență. Și Kant poate și-a ascuns intelectualismul radical sub distincția între postulatele practice și cele teoretice, asupra căreia el stăruie cu o grijă care cam bate la ochi. Silința pe care o pune omul acesta supra-prudent, pentru ca să adăpostească la loc de respect idealurile consacrate, are uneori un aer curios de naivitate șireată.

Goethe, impecabilul *poseur*, își făcuse o a doua natură din atitudinea lui prea bine susținută, de critic universal aprobativ, și oarecum *ex officio* a tutoror celor văzute și celor nevăzute. Rolul acesta de prelat optimist panteist, pus să blagoslovească regulat universul, colorează toată ființa intelectuală a omului. Din această atitudine de perpetuă binecuvântare a scos Goethe regula de a dezaproba în bloc orice negație și orice critică, sub cuvânt că trebuie respectată absolut creația, și a condamnat absolut, de pildă, arta caricaturii. Prin acest costum țesut din superbe blagosloviri este greu să zărești formele adevărate ale acestei inteligențe excepțional de intense, și nu se poate hotărî în ce măsură seninătatea lui ceremonioasă trebuie înscrisă la rubrica neufemistică a unui *je m'enfichisme* simplu și salubru. Nu se poate ști, prin urmare, ce atitudine reală eră sub această protecție a universului care aveă un aer foarte diplomatic. La Nietzsche, în sfârșit, tot excesul de critică, a

fost numai un provizorat: el eră dela început idolatrul zvăpăiat al unei umanități închipuite din visuri literare și din străvechi dogme moralo-teologice

La cei trei dar, numiți la început, ca unii ce mi se par a fi cazurile cele mai unilaterale și mai pure, rog pe cetitor să se gândească ori de câte ori voi scrie aici cuvântul: intelectual. La toți trei gândirea plutește într'un aer specific, rece și tare, care stimulează fără să ostenească și satisface fără să sature. Dorința liberă și curată de a ști și a înțelege vibrează neobosită în fiecare rând scris de dânșii. Montaigne și La Rochefoucauld au încetat, curat numai prin vechimea lor, de a mai fi supărători. France este actual încă și supără. El a făcut oarecum literatură imposibilă. Aluziile arheologice, jocurile îndărătnice de raționament, parodiile istorice sunt ca o farsă continuă pentru cetitorul mediu, domol la minte, și a cărui cultură este așa de generală, încât se pierde aproape în totală inconsistență.

Să distingi fenomenele și să le descrii cu băgare de seamă, să precizezi prudent — aceste sunt operații prea obositoare și devin îndată nesuferite pentru mulțimea oamenilor. Asemenea lucrări mintale cer mult timp, dau adeseori concluzii negative, desfac și leagă ideile altfel decât cum sunt obișnuit legate, și — ceeace-i mai rău poate — dau impresia că operația nu se poate sfârși niciodată. Deaceia ori de câte ori omul negânditor se lovește din greșală de sfera gândirii curate, el se supără, fiindcă simte acolo ceva care nu-i este de folos imediat, ceva foarte străin și prin urmare dușman.

Peste toate aceste, omul negânditor simte încă, la caz de asemenea întâlniri din greșeală cu semnele gândirii stricte, că în aceste ciudate lucrări se arată o putere specială, care nu poate fi, cu oricât necaz s'ar pune el împotriva ei, nici anulată și nici măcar vremelnic oprită. Și această constatare îl supără mai mult ca oricare alta, căci el vede atunci în fața lui o forță nu numai nelămurită și străină, dar și indestructibilă.

În forme felurite voința impulsivă se zbate împotriva minții curate, care tinde să o subjuge și să o desălbățească. Lupta aceasta este veche ca lumea, și nu cred că ar putea cineva anunța cu hotărâre cum se va sfârși. De zece ani acum voința triumfă cu o incomparabilă pompă. Dar mai demult poezii îi anunțau victoria, filozofii se întrec să justifice smintitele ei obrăznicii, palavragii de toate culorile varsă cu patos mofturi răsuflete peste isprăvile ei cele mai absurde. Iar prostimea din toate clasele înghite mulțămită această atmosferă anti-intelectuală și exact potrivită intelectului acestei prostimi. În orice autentică încarnare a spiritului comun, în orice grupare, cenaclu, sectă, partid, ceea ce lovește și amuză cu deosebire este silința fierbinte cu care se cultivă lenea gândirii și hărnicia voinței.

A zice scurt că cei mai mulți oameni sunt proști, este un pseudoparadox vulgar și simplist.

Majoritatea speciei noastre pare, într'adevăr, că se compune din imbecili de temperament, dar este bănuială că solicitările practice dezvoltă atât de tare lenea de a gândi, încât capitalul manifest de

inteligentă s'ar putea să fie mult prea mic față de acel latent.

Atât interesele imediat practice cât și vanitatea atotputernică îmboldesc drăcește pe om să iasă în evidență, prin urmare să știe ceva, să judece, să generalizeze, cum s'o putea, despre ce s'o putea, repede, simplu, hotărât.

Acest vâlmășag de negândire este, firește, improductiv. Inventivitatea intelectuală nu poate fi în saloane, în cafenele, în goana publicisticii zorite; ea presupune elaborare înceată, se dezvoltă ca pricios și greu. Dela formulele autentice până la circulația vulgar foiletonistică, produsele intelectuale se degradează treptat. În generalizări stupide sau în îmbălări sentimentale descoperim, cu ciudată surprindere, urmele schimonosite ale unor delicate și depărtate gânduri.

Dar, se înțelege: tocmai în zona cea mai de jos a foiletonului ambiția inventivității este puternic încordată. Acolo se ceartă oamenii cu deosebită vioiciune pe tema originalității. Acolo se constituie dogma eleganței ușoare, a inspirațiilor subite, a talentelor săltărețe, care din nimic scot pietre scumpe — o întregă estetică și psihologie panglicărească, bună să păcălească novici, câtă vreme n'au apucat să intre și ei activ în mașinăria aceea vicleană și puerilă.

În aceste forme ale spiritului negânditor efortul intelectual este un moft. Nu este nici născut, nici condus din pornire autentică, ci un marafet pus la cale din necesități practice, fie ele trebuințe imediate vitale, ori numai simplă vanitate. Totul

este aci, nu să ajungi după legile specifice ale intelectului, la rezultate pur intelectuale, despre a căror efecte practice să se avizeze ulterior, ci numai de a ajunge repede, cu un minimum de efort intelectual, la efecte pur practice.

Astăzi lumea toată se găsește în stare de voluntarism acut. Intelectuali propriu zisi, dacă mai sunt vizibili, sunt deopotrivă dușmăniți din două părți: de lumea conservatoare ca și de cea revoluționară. Ei sunt atât de puținți și de mititei, și lumile aceste așa de mari și grozave, încât intelectualii la mijloc se arată, iertați-mi vorba, destul de caraghioși.

În general le trebuie mult tact intelectualilor ca să nu fie caraghioși, când se întâmplă să fie aruncați în vreun scandal, indiferent dacă e acela un războiu de cafeună ori răfuiala unui continent întreg. Intelectualului, autentic sau și de simplu amatorlâc, nu-i șade bine să stea *au-dessus de la mêlée*, fiindcă și așa e mult prea aproape de dânsa și poate să-l arză, ci să se poarte așa ca și cum *la mêlée* ar fi tocmai la depărtare potrivită pentru ca s'o observe cât mai limpede.

Puțină vreme după armistițiu, un muzicograf util, care are slăbiciunea onestă să se crează romanțier filozof, împreună cu un quasi-povestitor, au vrut ca împreună cu intelectualul pur Anatole France, să organizeze un fel de opoziție universală și generoasă.

France e acum bătrân de tot și a fost totdeauna rezervat și *nonchalant*.

Nu știu anume ce s'a pus atunci la cale și nici nu importă prea mult. Presupun că organizația

ființează onorabil și se mișcă domol fiindcă nici nu se poate altfel. Cred însă că intelectualii din natură n'au de ce să se organizeze ca atare. Colaborarea lor se face fără organizație și fără premeditare și numai așa poate avea specifică valoare. Sindicalizarea inteligențelor este un non-sens. Să fie, acel care are dela natură chemare, intelectual cât mai competent pe seama lui — destulă muncă va avea pentru o viață de om, fără să se mai încarce cu delegații, congrese și misiuni.

Dar și altminteri intelectualii, de orice specie, n'au nevoie să se îngrijoreze special și direct de soarta lumii. Hârtia tipărită este încă la preț bun. Orice tânăr care se simte intelectual, așa ori așa, își poate realiza vocația imediat în formă subzistențială, numai condei iute să aibă, și să ia bine seama la struna pe care și-o alege, fiindcă nu toate au răsnet egal pe piață.

LITERAȚII ȘI VIOLENȚA

«Dacă revoluția s'ar fi făcut sub Ludovic XIV, zicea Rivarol, Cotin ar fi trimis la ghilotină pe Boileau și Pradon n'ar fi lăsat să-i scape Racine...» Vestitul om de spirit adăugă că, numai mulțumită fugei peste hotar a scăpat el însuși de răzbunarea unor literați satirizați de dânsul, care se făcuse jacobini. Intre aceștia, unul ilustru: Saint-Just.

Istorici însemnați ai Revoluției fac parte strălucită literaților în cruzimile teroarei, și unul din ei, Albert Sorel, după ce se sprijină pe vorbele lui Rivarol traduse mai sus, aduce, spre explicare, și acest aforism al lui La Rochefoucauld: sălbăticia naturală face mai puține crime decât amorul propriu. Tonul certurilor între literați eră, în secolul XVIII, sălbatic destul — dar cred că nu mai mult decât acei al polemicilor de ziar și broșură în momente de criză acută din zilele noastre, de pildă pe vremea afacerii Dreyfus. Și apoi, sub teroare, nu scad oamenii în majoritatea lor, indiferent de meserie, la același nivel elementar omnesc de frică și ură?

În înverșunarea lui fără frâu împotriva Revoluției, Taine s'a năpustit cu specială furie asupra oamenilor de carte și condeiu, și furia lui pare să

fi făcut oarecum dogmă istorică. Procedarea este prea pătimăș sumară, pentru a sluji la o evaluare exactă a cruzimii după categorii sociale. Stabilirea unor asemenea procente ale terorii ar fi lucrare instructivă; grea însă și migăloasă excesiv. Ar cere o istorie a persoanelor detaliată la extrem. Este prea ușor și simplu să arunci afirmația generală, că fără otrava condeiului teroarea ar fi fost simțitor mai slabă. Cei care, în timp de asemenea scandal social, se ocupă cu măcelul, măcelăresc și fără inspirație literară — și Dumnezeu știe cât ajung să cetească aceștia și ce caz fac de cetit! — Ar fi ușor și distractiv să se facă o contraprobă cu bucăți alese din mărețul pamflet al lui Taine însuș; s'ar arată atunci ce sanguinar literat a fost acest profesor de istoria artelor, și ce îndemnuri grozave la ură, și cruntă și veninoasă, împotriva literaților din secolul XVIII debordează din paginile lui. Ce noroc pentru aceștia că erau răposați!... Taine este un furibund dascăl de teroare, un sfātuitor de măceluri rafinat, deci primejdios la culme. Și în exemplul acesta se vede, ce-i dreptul, cum ura se încordează deosebit între oamenii de aceiaș meserie: literatul Taine spumează cu specială pornire contra literaților Revoluției.

În realitate, sub teroare, cei ce par conducători, și între dânșii acei care scriu ori vorbesc (și bat cu deosebire la ochi prin aceasta), sunt duși de spaima masselor care au în mână nu condeiu, ci cuțit, pușcă, ciomag, iar în suflet poftele simple ale omului natural. Teroarea a făcut-o mulțimea de apași ai Parisului, oaste flămândă sporită nebănuț cu

imigrația rurală dintr'o serie de ani cu ierni aspre anormal și cu recolte mizerabile. Violențele literare ale șefilor erau răsfrângerea groazei lor față de mulțimea care dicta, cu totul neliterar, dar cu un ton și cu mijloace care nu admit replica, stilul general al momentului.

Un alt amănunt îmi pare mai interesant, pentru noi cei de astăzi, în această problemă a rolului literaților în vremuri de violență. Oamenii veacului XVIII, și literații în deosebi, erau pătrunși de sentimentalism umanitar. Se topeau de duioșie universală și divinizau neamul omenesc. Optimismul lor despre ființa noastră nu avea margini: pentru dânșii, istoria, dela ei încolo, avea să fie o pastorală dulce și continuă, deoarece firea adevărată a omului este eminent angelică. Dar intelectualii zilelor noastre?... Există de sigur un sentimentalism propriu veacului XIX și XX; e circumscris însă în straturi de tot joase ale vieții intelectuale, de astăzi. Frunțașii poartă, cum se știe, semnul unui scepticism netemperat de vreo slăbiciune sentimentală. Sunt pesimiști hapsâni, și un dispreț susținut și aspru pentru omenire este tonul lor sufletesc fundamental. Naturalism neîndurat în artă și în gândirea generală, mizantropie înveninată a lui Schopenhauer, doctrină delirant aristocratică a lui Nietzsche, ură și dispreț neîmpăcat, la artiști și alți intelectuali, contra «burgezului», contra celui de meserie mai puțin contemplativ, — cu aceste condimente e dres spiritul literatului modern.

Ca să rămânem la exemplul prețios de mai sus: se poate dori ceva mai întunecat și aspru decât

gândirea lui Taine? Certurile lui Voltaire cu Fréron ori cu Rousseau sunt copilării gălăgioase, și un Voltaire era doar plin de gânduri zâmbitoare și de simțire trandafirică — ori, cel puțin, se credea absolut dator să le afișeze. Dar iadul întreg, decând e, n'ar întrece teroarea pe care ar putea să o monteze un literat hrănit cu Taine, cu Schopenhauer, cu Nietzsche, ori cu duzinele de scribi care s'au agățat de dânșii. Ca să mă îngrozesc mai puțin, stărui să cred că rolul literaților în teroare nu are să primeze niciodată. Primitivii care o aduc și o practică sunt și au să fie aceiași, și neliterari. În tot cazul, dacă, într'un vis urât despre o eventuală teroare europeană, te gândești la pregătirea sufletească a literatului modern, te cuprinde o stimă fără margini pentru moderantismul cel mai radical.

APLICAȚIE FREUDISTĂ

La douăzeci de ani i se întâmplase lui Carl Spitteler, cel mort de curând și repede proclamat principe al poezilor germani de astăzi, să aibă o dragoste fără noroc. Din această supărare el a scos o temă literară și planul unui roman — era literat prin vocație irezistibilă. Planul acesta din tinerețe, l'a executat poetul la vârsta de șaizeci de ani. O jumătate de secol aproape l-a preocupat subiectul. Romanul intitulat *Imago*, apărut în 1906, este rodul copt atâta vreme.

Un tânăr, plin de calități rare, iubește; femeia nu se arată vrednică de dragostea lui. Tânărul suferă adânc, dar cu demnitate, și se adăpostește mândru în împărăția senină și aspră a gândirii și a poeziei grave. Povestea intelectualului hipersensibil și mândru (fiindcă e neștrămutat convins de eminența lui în ierarhia umană) care se îndrăgostește plin de așteptarea nediscutată că trebuie să devie idolul femeiei, este o temă foarte mult purtată prin literatura vremilor noastre. Ingredientele psihologice ale situației sunt diverse. Vanitatea naivă, timiditatea și stângăcia intelectualului nematur, prepară acestuia o înfrângere erotică și o jignire usturătoare a amorului propriu. Așa

numiții oameni dintr'o bucată nu pot uita asemenea suferinți; viața toată le poartă cu ei, neîmpăcați cu lumea aceea pe care «în cercul ei strămt, norocul o petrece». Cred că în aceste profunde supărări fără leac se arată puerilitatea specifică intelectualului. Aproape oricine a observat copii, știe cât de îndărătnic se supără ei când sunt nebăgați în seamă, cum nu vor să vie la masă și resping îmbufnați prăjitura după care suspină în ascuns, cum se închid în tăcere îndărătnică și se ascund în fundul grădinii. Această revoltă mândră a copiilor care au fost trecuți cu vederea tocmai când le ardeă grozav să ocupe atenția afectuoasă, ori poate și admirația celor mari, se regăsește, cu aspectele proprii sufletului adult, în psihologia poezilor și gânditorilor certați cu lumea cea absurdă și rea în distribuirea bună-tăților ei. Slăbiciunea intelectualului în domeniul practic îl face să fie un pasiv iritabil care ajunge să-și închipue că bunurile și onorurile de orice fel i se cuvin deagata, printr'un drept exclusiv, fundat în excelența naturii sale. Aici e originea puerilității radicale a intelectualilor afectați de o sensibilitate și un orgoliu hipertrofic. E posibil ca la unii din ei dezechilibrul să ia naștere cu preferință în viața erotică. În cazul acestora interpretările sexualiste ale lui Freud pot fi la locul lor.

Spitteler spune singur că romanul său este o confirmare a teoriei lui Freud: în tinerețe, eroul n'avusese îndrăzneala, nici puțința să-și lege viața cu femeia pe care o iubea. Mai târziu o întâlnește măritată cu altul; și atunci se desvelesc amintirile

dragostei fizice, năbușită atâta vreme. Dar eroul e om prea serios; femeia îi pare prea frivolă. Ispita sexuală este învinsă de o chemare sublimă — omul serios se devotează artei și meditației solitare. Nu-i întâmplător, poate, că pe erou îl cheamă Victor, *învingătorul*; Spitteler e omul simboalelor cu înțeles moral, până la alegorie incluziv.

Semnificativ este numele pe care poetul îl dă artei și inspirației sale: *Stăpâna cea aspră*. Unul singur din poemele lui, *Primăvara olimpică*, are mai mult de 18.000 de versuri, — Iliada are mai puțin de 16.000. Și acest colos metric e pătruns de adânc pesimism, masa aceasta de versuri este hrănită de un statornic dispreț pentru omenire. Fără îndoială numai o muză foarte severă poate inspira așa formidabile monumente. A scris Spitteler și lucruri mai puțin sumbre, *Fluturii* de pildă, operă publicată pela mijlocul carierei sale poetice; dar aceste erau, zice el însuși, numai un intermediu — ca să se întărească pentru continuarea operei maxime.

Poetul acesta eră din neam de pastori, învățase teologia, a fost chiar el pastor scurtă vreme. Este explicabil ca viața sexuală a unui copil cu fantazie și nervi iritabili, crescut în astfel de casă și în asemenea învățături să fie turburată de conflicte grave. Suflete ca acestea sunt focare de probleme și evenimente morale. Acolo așa numitele deziluzii în dragoste, mai exact: ofense ale mândriei sexuale, întâmplări altminteri banale și nelipsite aproape în cariera oricărui debutant în erotică, pot fi dezastre care nu se mai repară. Pentru un tânăr cu

o viață interioară excesivă, constatarea că lumea nu-i nici măcar atât de logic și drept întocmită încât, cu necesitate oarecum divină, cea dintâi femeie care-l turbură, să-l și adore imediat, nemărginit și perpetuu, îl surprinde zguduitor și îl rănește incurabil, ca un blestem nepătruns al naturii sau ca o monstruoasă nelegiuire a oamenilor. Atunci se poate ca energia și demnitatea sexuală, ofensate mortal, să se transforme în energie poetică și să rodească în multe zeci de mii de versuri. Poate că în cazul acestor tipuri extreme care nu vor să primească dela viață, în nici o parte a ei, decât ori tot ori nimic, construcțiile lui Freud își află potrivită, dar totuși relativă aplicare. Fiindcă aici nu e de înțeles ca erotica perturbată să fie izvorul unic al producției poetice.

Pansexualismul doctorului vienez este o obsesiune personală costumată ca teorie medicală cu pretenții filozofice. Autorul acestei doctrine, la constituirea căreia a contribuit poate și simplismul grăbit, caracteristic disciplinelor empirice care ar vrea să fie exacte, este probabil el însuși «cazul» clasic din care a ieșit «teoria». — Afară de specificii bolnavi erotici, oamenii sunt mânați mult mai violent de apetituri economice și de setea supremă a stăpânirii și a gloriei decât de poftă și ambiții sexuale. Pentru ca să nu ia seama la această eclatantă evidență, observatorul trebuie să fie robit cu totul unei idei fixe.

Mulțimea oamenilor se consolează lesne și simplu de primele insuccese erotice, ca și de cele următoare. Puțini au memoria sexuală așa de nenorocită

ca Spitteler și eroii lui. Puțini rămân cu sufletul zdruncinat și nemângâiat pe urma primelor întâmplări de dragoste, până într'atât, încât să fim reduși a explica viața lor toată prin astfel de perturbări disproporționate și unilaterale. Obstacolele pe care viața civilizată le pune în calea instinctului de reproducție iau proporții grozave numai pentru câteva suflete, uneori de elită, dar mai adesea simplu bolnave din naștere printr'o nenorocită împerechere a orgoliului cu timiditatea și stângăcia socială. Lumea mare este mult mai sănătoasă și rezolvă greutățile psihologice și sociale ale activității erotice mult mai lesne și mulțumitor decât își închipuesc psihiatrii bolnavi de obsesiuni, fie ele cât de original și amuzant manifestate.

CUVÂNTUL ÎN LIBERTATE

În vagon. O doamnă tânără vorbește energic unui domn cărunț despre Einstein... Domnul întreabă, cam leneș, ce a descoperit Einstein. Doamna se miră și explică. Trenul uruie tare. Domnul încrețește fruntea ca și cum i-ar da în ochi o lumină neplăcută. Doamna întărește glasul și dă multă siguranță tonului: «Einstein — nu-i așa? — un învățat, profesor — în astronomie erau lucruri cunoscute — nu-i așa? — care se știau, în parte — dar el, nu-i așa? — le-a dat adevărata demonstrație». Vocea doamnei s'a descurajat. Domnul, ostenit, descrețește fruntea, întoarce capul în partea opusă. Zgomotul trenului a slăbit. În coridor, un tânăr a cărui întreagă persoană grasă pare pătrunsă de un optimism fără condiție, zice tare cătră un camarad: matematica e chestie de bun simț.

Cunoaștem toți pe Einstein, pe *nu-i așa(?)* — și bunul simț, mai ales. Întâlnirea acestor trei motive de cultură consacrată mi s'a părut o frumoasă și instructivă armonie. — De un an numele celui matematic este o fanfară deosebit sgomotoasă în lumea europeană cu știință de carte. Să nu răspunzi la acest semnal, cu un capital cât de simplu măcar, este lucru umilitor pentru omul

conștient de obligații intelectuale. Dar matematicii, îndeobște, să păzesc cu groază de a vorbi profanilor despre mecanica nouă; cei cu excesivă prudență afirmă cu stăruință că ei singuri nu înțeleg lucrul și, în afară de descoperitor însuși, abia doi ori trei oameni în toată lumea îl pot înțelege. Unii încearcă totuși să lumineze prin conferințe și articole de revistă. Succesul unor asemenea întreprinderi nu ar putea fi serios evaluat decât prin anchete asupra ascultătorilor și cetitorilor. Tânăra de care pomeneam vorbea tocmai sub impresia unei conferințe: după fraza împănată cu cei câțiva *nu-i așa* (?), foarte convins accentuați, persoana și-a încheiat vorba, având hotărât aerul că a istovit tot materialul intelectual obținut în ascultarea conferențiarului. Presa zilnică, ca totdeauna, își face harnic datoria: teoria *relativității lui Einstein* (așa se zice în formulă ziaristică nu numai comodă, ci, cum vedeți, și nițel amuzantă) vine la rând în răstimpuri dese, fiindcă articolul este încă proaspăt și iritant. Totuși, chiar tipul cu cele mai favorabile idei despre capacitățile sale intelectuale nu poate afla aici liniște deplină: nedumerirea pare fără leac. Pentru noi Latini doar există un paliativ mai sigur. Einstein este Ovreiu-Neamț, ceea ce față de noi, îi creează o dublă inferioritate, și din cele mai grele. Așa că depinde numai de abilitatea fiecăruia să scoată de aici mijloace tari de glorioasă rezistență în contra acestui plicticos subiect.

Pentru *nu-i așa* (?) am nădejde că unii din cetitorii mei păstrează încă sensibilitate potrivită,

deși întru câtva blazată. *Nu-i așa* (?) este un ornament verbal intrat în circulație intensă acum vreo opt ani,—cam în aceeași vreme cu *mentalitatea*. Acest din urmă produs cultural s'a uzat însă mult mai repede; la Capșa, mi s'a părut că se zâmbește câteodată la emiterea acestui sonor pentasilab. Cu toate că *nu-i așa* (?) a pătruns de mult până la cârciumari, factori postali, brigadieri și picberi de șosele, multe persoane propriu-zis culte tot mai șocotesc această interogație parazită printre trufandalele elegante ale vorbirii subțiri, în așteptarea unei alte noutăți echivalente care va veni nu se știe când și de unde. Trebuie luat aminte că *nu-i așa* (?) nu-i numai o găteală ritmică. Pe deasupra văzută, această inevitabilă grupă se arată ca semnul unui exces de respect către spiritul ascultătorului: nu vrei adică să-i arunci cu prea multă siguranță păreri D-tale în față, ci consulți, la fiecă pas, și pe ale lui. O delicatețe cu totul aleasă. Dar după felul de tot inform al întrebunțării (trenul, nu-i așa? a plecat la 5 — bolnavul a murit, nu-i așa? acum un ceas — aseară, nu-i așa? nevasta îmi zice... dela gară iai, nu-i așa? tramvaiul 15 sau o birjă...), poți lesne înțelege că ai înainte o floare de sonorități ori absolut independente, ori explozate vizibil spre a câștiga vreme întâzierilor perfide, deși normale ale gândirii comune. Doamna care explică pe Einstein se arată, din acest punct de vedere într-o situație cu deosebire nevoiașă: tot discursul său eră în evidentă primejdie să se reducă la o serie de *nu-i așa-uri* desnădăjduite.

În total, conversația din vagon și ecoul din coridor, atât de surprinzător acordat situației intelectuale determinate de inovațiile lui Einstein, era un preparat aproape complet pentru a ilustra prestigiul cuvântului în varietățile sale hotărâtoare. Einstein—nu-i așa?—bun simț: seria era perfectă.

Cuvântul în absolută libertate are, de când se pomenește de societatea omenească, un prestigiu unic. Din vechi vremuri i se cunoaște valoarea propriu-zis magică; în timpuri mai pozitivistice, acest fel de putere a vorbei a luat tot mai mult caracter ornamental. Ca și alte manifestări ale colaborării sociale, vorba își are, în afară de funcțiunea ei specific practică, una indirectă, în care există ca formă de lux, — un pseudolux, pentru că funcțiunea aceasta a vorbirii nu este estetică, ci socială. Costum și găteală. Sistem de semnale sonore, după care sferile sociale convin să se recunoască și să se afirme cu specială afectare de viață intelectuală.

Aproape deodată cu *nu-i așa* (?) a năpădit în vorbirea orașelor noastre o prefacere fonetică care urmează încă să schimbe, cu fanatică stăruință, orice *s* între vocale, sau între *n* și vocală, în *z*. Propagarea acestei înverșunate zâzâieli poate fi obiect de observație instructivă, câteodată și hazlie. Unde a început fenomenul, nu știu. Acum cincisprezece ani, asemenea pronunțări ar fi fost taxate și tratate încă drept rostoganisme. Puțin înaintea războiului schimbarea a pornit cotronitoare. La provincialii cu multe treburi în capitală, se putea constata aproape după fiecare

întoarcere din București, că sunetul cel nou a pus stăpânire încă pe un cuvânt, rareori pe două deodată.

Este însemnat lucru spiritul de supunere al cetățenilor față cu modele verbale: fără consacrare dela centru, nu cutează nimeni să treacă de la *azist* și *conzist*, de pildă, la *seziune* și *conceziune*. Acum încă se urmează întocmai, cu un tempo doar ceva mai accelerat. Ultimele consacări pe care le-am însemnat — *regizor*, *agreziune*, *kermeză*—s'au produs la intervale de câteva săptămâni una de alta. Fenomenul este fără îndoială conscient: omul intonează noua lui achiziție cu o îngrășare de glas și cu un complex de convingeri în figură astfel, încât să nu te îndoiești că ai în față o persoană care știe ce se cuvine. Toată ființa este pătrunsă de o satisfacție solidă care spune: sunt la curent, în rând cu lumea care știe. Cu puțină osteneală s'ar putea stabili, de ex., data când au fost luate de mișcare numele proprii, și cred că aş putea spune săptămâna ori chiar ziua în care cunoscuți de ai mei au schimbat numele d-lui General Pressan în *Prezan*, al familiei Rossetti în *Rozetti*. Pentru majoritatea compactă, împotrivire în asemenea cazuri nu încap. Dar se întâmplă îndoieli curioase. Am printre rudele mele o ru-soaică; familia și prietenii îi zicem obișnuit *Sonia*. A fost nu de mult o vreme de scurtă criză pentru numele acestei fete: unele prietene, mai ales în momente de deosebit afect, au încercat de câteva ori să-i zică *Zonia*. Dar cuvintele străine, cu deosebire numele proprii, sunt câteodată îndărătnice.

Schimbarea n'a prins. Mi se pare chiar că s'a răs de ea, cu toate că tinerele persoane care o riscase nu se gândeau să glumească, ci, dimpotrivă, făceau figură dulce și gravă.

Totuși nici limbile străine ca atare nu sunt absolut apărate contra puterii unor astfel de curente verbale. Nu cred că *azister*, *inzister* și *sézion*, surprinse de mine în conversație franțuzească delicat bucureșteană, să fie întâmplări unice. Nu-i vorba, această pronunțare, cum am zice «prin noi înși-ne», a limbii franțuzești, în situația cu totul respectabilă a țării noastre de astăzi, vine, între frați latini, ca o libertate foarte frumos justificabilă din puncte de vedere înalt culturale.

* * *

Valoarea ornamentală a cuvântului stă în raport drept cu caracterul meridional al societății. Sufletul meridional este în mare parte o țesătură de vorbe: însăș voința și sentimentul omului de Miazăzi sunt esențial împletite în verbalism. Ambiția de a se valorifica verbal, este aici cu deosebire iritabilă. Fără îndoială, la orice neam de oameni cuvântul are o specifică putere de sugestie; capacitatea graiului de a transmite sumar voință și mișcări de temperament este, probabil, condiția primă a valorii sale curente. De această zonă practică vorbirea se îndepărtează, în direcții diverse, după intențiile științifice, ori estetice, ori de simplă elocvență, cărora alternativ, câteodată și simultan vrea să se supună. Culminația activității

eloquente este cuvântul în libertate, voluptatea eminent socială provocată de ornamentul verbal. Sociabilitatea excesivă a omului de miazăzi se semnalează aici mai tare ca în orice alte forme de existență psihică. Este fapt de elementară observație, că la noi convorbirea adică dialogul cu substrat de efort intelectual propriu zis, reușește greu și rar; în schimb se discutează neostenit, cu aplecare puternică spre emanciparea absolută a sonorităților verbale.

Hipertrofia caracteristică a vieții verbale desleagă cuvântul de obligațiile lui intelectuale. Formula, calapodul simplu ritmic, ornamentul fonetic, vocabule consacrate prin mode uneori misterioase — sunt exploatate cu agresivă energie, cu un fast violent. Astfel acel *Z* nou a început și începe la orice progres nou, cu o articulație sensibil emfatică, iar formule ca *nu-i așa* (?) fac pe vorbitor să treacă prin stări de tot vecine cu imbecilitatea patologică.

Din aceste atitudini de plastronare verbală omul trage un capital respectabil de satisfacție imediată și de optimism cronic relativ la persoana lui intelectuală, și tinde, firește, să întreție acest izvor gras de siguranță mulțumită în ori și care domeniu de cultură obligatorie. Politica și diverse forme hibride moralo-literare sunt, prin esențiala lor lipsă de precizie, locurile special prielnice exploatarei cuvântului în libertate. Pe aceste terenuri îndoelnice crește cu spor baliverna comună literară. Astfel un tânăr de rasă elocventă bucuroș părăsește studii neplăcute și slab promițătoare de

grabnică glorie, pentru a combina cu ardoare formule verbale care-i pot asigura cotă satisfăcătoare la bursa intelectualismului practic. Fenomen banal, dar eminent simptomatic pentru puterea vanității verbaliste: poeziile de dragoste însăș se fac, obișnuit, nu de dragul femeiei; motivul hotărâtor este admirația imitatorie pentru calapoade verbale, adunată cu dorința atotputernică a omului de a se publiciza cu orice preț. Nu domnișoara inspiră pe tânăr, ci textul lui Henri de Régnier. Neapărat va întâmpina aici oricine că supunerea către forme tradiționale, estetice ori altele, este un fapt din toate vremurile, cu totul general și inevitabil. Dar acelaș oricine uită aproape regulat, că de vreun veac și jumătate intelectualul european trăește sub dogma originalității individuale, și se glorifică de ea fără multă discreție. După o sută cincizeci de ani de regim afișat al originalității, simțul real pentru valoarea diferențelor individuale nu pare să se fi subțiat într'un grad care să ne distingă. În modele verbale, imitația ovină pare să se îngroașe în forme din ce în ce mai tâmpite.

Unul din efectele cele mai triviale ale capitalismului modern a fost intensificarea absolută și exterioară a producției. Efectul acesta stă mai presus de orice deosebiri calitative: autocamion, dramă lirică, sonet sau irigator — toate se supun legii de multiplicare la maximum. Astfel, pe când sistemul economic în care suntem strânsi împinge cu toată puterea la o acțiune suprem cantitativă, în viața intelectuală persistă, cu veche autoritate, postulatul originalității individuale — o afirmare

nu se poate mai categorică a diferențierii calitative ridicate la rang de obligație ideală și normativă. Financiarii, samsarii și comuniștii unifică, în perfectă indiferență, turnătoria de șurupuri cu cercetările de mecanică cerească, poezia lirică cu dactilografierea unei reclame, și sunt incurabil convinși că pot evalua orice creație omenească exclusiv în ceasuri și minute. Și fiindcă aceste puteri supreme tind să reducă până la anulare problema valorii calitative, se înțelege că majoritatea neutră și compactă, deși urmează prin inerție să postuleze originalitate, se simte bine într'o pastă din ce în ce mai groasă de mardă intelectuală, care adesea nu-i diferențiată altfel decât prin multiplicitatea materială și prin celelalte caractere externe ale exemplarului dat în consumație. Iuțea însăș a producerii și a consumării tocește brutal capacitatea de a simți nuanțele și a stabili distanțele valorilor intelectuale. Cuvântul se desleagă de reflecție și verbalismul crește în proporții enorme.

Pentru ca o mișcare contrară și corectivă să fie aici posibilă, ar trebui ca și consumatorii și debitanții verbali să practice arta înceată a cetitului, — a cetitului liber de ambiția exploatărilor exclusiv ornamentale a textelor. Aici negreșit ne întâmpină alte întrebunțări și valori ale cuvântului decât acele rezumate și maltratate de mine mai sus. Mai întâiu cetitul este o ocupație mută. Se cetește de sigur uneori cu glas tare, și aici am putut observa cazuri de o virtuozitate aproape misterioasă, în care se arată iarăș puterea vastă

și multiplă a verbalismului. Am cunoscut oameni care, în fața unor texte cu totul străine de educația lor specială și prin ele singure foarte grele, găseau bogății și diversități de intonații minunate care dădeau impresia înțelegerii celei mai sigure. Cu un scurt examen, discret subtilizat, asupra cetitorului, te puteai îndată convinge că omul cetise ca într-o limbă lui absolut necunoscută. Astfel de miracule ale aptitudinii simplu-verbale în plina ei înflorire sunt cu puțință, cum bănuiesc, curat numai prin mulțimea calapoadelor ritmic sonore care poate umplea capul unui verbalist.

Intrebarea dacă și întrucât a înțeles un text, și-o pune foarte rar cetitorul de cultură curentă. De obicei, el admite implicit că înțelege fără condiție orice se tipărește sub oarecare vagi categorii literare. Când n'a înțeles, nu simte că n'a înțeles. Memorează câteva legături de vorbe, inform rupte după inspirația locurilor comune celor mai actual valabile, — pentru a le repeta vârtos îndulcite, de pildă, cu vomitive *nu-i — așauri*.

Scriitorul care-i altceva decât un imitator verbal obligă implicit pe cetitor să se cerceteze pentru a-și evalua capacitatea de înțelegere față de materia și forma scrierii. Fiindcă un asemenea scriitor a plecat doar dela o experiență proprie *neverbală* și de acolo a ajuns la cuvinte; iar cetitorul trebuie să facă același drum în direcție opusă: dela cuvinte la un cuprins de cunoștințe *neverbale*, pe care trebuie să-l creeze el, cetitorul, urmând și rezistând sugestiilor scriitorului. Un adevărat chin, o strașnică pierdere de vreme — ori mai drept: o lucrare

nerealizabilă, pentru un cap plin de sonorități verbale și veșnic îmboldit de o sociabilitate fără astâmpăr. Cum să nu cedezi seducțiilor cuvântului în absolută libertate?

Baza psihologică a mulțimii mari de vocații literare o formează diversele puteri de seducție ale cuvântului, cimentate prin vanități și alte diverse interese libere de orice control specific intelectual. Restul îl împlinesc condițiile pieții. Dar natura n'a înțeles să se oblige a diferenția talente în măsură cu cererile tot mai nervoase ale comerțului modern. Prin enormitatea masei și iuțeala mișcării de producție, platitudinea literară curentă trebuie să apară înfiorătoare. Și spectacolul urmează tot sub auspiciile dogmei care obligă în principiu pe debitantul intelectual să fie original. Iar ca să fie comedia mai desăvârșită, șicul cel mare impune literaților, de vreo câteva zeci de ani, să profeseze doctrine extraaristocratice, — Nietzsche, cofat adeseori franțuzește de politicieni literatori parizieni.

Neapărat că infinitele prostii sonore se desfășură cu atât mai provocant cu cât, în mediul considerat, debitul verbal este dela natură mai nemilos.

SAT ȘI MAHALA

Fundătura Orfeu — Fundătura Osiris — Strada Morfeu — Strada Jupiter, a Venerei, a Sirenelor, a Filomelei, a Fortunei — toate aceste se află în București, și-i puțin probabil să fi fost inventate altundeva.

Intre originalitățile capitalei române aceste nume de strade mi se par vrednice de considerație. Pitorescul cel mai specific al Bucureștilor este de sigur acest pitoresc poetic al numelui străzilor. Petre Ispirescu, culegător tipograf, este cunoscut ca adunător de povești scrise în limbă oarecum populară. Mai puțin cunoscut pare să fie, că acelaș tipograf-apostol-cultural a scris, tot în limbă oarecum populară, legendele mitologiei antice. Acestea sunt cuprinse în colecția cu titlu duios patriarhal: Din poveștile unchișului sfătos. De dânsese îmi aduc aminte, când soarta glumeață îmi scoate în cale un nume de stradă dintre acele scrise mai sus. Părinții capitalei s'au întâlnit la gând și în zel cultural cu tipograful literat; poate, s'au inspirat dela dânsul. L-au întrecut evident, prin originalitatea metodei de a strecură cultura clasică în straturile populare, — de sigur în primul rând, printre gardiști, birjari și factori postali.

Cercetarea rezultatelor acestei întreprinderi de cultură ar fi un subiect frumos pentru o teză de doctorat în istorie și statistică. Pe cât știu, contribuțiile la istoria Bucureștilor, și în special a culturii bucureștene nu se află a fi prea numeroase. Dar eu, și dintre cetitorii mei acei cari la fel cu mine se emoționează de Fundătura Osiris și de Strada Filomelei, nu putem aștepta concluziile unor cercetări îndelungi și erudite. Există o nerăbdare nobilă de a filozofa asupra lucrurilor care ating interese înalte sufletești, și e nefiresc să înăbușim această nerăbdare de dragul migăloșiei istorice, oricât ar fi ea de respectabilă ca atare.

* * *

S'a mai făcut în vreun oraș român încercarea de a duce atât de departe cultura clasică prin numiri de străzi, cum s'a făcut în București? Și ce deosebire este în această privință între Muntenia și Moldova? Fiindcă problema nu privește decât vechiul Regat. — La aceste întrebări încă nu se poate răspunde precis. Numai pentru atât mi-aș lua răspunderea: că meritul inițiativei îl au consiliile comunale bucureștene; — și poate, zelosul culegător tipograf și propagator de cultură în limbă oarecum populară Petre Ispirescu, bucureștean neaș, dacă el cumva a fost inspiratorul literar al acelor consilii. Sau poate consilierii și tipograful au fost, fiecare pe seama lor, numai reprezentanții spiritului aceleiaș culturi specific bucureștene.

Pentru a prețui felul și valoarea acestei culturi în punctul care ne interesează, trebuie știut că numirea străzilor s'a făcut nu numai pentru răspândirea cunoștințelor de mitologie antică, ci mai toate materiile principale din învățământul secundar superior au fost trecute în nomenclatura drumurilor interurbane. Intenția de a instrui populația bucureșteană aveă dar un orizont din cele mai vaste. Să luăm seama la exemple:

— Psihologie și morală: Strada Pacienței, a Sapienței, a Plăcerii, a Speranței, a Prudenței, a Servituții (ori intervine aici noțiunea juridică?), a Regenerării;

— Istorie: Strada Licurg, Termopile, Mucius Scevola, Strada Campoducelui! (numele unei dregătorii oarecum străvechi, păstrat într'o cronică dovedită ca apocrifă); Strada Turtucaia (unde s'a mai pomenit atîta obiectivitate istorică?).

— Fizică și Cosmologie: Strada Aurorei, a Serii, a Crepusculului, a Ecoului, a Zefirului (la Ecou și Zefir pare c'ar fi și oarecare intenții de poezie lirică delicată) — Strada Inundației (fizica aplicată la edilitate științifică)

— Geologie: Fundătura Ghețarului I și II (doi ghețari, ca să se știe că nu-i doar numai unul pe lume);

— Geometrie: Str. Segmentului;

— Astronomie: Str. Cometei;

— Chimie: Str. Glucozei;

— Zoologie: Str. Tigrului, a Rinocerului;

— Filozofie: Str. Timpului;

— Muzică: Str. Lirei, a Armoniei, a Melodiei;

— Religie și Estetică: Str. Simbolului;

— Botanică (exotică): Str. Cedrilor.

Sunt însă nume de strade la care bănuim intenția culturală fără s'o putem preciza. De pildă este o stradă a Coloniei. Să fie colonie dela colonizare? Atunci ar fi rost pentru o lecție de istoria Romanilor, cu anexe patriotice, firește. Dar dacă e vorba de orașul Colonia? Atunci intenția culturală e geografică. În cazul acesta ar fi poate mai adevărat în gustul și spiritul culturii bucureștene s'o numim: Strada Odicolonului... Există apoi o stradă Grațioasă, una Emancipată (așa! Nu cumva: a Emancipării), alta Gentilă, în sfârșit una Rumeoară. Gentilă și Grațioasă s'ar putea înțelege ca motive pentru lecții de estetică cu aplicații folositoare persoanelor de sexul gingaș. Str. Emancipată pare să comemoreze cine știe ce lupte civile după care o parte din mahala s'a eliberat de tirania celeilalte; compară aici Strada Servituții, ai cărei locuitori au fost poate prea lași, incapabili de revoltă. În cea Rumeoară va fi zăcând o idilică amintire a vreunui sentimental părinte al urbei, amator de epitețe consacrate în poezia populară.

...Dar eu am făcut lux de interpretare. Cuvintele aceste toate, indiferent de domeniile terminologiei cărei aparțin, au fost alese pentru că sunt cuvinte *radicale*, cum se zice profund bucureștenește.

Asta sparge ochii: Strada Pacienței, a Sapienței și a Segmentului, a Inocenței și a Glucozei, Fundătura Osiris și Fundătura Ghețarului — asta e Mitică în delir cultural.

* * *

Sunt peste toată Europa, cu deosebiri locale felurite, două straturi de cultură: una este cultura țaranului, alcătuită din elemente preistorice și istorice foarte vechi. Ea este răsfrângerea vie a unor vremuri de mult trecute. Cealaltă cultură este a boierilor și a burgezilor autentic instruiți, cultura orașenilor cărturari.

Fiecare din aceste feluri de cultură își are prestigiul specific. Cultura țaranului are prestigiul vechimii, este curată, naivă, închisă în ea însăși. Farmecul ei straniu îl dă tocmai închiderea aceasta exclusivă în vechimea ei. Cea orașenească are prestigiul luptei neobosite a speciei cu greutățile pe care neîncetat i le pune înainte experiența cea fără capăt. În izbânzile și înfrângerile spiritului stă farmecul viu al culturii acesteia. Dar între sat și cetate stă mahalaua: truda sterilă de a imita cultura urbană adevărată. Produsele de cultură cele mai disgrațioase, caraghiosul intelectual și estetic în formele cele mai umilitoare pentru specia umană acolo se zămislesc, la mahala. Românii au avut până spre sfârșitul secolului XVIII o cultură urbană cam de treapta celei apusene din veacurile X—XIV. Și, fără creștere normală, au sărit în al XIX secol. Negreșit, fenomenele specifice culturii de mahala trebuiau să se arate cu deosebire în capitală, unde importul de cultură se făcea cu nemiluita. În București cu deosebire trebuiau să se fabrice modelele lui Caragiale cele mai caracteristice. Vor fi fost în joc, afară de această cauză de ordin social, și motive hotărâte de natura psihică a populației muntene, vreo vanitate

agresivă specifică acestei populații? La aceasta vor avea să răspundă demografii.

Atât însă trebuie amintit, că moldoveanul Creangă, și după ce a învățat carte orășenească, și-a păstrat întreg sufletul, gândirea și vorba țărănească. Iar Unchiașul Sfătos de București zadarnic îngrămădește țărănisme și arhaisme în bazarul lui de cărturar târgoveț, fiindcă fără veste i se întâmplă să zică în plină poveste populară, că «Neagoe eră **curagios**», și să facă propagandă pentru cultura vitelor; să scrie, într'o povestire istorică despre oastea moldovenească, că avea «**spirit și inimă**». Acelaș **Unchiaș Sfătos** de București caută inscripții pe la biserici, polemizează politic cu «Adunarea Națională»; cu subprefecți și notari, vorbește de diligența care pune în legătură «centrul județului» cu nu știu ce orășel, e nemulțumit de popas, deoarece «**stațiunea fiind mică, n'ai unde să-ți pleci capul (!)**», se plânge întocmai ca la sala de întrunire împotriva «**oamenilor noștri de Stat**», și insistă, din zel foarte cultural, asupra «**spiritului de propășire**», și asupra «**boldului (așa!) de propășire** în provincia românească. În sfârșit regretă din suflet că tovarășii lui de călătorie își bat joc de credulitatea unor țigani, și nu se gândesc că și printre acești «nenorociți» se poate găsi un «**cap primitor de propășire**»... Dealtfel, tot ca Unchiaș Sfătos, Ispirescu scrie, în cea mai pură bucureștenească: ochii mi se izbește...

Capacitatea artistică a țăranului Creangă și incapacitatea apostolului-tipograf bucureștean n'au

de sigur nimic aface cu deosebirea pe care vreau să o arăt aici, căci nu talentul celor doi e în discuție ci stilul, adică spiritul lor.

Amândoi sunt reprezentativi.

Unul a rămas, cu toată învățătura de carte, figură curată a unei culturi de sine stătătoare. Pe bucureștean, zelul său literar și moral, oricât de onest, nu l-a scăpat de schimonosirea inevitabilă și respingătoare, proprie cultivaților de mahala.

SPRE VIAȚA UȘOARĂ

Nu de mult scrii un pedagog — i-am uitat numele — că trebuie să bați copilul îndată ce-ți vine să-l bați. Iritația care-l făcea pe copil să te supere, și supărarea d-tale, își găsesc astfel soluția naturală și salutară. Oprirea acestui curs normal al lucrurilor nu-i decât o anomalie vătămătoare, printre atâtea altele născute din așa numita viață civilizată. Nervozitatea modernă ar fi, zicea pedagogul, puternic nutrită prin înăbușirea sistematic generalizată a unei asemenea porniri eminent umane, strict respectabilă ca atare.

De sigur nu exagerez spunând că toți cunoaștem din experiența intimă setea de a lovi; mulți dintre noi, voluptatea loviturii date. Este evident că operația trebuie să aibă cu atât mai bun efect asupra nervilor, cu cât ești mai asigurat că vei rămâne până la sfârșit în rol activ; altfel, tratamentul poate duce la complicații pernicioase nu numai nervilor, ci și altor organe prețioase. În cazul copilului succesul este special garantat, superioritatea fizică fiind aproape absolut asigurată educatorului. Eu însumi am neglijat până în momentul acesta să-mi întreb copiii, dacă anume gesturi ale mele, paterne și naturale, pe care au

avut ei să le înregistreze în frageda copilărie, au făcut sistemului lor nervos, în afară de momentana emoție derivativă, vreun bine esențial și durabil. Dacă cumva n'au avut decât decepții în această privință, atunci, cu voia publicului, îi rog aici în fața lumii, să mă ierte; — ceeace vor și face cred, fiindcă procedura mea solemnă nu-i poate lăsa nesimțitori. Luați seama, vă rog, aceasta nu-i o simplă explicație în familie ci, după cum se va vedeă îndată, un paragraf cu deosebire semnificativ în discuția unor probleme de însemnătate universală.

Cât privește nervii mei, n'am aflat nici un folos pe urma acelor fapte prompte și răsunătoare. Din contră: iritația simplă și superficială dinaintea faptului eră înlocuită cu una complicată, pătrunzătoare, care mă mină îndelung. Ceeace dovedește, probabil, că sunt un perfect degenerat; notez aceasta în interesul celor cari sunt ca mine. Foarte puțini, de sigur — pentru binele patriei noastre și a omenirii întregi.

În adevăr, despre noi Europeanii din Sud-Est nu se poate zice că ne-am stricat nervii oprindu-ne pornirile vioaie înainte de a-și fi dat roadele palpabile de care vorbim. Terenul nostru sufletesc este tot așa de binecuvântat în acest domeniu, ca și pământul nostru negru, vestit, ah! odinioară, pentru grânele sale. Sosirea în București eră pe vremuri o delectare aleasă pentru contemplativii cari veneau din Apusul depărtat. După zumzetul surd și tern al gărilor occidentale, te chemau la viață dintr'odată ecourile strașnice ale Gării de

Nord. Dumnezeu, ce splendide mitralii de sudălmi, ce apostrofe, ce ghiontueli și câte alte manifestări dramatice, din culoarul vagonului de dormit până la picioarele monumentului din piațeta debarcării! De sus în jos, strict ierarhic, treceau leit-motivele cu trompetică sonoritate, prin desvoltări și agremente după temperament și clasă socială, dela clientul ursuz și autoritar, prin hamali, gardiști, birjari, până la țigănușii de pe scările din spate. Firește culminația sonoră eră la cei de jos; maximul de vitalitate trebuie să fie în rărunchii națiunii. Acolo reciprocitatea replicelor e nesecată, concertul ajunge la complexități de o neînchipuită savoare... Ce program de poem simfonic, pentru tinerii maiștri români! — Dar această schiță este numai o icoană din trecut; astăzi atenția noastră este prea blazată pentru a se mai lăsa trezită de asemenea mărunțișuri delicate.

Ferească Dumnezeu, nu cred că orice emoție se descarcă, la noi, în palme și alte varietăți din sfera comunicărilor extreme, dar aproape orice emoție duce la sbierăt, și doar avem natură emoționabilă! În tot cazul semnele temperamentului nostru sunt din cele mai favorabile.

Acest dramatism robust nu însemnează numai că suntem, din mila istoriei, rămași mai aproape de starea naturală; el corespunde și caracterului fundamental al societății noastre, care-i, de sus până jos, aristocratică. Aristocratul se distinge prin aptitudinea de a comandă; iar comanda, în plina ei înflorire, alunecă lesne spre procedările simple

și liniștitoare de nervi dela care am pornit. Aici intervine totuși o deosebire de vechime: aristocratul proaspăt este pur și simplu grozav; iar la noi circulația socială a fost așa de liberă, încât lumea noastră mișună de comandanți ridicați repede din grade tare inferioare și cari, se înțelege, se manifestează cu exces. Suntem foarte individualiști, zic oamenii cu carte. În vorbirea simplă exclamăm, gândind același lucru unii de alții: ce strașnic mitocan! Iar sexul gingaș ciripește: *tout m'est dû*. Delicios — însă tot acolo vine.

Față de această realitate socială, mă feresc cât pot de compatrioții acei care, dăunând, cu prilejul unei recolte ceva mai bogate de argumente pugilatorii în viața noastră publică, se ziceau scandalizați: sunt de sigur niște vajinici ipocriți, dacă nu cumva niște subversivi cari au pus gând rău energiei noastre naționale. Să luăm seama: ne găsim la o cotitură a istoriei. Această formulă, putem zice: genială, a cotidianelor noastre, nu se va repeta niciodată destul. Și această cotitură memorabilă deschide tocmai o strălucită carieră bătaiei. Ar fi și de mirare să nu fie așa. Războiul a sporit colosal prestigiul lovirii fizice. Este un punct câștigat: fiindcă argumentul cel mai firesc, cel care ispitește mai tare, care vine în gând mai iute oamenilor celor mulți este numai acesta. Adorabil de simplu, surd sau trosnitor, te face să-ți tresară măruntaiele de plăcere când îl aplici, de sete de a-l întoarce majorat, când îl primești.

Toată creația teoretică a veacurilor, orice știință și întreaga logică, sunt aberații monstruoase față

cu această unică expresivitate originară. Mai întâiu gândirea este perversitate. Este un chin absurd să-ți clarifici idei, o trudă groaznică să le așezi pentru a le putea trece în mintea altuia. Este o tortură să distingi nuanțe, să observi schimbări, să fixezi fapte, să generalizezi raporturi. Pe câtă vreme să dai o singură palmă zdravănă este o desfătare superbă, minunea bruscă și divină care te liberează de încurcăturile exasperante ale reflecției. Palma rezumă stilul epocii: are concizia expresionistă și spontaneitatea bergsoniană. Este *une donnée immédiate*, emanciparea mândră de mizeriile ridicule ale inteligenței... În Bergson și Nietzsche inteligența singură s'a declarat pernicioasă, și pocăită s'a robit impulsivității pure. Noi, în partea locului, eram de mult luminați în această privință; dar confirmarea filozofică a unei practice oarecare nu-i niciodată lipsită de eleganță. Generațiile viitoare se vor dispensa probabil de asemenea lux, care pe noi, oamenii vechi, ne atrage încă.

Singură violența realizează sinceritate absolută, fiindcă distruge radical mirolăiturile sentimentale și mofturile intelectuale din care-i țesută suprafața obișnuită a sufletelor. În această privință se stabilește chiar o proporție interesantă: superdelicată de meserie, care-și exploatează ostentativ sensibilitatea, sunt adeseori brute desăvârșite. Fenomenul este cu deosebire frequent și ușor observabil la parveniți, se înțelege; și sunt societăți întregi cu suflet de parvenit. Cunosc grațioase persoane, *d'une sensibilité exquisite, qui n'aiment que*

ce qui est fin, le fin du fin, — care plesnesc și ghiontuesc, îndată ce le vine bine, cu o ușurință și o vervă demne de cel mai nealterat rural.

Dacă semnele nu înșală, lumea a luat, sigur și harnic, drumul mântuirii. Pe încetul — și nu prea încet — vom scăpa de povara chinuitoare a civilizației, cu înfrânările sale iritante și strâmbăturile care neapărat se nasc din atâtea opriri, abateri și subtilizări a pornirilor celor mai naturale. Nu vedeți cum însăș materialitatea civilizației, toată urzeala aceasta de fleacuri friabile provoacă setea noastră sănătoasă de a sparge? Intreg aparatul tehnic, toată această complicată canalie de sticlă fină ori groasă, de porțelan străveziu, de lame, fire și cuișoare metalice, exasperează curat numai prin dimensiile și articulațiile sale mofturoase, încurcă sfântul nostru spațiu, își bate joc de vioiciunea mândră a mișcărilor noastre naturale. Toată mecanica aceasta, care se rânjește asemenea unui dobitoc perfid, este nervilor noștri o zădărire, o ofensă în orice clipă. Ce calm și senin trebuie să fi fost Strămoșul, în peștera lui plină de poezie, de băligar și de suflu mistic, unde nu vedeă decât un topor și trei cuțite de piatră! Și superficialii se miră, ori se indignează chiar, când nobilul legionar în campanie pulverizează cu nesățiu toate pernicioasele nimicuri, câte nu-i încap în sac și în tureatca cismei...

În vremurile de adevărată înțelepciune, cărturarii cumiți au priceput că tehnica este dela diavol. Adâncă pătrundere! Au trebuit multe veacuri până când tu, deliciosule Bergson să pui capăt

rătăcirii, strecurându-ne în suflet cu finețea ta elegantisimă, acest adevăr vechiu și profund: mecanica este fructul inteligenței; inteligența falsifică tot ce atinge; ea este esențial inferioară, plebeie și, în fond, stupidă... Eram un intelectual de moda veche, rob al prejudecăților pozitivistice. Neuitată îmi este clipa în care am spart primul pahar, aruncându-l cu necaz în tavan; pot zice că atunci m'am deșteptat de abinelea din somnul raționalist în care zăcusem atâta vreme; atunci sugestiile subtile ale profetului intuiționist și-au dat rodu dintr'odată. Și am înțeles, prin «elan vital», adevărata constituție a sticlei, și m'am luminat dece lecțiile domnului Poni asupra siliciului îmi păreau aride și oarecum ostile. Ca toate pretinsele științe, chimia tradițională se dovedește a fi un sistem fals, nenatural, protivnic instinctelor, singure creatoare de adevăruri superioare. Notele rele pe care le-am luat la acest obiect și la altele înrudite cu dânsul mă consacra martir al adevărului: glasul sfânt al instinctului strigă în mine contra pozitivismului clasic.

Violența sistematică între oameni și violența asupra inutilităților absurde ale tehnicii: acesta va fi începutul propriu zis al vremurilor nouă, al vieții normale și ușoare. Dar violența este numai o aripă a nobilului front; cealaltă este misticismul. Duhul blândeței în care se îmbracă acesta ne face să uităm lesne înrudirea lor profundă. Amândouă aceste metode elementare de viață se nasc din osteneala inteligenței, din resentiment împotriva greutăților complicate ale tehnicii intelectuale și

manuale. Pofta irezistibilă de satisfacție simplă, imediată, ușoară, este cuibaru în care clocesc deopotrivă misticismul și violența. Sufletul primitiv se răzbună, animalul vrea să muște, să urle, să se scarpine, să moțăie și să viseze, așa cum îi cere viața profundă a măruntaielor.

Între toate greutățile neînțelese care apasă omul civilizat cea mai nesuferită poate, este acea științifică; nici o alta nu-l supune la o așa puternică denaturare. Să desfaci atenția cu totul de apetiturile elementare, fiziologice ori sociale, pentru ca s'o fixezi asupra existenței lucrurilor, independent de raporturile acestei existențe cu dorințele și nerăbdările tale, este o faptă fundamental perversă. Deaceea omenirea normală; poporul ca și boierii, disprețuesc, mai mult sau mai puțin politicos, aceste apucături, le tratează de curiozități și râd de dânsule. Boierii sunt ocupați să domnească, poporul râvnește să le ia locul, — între aceste tabere, absorbite de funcțiuni așa de serioase și conștiente de importanța lor, stă omul teoretic, tolerat foarte de sus și protejat fără exagerare, câteodată urât, totdeauna nițel ridicul. Atitudinea teoretică este jignitoare și subversivă, fiindcă-și permite să se îndoiască și să critice, fără nici un respect de puterile societății, fără frică de efectele îndoelilor și negațiilor sale. Adevăratul tip teoretic are o rezistență intelectuală supărătoare, este dar puțin suggestibil, nu formează ușor masă și-i greu de disciplinat. Insemnați că omul normal modern, încurcat de rezultatele palpabile ale tehniceii, și-a făcut numaidecât formula de consolare: nu în

capul și în laboratoriile savanților, ci în atelierul și la masa tehnicianului practic, se fac invențiile utile, se creează valori serioase!

Evident: omului normal procedura științifică trebuie să-i apară ca o șicană absurdă, ca un moft pueril; concluziile ei sunt obișnuit fragmentare, complicate, fără utilitate imediat palpabilă, și mai cu seamă neinteligibile — il plictisesc deci mortal. Știința începe a trezi publicul atunci când promite să repare în zece zile plămâniile cei mai găurii de oftică, să dea legătură comodă cu planeta Martie și capacitate de flirt consequent septuagenarilor, sau să învie morții cu injecții de adrenalină. Apoi se înțelege, trage fiecare cu urechea când prin culoarele laboratoarelor miroase a rost de afaceri. Dar atenția și înțelegerea ajung la paroxism, când vine vorba de comunicare directă cu răposății, de ploaie cu flori și fructe din lumea quadridimensională, ori când spiritul actual al unui financiar se restrânge amabil și face loc, în corpul d-sale, spiritului transcendent al lui Caragiale. Ce profund idealist și dezinteresat trebuie să fie fondul naturii omenesti, deoarece chiar genii eminent practice cad sub farmecul nobil al spiritismului!... Și în care parte este cursul valorilor mistice atât de ferm ca la Anglo-Saxoni? Unde-i centrala Burselor religioase, unde se trag atâtea candidice cecuri asupra infinitului ca la dânsii? Aștept din zi în zi ca această minunată combinație de geniu practic cu geniu mistic să organizeze o Bank of religious business, cu ghișeuri perfect amenajate pentru Astral, Prana, Kama-Rupa, Manas, Budhi, Atma...

Să nu uităm că astăzi energia și ordinea britanică fundează o rațiune socială împreună cu Asia, cuibul neistovit al religiilor, ca și al molimilor și verminei! Acolo, în sfânta Indie, venerabila Annie Besant, în relații directe și cotidiene cu Ființa Supremă, cultivă, liberă de scrupulele nesănătoase ale inteligenței pământeste, spanacul mistic, tropical, colosal, și îngrijește cu zel evlavios de circulația promptă și îmbelșugată pe piața universală a acestei minunate plante depurative, cu care se vor curăți radical spiritele de otrăvurile științei și filozofiei oficiale, — cu care poate se consolează chiar corpurile de lipsa tot mai mare, pe piața materială, a comestibilelor vulgare.

Este fără îndoială o fericire sigură și absolută să frecventezi personal Cauza cauzelor, ori cel puțin să cunoști exact numărul, figura, culoarea și reședința ființelor sublime care poartă corespondența între Dumnezeu și oameni, să pătrunzi începutul și sfârșitul tuturor lucrurilor prin simple permutări de litere și cifre din Biblie, să analizezi și să reconstruiești realitatea fizică, mai ales pe cea metafizică, numai cu ajutorul lui 7 și al multiplilor lui. Ce excursie delicioasă și reconfortantă prin tot domeniul experienței și dincolo de hotarele sale, numai cu câteva vorbe și cifre în minte, ori mai bine fără nimic, în stare de pură inocență intelectuală, ca un dulce îngerăș! Ce știință minunată, totdeodată profundă, ușoară, amuzantă și imediat utilă! Orbi și pervertiți, acei care ne chinuesc copiii și tineretul cu programe clasice, reale, moderne, cu licențe, doctorate, examene de stat.

Invățați generațiile tinere numai multiplii lui 7 și lăsați-le să mediteze singure (ori mai bine, perechi-perechi de ambe-sexe), la sânul inspirator al naturii aparente, pentru ca să pătrunză tainele naturii ascunse, prin «intuiție» și «elan vital», spre gloria «evoluției creatoare»!...

Slavă, închinare și mulțumire veșnică războinicilor feluriți, dar legați prin firească solidaritate, bătauși, haiduci, polițiști, mândri legionari, vouă preoți viguroși ai violenței sfinte și eterne! Recunoștință și pomenire până în vecii vecilor lui Nietzsche, profetul sublim și convulziv, grațiosului Bergson, simplei și dulcii Annie Besant, tuturor teosofilor, antroposofilor, magilor, șamanilor și cabaliștilor, geniilor entuziaste ori subtile care ne-au dezrobit din lanțurile inteligenței hapsine, ne-au spălat sufletele de venin raționalist, ne-au aruncat în danțul superb al instinctelor și al intuiției!...

Cetitorule, te rog, dacă nu ți-ai luat încă defini-tiv rămas bun dela inteligență, privește și judecă o ultimă dată, după regulile ei învechite și anulate de modernismul care te ademenește cu toate formele șicului irezistibil, privește figurile care populează astăzi localurile de lux; uite-te la burdufurile de seu care chiftesc prin dancinguri, în sleeping, în restaurantele delicate, în limuzine de marcă mare, și spune-mi dacă în slabele licăriri de suflet care clipocesc sub pleoapele lor porcine nu se vede clar osteneala profundă a dobitocului de a stă, artificial, pe două picioare, și că deabiă se țin să nu se lase, natural, în patru labe! Poziția solidă și firească, baza adevăratei vieți intuitive, normale și ușoare.

CIOMAGUL CANDID

Tânguirea împotriva ilegalismului, când amar jeluitoare, când țipăcioasă, este un loc comun românesc. Negreșit, plângerea pornește, regulat, contra autorității, fiindcă autoritatea este aceea care face ilegalismul palpabil. Așa cere, de altfel, și upa politică, cu tactica ei simplistă. În teorie însă, și dacă lăsăm la o parte separația care se face, vulgar și practic, între autoritatea constituită și societatea unde se naște și hrănește această autoritate, problema ilegalismului apare mai puțin comodă.

În felul lor, Românii au realizat o lume de supraoameni. Nietzsche a venit prea târziu și inutil, pentru noi. Pateticul filozof ar fi fost umilit să cunoască realitatea noastră socială. Există în stilul nostru național și cotidian un element de o sonoritate simptomatică: este emfaza cu care invocăm, în ocazii nu totdeauna grave și nici măcar solemne, autoritatea propriei noastre persoane. *Mie*, îndrăznești...?! — *pe Mine* vrei să...?! — Am să-i arăt *Eu*...! — *cu Mine* nu se...! E, fără nici o îndoială, ton de suveran. Suveran fără etichetă; în stare naturală. Așa dar cu atât mai impunător. Pentru a sublinia distanța, i se opune lui *Eu*

Mie, pe *Mine* — un *mă* umilitor, încununat adesea cu o salvă de formule, furios colorate, asupra originii și altor iremediabile inferiorități ale celui pe care-l zdrobim sub autoritatea noastră elementară cotropitoare. Și izbucnirea eloquentă se sfârșește — tot în stil autocratic — cu clasică făgăduință de palme, picioare, rupere de urechi, și alte sancțiuni pipăite de grad și mai înfricoșat.

În această particularitate stilistică se descopere plastic ilegalismul ca morav și caracter distinctiv al societății noastre. Intrebuițarea foarte grabnică și atât de naturală a emfazei autocratice în viața curentă este semnul unui individualism superb. Ne stăpânește normal avântul de a ne considera, fiecare și imediat, ca izvor suprem de autoritate special coercitivă. Suntem gata să legiferăm în scurt și din proprie putere. Raționalitatea înceată a dreptului obiectiv și general obligator este cu desăvârșire antipatică temperamentului nostru radical aristocratic.

Spun ziarele că profesorul Matei Cantacuzino, aflând sfârșitul violent al prefectului poliției din Iași, a vărsat lacrimi; fapta tânărului student clătinase brutal icoana în care veneratul jurisconsult își fixase credința despre blândețea și răbdarea neistovită a sufletului românesc. Indrăznesc a crede că această imagine tradițională de supunere blajină este de o proveniență și unilaterală și naivă: ea rezumă, probabil, însăși mirarea clasei stăpânitoare față de răbdarea nesfârșită a clasei supuse, — și supuse oriental, adică la discreție.

Avem a face cu o iluzie patriarhală și patriotică; și asemenea iluzii sunt destul de puternice pentru a înșelă până și spiritul unui legist cu deosebire ager și experimentat. Supunerea mută a unei clase robite a fost luată drept caracter al societății întregi și stilizată cu poetică duioșie. În realitate îndârjirea emfatică este un semn izbitor în toate clasele noastre: el învederează un individualism anarhic, inevitabil într'o lume prea puțin deprinsă cu viața legală.

Pentru violență noi, în majoritate, avem o simpatie candidă, care ușor ajunge la adorație. Nu însemnează nimic, în principiu, că până azi practica însăși a violenței s'a mărginit la geamuri și capete sparte, la bărbi smulse, la pumni și cio-mege — aplicate unei anume clase, sau unui anume neam. În ce privește distribuția violenței, detaliile din 1907 au arătat că distincțiile confesionale se anulează grabnic odată ce pornește în plin răzvrătirea unei clase. Încă de pe atunci decepția a fost amară și gravă, pentru că oamenii noștri așteptau că bătaia se va da pe naționalități. Răsculații însă n'au ținut seamă deloc ori prea puțin de această așteptare patriotică. Acum, jocul cu speranțe de bătălie națională urmează: ceea ce dovedește că fatalitatea istorică nu îngăduie ca oamenii să tragă foloase din pățanii chiar cât de deochiate.

Fără îndoială este astăzi un amănunt nou în istoria violenței la noi: n'a mai fost pumn ori palmă, ci foc de revolver — și îndreptat asupra unui funcționar superior. Avem alarma noutății, — și o nedumerire foarte instructivă și aproape

amuzantă. Lovitura e antisemită ; ar fi prin urmare caz de bucurie, dar a fost dată asupra unui funcționar român, și aceasta încurcă lucrul. Antisemitismul devine incomod rău pentru Români chiar, de unde până acum fusese un sport ușor și oarecum politico-higienic. În adevăr, întâmplarea aceasta pune capăt unei epoci de violență frivolă în care am huzurit atâta vreme cu excepțiile, în definitiv destul de rare, ale răscoalelor țărănești. Tocmai în gravitatea faptei zace, poate, un germen bun. Deoarece candoarea ilegalismului nostru tradițional se îngrășă bine și din frivolitatea vieții noastre publice: violențele politice erau fapte de băieți fără pedagog sau de boeri după chef. Acum locul chefului bătăuș îl ia actul grav; farsa brutală e dată la o parte de drama posomorită și îngrijorătoare.

Mai înainte tragedia, de natură publică ori privată, eră particularitate rurală ; violențele orașului erau în deobște tarasconade, mai mult ori mai puțin plictisitoare ori amuzante. Acum începe surtucarul a fi sângeros. Și aici însă noutatea e numai de grad ; pornirea simplist autocrată de a-și face singur dreptate există din vechi, deopotrivă în oraș ca și la sat... Poate că teama să nu cădem din emfaza violenței comice în cea tragică ne va îndemna să medităm asupra ilegalismului adânc înrădăcinat în noi toți, înzorzonat câteodată cu flori de stil patriarhale despre blândețea ireducibilă și concilianța fără margini a «poporului» nostru.

REVOLTA CONTRA ISTORIEI

«Oamenii mari sunt necesari, vremea lor este întâmplătoare», a zis Nietzsche în superbă formulă romantică. Mai târziu, hipertrofiat de paralizia generală, își exaltă gândul asupra lui însuși: «secolele vor fi ceară în mâna mea».

Acest erudit «défroqué» a părăsit tagma filologilor trântind, cum zice, ușa după dânsul, a atacat cu vehemență de transfug iluminat spiritul și opera istorică a veacului său, fără să ia seama cât de mult îl stăpâneau credințele și visele humaniste, și poate cele mai copilărești dintre toate. Elevul mănăstirei protestante Schulpforta, pepinieră de filologi, camaradul renegat cu dușmănie de Wilamowitz și cu dragoste de Erwin Rohde, își alcătuiuse, ca adevărat humanist, o filozofie a istoriei din istoricii, încă mai mult poate, din tragicii antici. Ideile lui sunt, în această privință, rodul unei poetizări originale și violente a eroilor legendari din drama greacă, a oamenilor celebri naiv dichisiți de biografismul tendențios al clasicilor. Prinsă în dogme de filolog clasic și în imagini prestigioase de poet, gândirea lui Nietzsche a rămas până la sfârșit nevărstnică. El vede oamenii celebri și lumea din jurul lor după chipul eroilor

și al corurilor de tragedie. Activitatea și pasivitatea istorică, el le despărțea în chipul cel mai simplist posibil.

Dar, în general, mintea literatului imaginează greu, adeseori fals, structura reală a vieții istorice. Fiindcă e lesne în literatură să faci ce vrei, sau aproape, literatul conchide simplu că în politică omul «mare» face orice-i trece prin cap. Este cel puțin discutabil, dacă chiar în literatură și în arte se poate reveni efectiv la forme vechi, numai prin simpla putere a talentului, cum se zice. Probabil că nici în domeniul acesta al luxului celui mai liber și copilăresc, reînvieri întocmai ale staturilor trecute nu sunt realizabile. Incercările de acest fel sunt sterpe, duc la parodie involuntară ori la pastiş bizar. Oricum, viața politică și socială nu se poate plázmuî din inițiativa fantaziilor individuale. În fața aforismelor celebrului filolog-poet, se cuvine să punem vorba unuia care știă de aproape ce-i politica. Bismarck zicea: *unda fert, non regitur*; și pe el, cel puțin, nici un om întreg la cap nu-l va suspecta de slăbiciune pentru concepția democratică a istoriei.

Înțelegem însă că o clasă stăpânitoare, în primejdie să-și piarză situația, trebuie să iubească cu desnadejde filozofia care, oricât de orbește și oricât de fantastic, îi promite viață lungă și prosperă, dincolo chiar de marginile pe care i le-au prescris condițiile istorice, și oarecum în contra acestor condiții. Filozofia istoriei, nu inventată, dar strălucit poetizată de Nietzsche, poate fi înțeleasă ca fenomen de apărare burgeză. Această clasă, în

delirul unei crize grele, e setoasă de a reînvia orice trecut, ca trecut, și ca garanție pentru fixitatea puterii sale; și e dornică să crează că o reînviere a trecutului e chestie de voință, atârână de silințele oamenilor *tari* în cari speră, pe care-i așteaptă, îi caută, îi înventează cu nervoasă și puerilă nerăbdare. Astfel în burgezia mare se poartă, ca supremă eleganță, monarhismul și diverse ortodoxii religioase.

Când un profesor de literatură sau un diletant rămas pe dinafară de cursul viu al vieții literare se încântă pe sine ori speră să-și ferească prietenii cu tragedii clasice de proprie fabricație, anahronismul este prea de tot secundar și se anulează ușor și fără durere. Anahronismul politic și social e lucru grav și costă scump. Și printr'un joc logic, dar de o ironie diabolic pitorească, anahronismele spre trecut se fac tot mai violente și deochiate, pe potriua anticipațiilor pe care vor să le impună istoriei revoluționarii extremi. Sunt atunci momente de rivalizare teribilă; dreapta se zbate în utopia trecutului, stânga în cea a viitorului. Iar demonul istoriei pare să-și fi pus la cale o bătaie de joc statornică: această întrecere nebună în utopii el o rezolvă, fără excepție, printr'o realizare mediocră, care e ca un duș deopotrivă batjocoritor pentru cei doi concurenți, înfierbântați de așteptări direct opuse și egal amăgitoare. Fără metaforă: viața politică este tărâmul voinței și al instinctului; când această viață trece printr'un maximum de intensitate, voința isbucnește în toată stupiditatea ei constitutivă.

Este filozofic și distractiv să înțelegi că Nietzsche, poetul desperării burgeze, aveà despre oamenii mari și viața societății aceleași idei, adică aceleași vise naive care se perpetuează din străvechi timpuri în masele populare, oricare ar fi ele, conservatoare ca și sovietice. Cei doi vrăjmași, deopotrivă răzvrățiți contra necesității istorice, unul cu deznădejde, celălalt cu nerăbdare, se sbat în convulziile unui profetism imbecil și popular. Aristocrată autentică e singură știința. Dar ea nu dă decât nuanțe, rezerve și temperări. E radical inaccesibilă masselor, poezilor și — oamenilor tari.

BURGEZIE ROMANTICĂ

Acum de curând un ziarist german Werner Mahrholz, scriià în vestitul cotidian berlinez *Vossische Zeitung* despre criza burgeziei. Scriitorul constată că această clasă, pe care răsboiul a aruncat-o într-o prefacere radicală mai mult decât pe oricare alta, a avut puterea să reziste cu succes spartachismului și să realizeze «statul burgez» care, după logică, ar fi trebuit să ia ființă acum treizeci de ani, odată cu domnia lui Wilhelm II. În afară însă de acest rezultat palpabil, burgezia germană arată o dezorientare profundă. Mahrholz vorbește de romantismul acut al acestei clase, care se îmbată de amintirea trecutului și-l poetizează fără măsură. Dar romantismul acesta se lovește de experiența amară a degradării economice. Sbatându-se între visul aurit al trecutului și cruzimea realității de astăzi, burgezul german nu e în stare să înțeleagă marile inovații politice pe care le trăește. În spiritul său persistă amestecul incoherent de divagări fantastice și pretenții economice brutale care-l caracterizau în timpul războiului.

Sub domnia lui Wilhelm II stăpâneà, în diversele sfere ale burgeziei, un puternic avânt economic,

combinat cu un fel de «estetism» în care se adăpostează lipsa totală de interes și inițiativă politică a clasei întregi. Neputința politică ascunsă sub acest estetism făcea să dureze contrazicerea fundamentală a societății germane: un stat burgez în structura lui reală urmă să fie stăpânit de o «castă militară feudală». Iar în momentul de față, burgezia și în deosebi burgezia mare, dorește și speră întoarcerea acestei stări de lucruri. Ea crede în reînvierea acestor forme feudale, fără să se gândească la contrazicerea dintre sdruncinarea economică a țării și persistența unor asemenea forme. Astfel burgezia stă oarbă în fața catastrofei sociale care caracterizează epoca noastră. Clasa aceasta își pierde tot mai mult independența economică, se proletarizează cu alte cuvinte, și în aceeași vreme visează un vag neofeudalism.

Astfel se prezintă starea de spirit și situația de fapt a burgeziei germane.

Cred că tabloul poate fi precizat pentru lumina și alți burgezi.

Romantismul de care vorbește ziaristul german nu-i un simplu derivativ moralo-literar. Dorul acela după trecutul aurit are o semnificație serioasă «burgeză»: este regretul după rentele pierdute. Înțelegem bine de ce trecutul acela puțin îndepărtat este așa de poetizabil. Un plus de drepturi politice, o constituție democratică republicană, legi electorale, legi de presă și paragrafe confesionale cât de largi, nu consolează de pierderea confortului economic. Neofeudalismul de care burgezul e îndrăgostit cu atâta foc, cuprinde în el făgăduința

unor venituri la adăpostul cărora s'ar putea visa fără amărăciunea pe care trebuie să o înghită burgezul cu fiecare însuflare de aer libertar. Și nici că s'ar putea să fie altfel. Dacă s'ar fi surpat numai «casta militară feudală», dacă o asemenea deplasare pur politică ar fi fost cu puțință, burgezia germană ar fi salutat republica cu ireproșabilă frenezie, și cu strălucit avânt s'ar fi aruncat în viața politică. Atunci criticii sociali n'ar fi avut cum să o mustre că nu înțelege profunda semnificație socială a momentului, nici n'ar fi trebuit să o îndemne a sălta de bucurie privind începuturile unei lumi noi, de pe acum chiar plină de ademenitoare făgăduințe.

Rentierul, și întrucâtva orice intelectual pe care statul vechiu burgez îl hrănește pentru ca să practice o profesie de lux, se găseau, față de visteria acestui stat, într-o situație asemănătoare aceleia pe care, sub vechiul regim, o avea nobilimea franceză față de caseta regelui unde se vărsau mai toate veniturile țării. Războiul însă a aruncat statul vechiu burgez în faliment; pensionarii lui, adică rentierii și salariații săi cu profesii de lux, trebuiau să fie cei d'întâi și cei mai rău loviți. Grija cea mare a Statului prins în criză era satisfacerea uvrierilor îndârjiți care aveau în mâna lor întregul aparat tehnic al țării.

Probabil că suprimarea rentierilor și devalorizarea meseriilor intelectuale de lux este în sensul dezvoltării fatale a marelui capitalism. Proletarizarea rentierului și a intelectualului altădată bine situați ar fi, în cazul acesta, un fenomen burgez,

un detaliu de americanizare, cum s'ar zice, a societății europene. Ca urmare a acestei proletarizări sau amenințări de proletarizare, se face o deplasare energetică a unei mase considerabile de tineri burgezi spre cariera afacerilor. Fiul de profesor, de pastor ori de magistrat nu se va mai face docent de istoria artei, de sanscrită sau de biomecanică, ci funcționar în bazaruri, în bănci, în fabrici.

* * *

Intâmplarea este revoluționară și dureroasă. Sărăcie năprasnică și răsturnare a unui întreg regim de viață, tăiere brutală a unei tradiții de veacuri. Fiindcă, din nenorocire, în familiile de liber-profesioniști germani se creese o ereditate profesională. Toată lumea aceia de pastori, profesori sau rentieri savanți fără slujbă oficială, a fost brusc aruncată în groazele mizeriei și silită, sub pedeapsă de peire, să-și întoarcă pe dos ființa întreagă, să-și înăbușe instinctele, deprinderile, gusturile ei esențiale. Au de ce să fie uluiți nenorociții aceștia. Ce au pățit, ajunge ca să-i facă obtuzi față de făgăduințele splendide cari le zâmbesc din sânul marilor prefaceri ale momentului mareț de astăzi. Lumea aceasta, în general, nu cunoaște obiectiv clasa muncitoare și nu înțelege socialismul în adevărata lui natură. Și dacă vreunul din această lume l-a înțeles altădată, lovitura economică îl face acum să renunțe orbește la această înțelegere. Este memorabil că economistul Sombart, omul cu așa largă pricepere pentru cele mai

extreme închipuiri sociale, scrie astăzi două volume de brutală polemică contra oricărui socialism și numește în bloc această doctrină: o scornitură evreească pe care Tătarii numai o pot aplica și numai Slavii o pot suportă.

Și așa, rentierii, și în general intelectualii proletarizați, se fac romantici și privesc îndărăt. A fost un noroc pentru acești oameni că aveau din capul locului o viață intelectuală intensă. Cărțile sunt mângâiere și ajută pe om să-și împodobească nenorocirea — cu romantism. Criticul german de care vorbim, și alții ca dânsul, judecă burgezia neadaptată ca și cum revoluția s'ar fi făcut de ea și în folosul ei exclusiv, și o acuză că nu se entuziasmează de formele vieții celei noi. Dar revoluția a fost făcută, dacă nu de uvrieri, de sigur însă de frica lor, și aceasta au simțit-o strașnic pe pielea lor păturile burgeze încriminate de nepriecere și apatie politică. Așa înțelegem că acestei clase nu-i poate intra în cap să caute ajutor și consolare la muncitorimea industrială, înțelegem și rostul visurilor sale romantice. Neofeudalismul burgezului german nu-i simplu cult mistic și patriotic pentru «casta» militară feudală. Burgezul știe că sub «tirania», acelei caste aveă viață foarte plăcută.

* * *

Dar nu numai romantismul politic al burgezului se află astfel lămurit ca un «vis de aur», (în care formulă numele metalului nu-i simplă

metaforă), ci întreg misticismul literar și filozofic din Germania de după războiu își are aici izvorul ascuns și efectiv. De o bucată de vreme presa ne semnaleză, mi se pare, o slăbire a modei mistice în literatura germană de diverse genuri. Incepe adaptarea. Efectele filozofice și literare ale mărcii-aur își fac apariția. Dacă Spengler își va reedita acum cartea lui vestită despre criza culturii europene, poate să o modifice așa încât să nu mai conchidă că s'apropie sfârșitul lumii. Asta aveă rost în primii doi-trei ani după revoluția din 1918 și pacea dela Versailles...

UN POPOR NEPOLITIC

Un biograf al lui Bebel, Hellmut von Gerlach, observă că vestitul agitator a fost, alături de boerul bavarez Georg von Vollmar, un mare inspirator de disciplină militară în partidul social-democrat german. Acestor doi se datorește mai ales caracterul eminent național care, cu toate unele aparențe contrarii, a stăpânit în fond gruparea, până la criza provocată de războiu. Biograful acela amintește că, în frageda-i tinerețe, Bebel a dorit fierbinte să intre voluntar în armatele austriace care plecau împotriva Italiei, la 1859—eră prin urmare partizan pe față al asupririi naționale. Iar, pe vremea lui, tânărul ofițer de cavalerie Vollmar, demisionase din oastea bavareză, ca să intre în slujba papei, contra lui Garibaldi și a patrioților italieni. Fără îndoială, asemenea fapte de tinerețe nu cântăresc prea greu. Totuș, pentru interpretarea figurilor și sistemelor istorice nu se cade să le trecem cu vederea, fiindcă orice faptă lasă urmă în formarea persoanei, și rămâne ca semn și explicare a orientării sale ulterioare.

Când acum vreo douăzeci de ani s'a publicat corespondența lui Marx cu Engels, mulți cetitori s'au mirat să vază că cel din urmă dintre cei

doi patroni ai socialismului revoluționar se ocupase, cu o surprinzătoare dragoste, de știința militară. El izbuteste a convinge pe Marx să cetească tactică și strategie, și se învoesc să scrie articole militare pentru o enciclopedie americană. Încă pe la 1859 publicase Engels anonim o broșură despre care s'a vorbit cu admirație în statul major german, în cercurile cărui s'a și crezut că autorul este un general prusian. În timpul războiului franco-german scria Engels lui Marx, bătându-și joc de Liebknecht, care credea tare în victoria Francezilor și în efectul revoluționar al unei asemenea victorii: «În adevăr, un popor care mănâncă într'una pumni și picioare, e chemat să facă revoluția socială!». Și Engels se entuziasmează, întocmai ca un ofițer tânăr și patriot, de atacul prusienilor contra danezilor la Düppel, și e mândru c'a profetizat victoria prusiană dela 1866, și a simțit «puterea enormă» pe care a dovedit-o oastea germană chiar din primele lupte în 1870. Vorbind de granițe militare, el scrie că, un lat de deget numai de s'ar cedă pe linia Memel-Cracovia, toată granița de est ar fi primejduită, care și așa, din punct de vedere militar e mizerabil de slabă. Și, cu toate că e în contra anexării, îi explică lămurit lui Marx justificarea militară a încorporării Alsaciei și Lorenei. Iar sistemul milițiilor îl condamnă, căci acestui sistem, crede Engels, se datoresc pierderile enorme de oameni și bani în războiul american.

Pe la 1857, Engels ca și celebrul lui prieten, credeau ferm că revoluția generală stă să izbucnească

și zice că studiile militare de care se entuziasmă el până într'atât aveau să aibă curând «însemnătate practică». «Numai decât m'apuc de cercetat organizarea actuală și tactica elementară a armatei prusiene, franceze, austriace și bavareze» — și, din acelaș avânt militar făcea, tot pe atunci, multă călărie și umblă aprig la vânat. Eu cred că nu atât așteptările și planurile revoluționare ale acestui entuziast sunt, aici, de luat în seamă, cât pornirea și interesul elementar al socialistului pentru lucrurile militare. Până și în el se vede germanul tipic. Astfel, chiar partidul eminent opoziționist în împărăția germană era susținut în adâncul său, de spirit național și militar, și contribuia astfel, în mare măsură, să dea vieții publice nemțești caracterul așezat și potolit pe care i l-am cunoscut până dăunăzi, să întreție în popor cultul lucrurilor militare.

După aceste exemple nu ne mai mirăm când Maximilian Harden ne povestește despre proaspătul democrat Rathenau, cum nu se putea consolă de a nu fi fost primit la examenul de ofițer, cum lingusea pe Kaiser și pe Junkeri, cum se închina lui Ludendorff și credea până în ultima clipă, cu docilitate perfect militară, în victoria deplină a Germanilor... Și nu-i splendid să vezi burgezii germani, necăjiți și scandalizați, plângându-se, cu aer grav, ca de o nenorocire serioasă, că împăratul — a fugit de sub steag în fața dușmanului? *Fahnenflüchtig* — asta e vina cea mare a Kaiserului. De toate poznele și năzdrăvaniile politice cu care și-a ilustrat domnia Wilhelm II nu se pomenește;

sunt pozne și năzdrăvăanii de drept divin. Cu situația militară însă, trebuia Kaiserul să fie în regulă. Oricum, era și el mobilizat, și a plecat dela front (ori din spatele frontului, dar asta-i indiferent), fără permisie în regulă sau ordin de demobilizare. Așa ceva nu se iartă; și ce-i dreptul, militar vorbind, nu-i frumos de loc.

Evident, toată atenția curioasă și pasionată cu care alte popoare urmăresc faptele politice era la Germani închinată militariei, singurul element interesant, pentru dânșii, din ceea ce alcătuește viața publică și mecanismul de stat. Și această indiferență politică făcea extrem de potolită și dulce viața în Germania, așa de dulce și potolită, încât înțelegem că poporul acesta a avut, incomparabil mai mult ca altele, siguranța îmbătătoare că, chiar în război și după război, idila nu poate să nu continue. Se putea altfel? Toată mașinăria în care trăia supusul german se arată atât de solidă, că trebuia să dea impresia veșniciei. De aceea cred că nicăieri nu se vor fi aflând atâți oameni bolnavi de mirare că lucrurile au ieșit așa d'andoa-selea de cum promitea stăpânirea și cum credeau neturburați supușii. Desigur sunt și acum acolo mulți care nu pot înțelege și nu-și cred ochilor că e cu putință să fie în Germania altfel de cum a fost până — până când? Evident: până când a dezertat Kaiserul și a început, cu alte cuvinte, sfârșitul lumii.

Germanul dinainte de război era un anahronism politic în zeci de milioane de exemplare. Intre ei te odihneai delicios de trepidația și gălăgia

societăților super-politice, cum e (spre binele și mântuirea noastră, dealtfel) cea românească. Și acolo, se înțelege, îți strică petrecerea cultul prea fervent și oarecum preistoric, al militariei. Dar, pentru un Român, era totuși o variație: somnul politic în imperiu era un supliment de distracție foarte reconfortant.

Văzând și auzind pe Germani de aproape și mai lungă vreme, simțeam că între ei și Europa socială și politică din veacul XIX stătuse ca un perete de sticlă: oamenii aceștia văzuse destul de clar și înțelesese întru câtva cele ce se întâmplau peste hotar, dar nu trăise nimic din acestea. Iei trăiau în ideile, normele și moravurile cu care trăise strămoșii în secolul XVIII. Vremea veche, *die gute alte Zeit* — a durat, se poate zice, în Germania până în pragul războiului.

Dar acest spirit nepolitic, această evlavie naivă către stăpânire, nu erau simple curiozități istorice. Perfecta funcționare administrativă a Statului era izvorul din care se adăpa apatia politică și optimismul național al supusului german. E de însemnat că organismul administrativ al Prusiei, impus întregului imperiu, a fost în stare să se adapteze la viața capitalismului modern. Nu trebuie uitat însă că el s'a adaptat numai părții tehnice și practice, iar nici de cum ideologiei și aspirațiilor politice proprii acestei vieți. Și nici chiar tehnicii capitaliste nu a fost în stare să se adapteze în total organismul prusian. În el, îndărătnicia militară era prea tare. În criza supremă, militarul, cu asentimentul prea plecat al burgeziei orbite

de religia mondirului, a luat exclusiv asupra lui conducerea întregii mașine. Și fiindcă înțelepciunea militară, în domeniul politic și administrativ, se reduce la «să strângi șurupurile», le-a strâns până ce au plesnit cu mașină cu tot.

A zis odată Bismarck că în poporul german, se găsește totdeauna destul curaj militar, dar rare ori curaj politic. Și mai demult vorbise Goethe de nedestoinicia politică a nației sale. Asemenea judecăți nu pot fi valabile decât foarte trecător. În destul de scurtă vreme, spre surprinderea și necazul vecinilor, Nemții au arătat că pot stă, în tehnică și negoț, printre cei dintâi. Lumea cealaltă vroia ca ei să fie, pe veci, filozofi, poeți, filologi și alt nimic. Acum i-a bătut soarta să învețe și politică; și au deschis școala cu un brio destul de frumos: în patru ani, aproape 400 de asasi-nate politice. Inaugurarea dacă nu-i splendidă, e cel puțin clasică și solidă. Precierile lui Goethe și Bismarck sunt, de pe acum chiar, răsuflete.

Dăunăzi, la un curs de geologie într'o înaltă școală din Germania, profesorul arătă, în treacăt și inocent de orice intenție politică, cum o parte din coasta Franței se scufundă de vre-o doi metri pe secol. Studenții, transportați de ideia cataclismului care amenință pe dușmanul ereditar, au aplaudat să se dărâme institutul... Germania veche urmează încă să trăiască în asemenea reacțiuni copilărești. Energiile serioase sunt fatal orientate altfel. Nemții, deveniți vrând-nevrând cetățeni, au să se ostenească de a se întrista că împăratul s'a demobilizat din proprie putere, dând

astfel exemplu rău frontului, și au să priceapă că nici o împărăție, măcar nemțească să fie, nu se surpă printr'o insubordonare militară, fie chiar a Kaiserului în persoană. Atunci vor fi ajuns complet inactuale versurile lui Heine:

*Und als ich auf dem Sankt Gotthard stand,
Da hört' ich Deutschland schnarchen:
Es schlief da unten in sanfter Hut
Von sechsunddreissig Monarchen ¹⁾.*

¹⁾ Și când m'am oprit pe St.-Gotthard, — am auzit Germania sfârșind; — dormea jos în vale sub oblăduirea dulce — a trei-zeci și șase de monarhi.

«SUFLETUL SLAV»

Pe piața culturii curente «sufletul slav» este o floare de stil foarte comună, care începe chiar a se vesteji. Fusesse, curând după începutul războiului, lansată ca trufanda dela Paris, se înțelege. De aceea și la București se zicea mai mult pe franțuzește — *l'âme slave*, cu intonație suavă și delicat emoționată. Deveniă interesant dacă ajungeai să-ți găsești urmând spița neamului, ceva sânge slav. Prin *slav* se înțelege, în uzul elegant al cuvântului, numai *rus* și *polonez* — prestigiul Rușilor este pasionalitatea și misticismul, al Polonezilor grația *exquise*. Sârbii, Cehoslovacii și alții, sunt ca și cum n'ar fi; sunt istoricește destul de obscure și mai ales fără nici un lustru aristocratic.

Puțină vreme înainte de revoluția rusă trăia și gazetărea la Petrograd un ziarist francez — nu mai știu cum îl chema — care agăța neobosit în articolele lui *l'âme slave* la toate colțurile — negreșit, cu epitete entuziaste: sufletul slav e candid, violent, dulce, fugos, adânc, visător, copilăros..., și mai ales: impenetrabil, dar în definitiv, fermecător peste măsură. Acest lirism cătră sufletul slav a ținut, cu remarcabilă fierbințeală, până la revoluția bolșevică. Câteva săptămâni după ce «*l'âme slave*»

a făcut explozie dabinelea, acelaș gazetar francez aruncă soldaților sovietici epite de altă sonoritate: unsuroși, puturoși, păcătoși. În scurt «sufletul slav» se împuțise pentru nările gingașe ale Parizianului.

În treacăt, e potrivit să amintim că Franța generoasă pusese încă alte capitaluri decât lirism trandafiriu — și mult mai grele la cântar — în afacerea cu «sufletul slav», care amenință acum să nu mai fie deloc plăcută, să-și piarză, prin urmare, orice haz poetic. Sufletul acela fermecător se arătase să aibă prea mult *imprévu*. Inerția admirabilă a locurilor comune a fost, se înțelege, mai tare decât surpriza dureroasă în domeniul practic, și sufletul slav a continuat să existe literar și să facă servicii de sic poetic-filozofic în conversații delicate, în discursuri și toasturi aprinse, în romane și piese de teatru. În pauze de concert, aceste două cuvinte decorative se aud încă foarte mult: muzica rusească se află în circulație atât de intensă și comură încât a ajuns marfă de admirație vulgară, fără control nici nuanță.

* * *

Mai interesantă totuși decât întrebuințarea literară a sufletului slav este, cred, decepția pe care a provocat-o în adoratorii lui comuni revoluția bolșevică. Mi se pare că dintr'o asemenea întâmplare s'ar putea înțelege cât de greșit este să taxezi în bloc «sufletul» unei nații. Popoarele sunt alcătuite din clase, și asta nu-i lucru neglijabil. Despre

sufletul, mai precis: despre interesele hotărâtoare ale claselor, romanele și reportajul sentimental nu informează serios. Și nu numai de clase trebuie să țină socoteala cine vrea să cunoască o nație, ci și de situația ei în timp. Nemții au fost odată poporul «gânditorilor și al poezilor», pe urmă, după nu prea multă vreme, popor strașnic de negustori, industriași, soldați. Acum ei încep să învețe politica, lucru cu totul nou pentru dânsii, și de pe acum chiar dovedesc un talent destul de frumos pentru aceste dramatică ocupație. Astfel, cu vremea, aspectul «sufletului» popoarelor se schimbă considerabil. Numai diletanții naivi nu știu asta; iar politicienii momentului ignorează dinadins acest adevăr, pentru ca să arunce în capul mulțimii locuri comune simpliste și sonore.

Momentul istoric trebuie avut mai cu seamă în vedere, pentru a înțelege întrucâtva caracterul unui grup uman. Și cu deosebire nu trebuie uitat că avem aface cu *momente*, nu cu caractere veșnice. Rusia eră și este o țară social bolnavă: contrastul între formele politice și realitatea economică și intelectuală eră acolo excesiv. Schimbarea formelor politice ajunsese obsesie; Rusul trebuia să fie inevitabil monoman, fanatic, desperat sau credincios de ultima naivitate.

În Berlin trăia, un profesor de filozofie, Alois Riehl. Dascălul acesta e destul de puțin cunoscut afară din țara lui. Cursurile sale sunt așa greu de urmărit, încât și Nemții cari se destinau filozofiei, le ascultau de două sau trei ori ca să se folosească adevărat de dânsule — iera un cap de o-

subtilitate rară, și omul avea obiceiul să vorbească oare cum ca pentru gândul lui, nicidecum ca pentru ascultătorul care trebuie inițiat. Nu știu de ce Riehl avea admiratori fervenți printre Ruși. Și încă cum! Am văzut tineri ruși cari știau doar o sută de vorbe nemțești, și veneau totuși să-i asculte evlavios cursul de teoria cunoștinței. După o lecție grozavă despre logica matematică a lui Boole, am întreat pe unul din tinerii aceia credincioși despre interesul lui atât de fierbinte pentru Riehl. Mi-a răspuns, chinându-se greu cu vorbele nemțești; «Riehl îți dă o concepție de viață...» Aveam de sigur a face cu un om prea religios, care dintr'o lecție despre așa numitul calcul logic, ținută într'o limbă lui aproape neînțeleasă, extrăgea direct — «o concepție de viață». Eră aproape întocmai situația unei bătrâne țărance catolice care ascultă latineasca preotului. De sigur așa puteri simple și uriașe trebuie, ca să se răstoarne împărățiile. Un Rus foarte europenizat și cât se poate «desrusit», căruia îi arătam nedumerirea mea în privința compatrioților lui față cu filozoful cel atât de greu de înțeles, mi-a spus: Ce-ți bați d-ta capul! Rusului i-a intrat cine știe cum în minte că Riehl poate da argumente contra țarismului. Atâta-i ajunge.

* * *

Acum, care om, având cât de puțină rigoare intelectuală, va putea zice cu hotărâre că această ciudată stare religioasă a tânărului rus din anul 1900 este un caracter fix al sufletului rusesc, necum al

celui slav în general? Până astăzi Rușii s'au arătat să fie artiști de mâna întâi, eroi, martiri, apostoli. E serios să afirmi că n'au să fie niciodată negustori, industriași și organizatori proverbiabili?

Toată experiența istorică vorbește energic, oricui vrea și poate să înțeleagă, de maleabilitatea extremă a speciei noastre și a grupelor sale. Plicticoasă și descurajătoare este, în fața acestei experiențe atât de luminoase, tenacitatea platitudinilor pretinse etnografice cari dospesc îndărătnic în mințile trândave, hrănite acolo de ignoranța literaților și de procedările grosolane ale agitatorilor. Pe Ruși, diletantismul vulgar îi tratează când de îngeri sublimi și incomparabil interesanți, când de iremediabile bruta aziatice. Psihologia popoarelor, practică astfel, este un joc pueril, fastidios și incp; — nu totdeauna inocent, fiindcă adesea în el se ascunde lene mintală sau rea credință, ori și una și alta.

MARXISM AMUZANT

«Geometria, așa cum se învață, este știința ideiei *burgeze* de spațiu». Nu mai țin minte dacă această definiție foarte nouă a unei științe foarte vechi a gândit-o serios un marxist de extremă puritate ori e numai invenția unui adversar caricaturist. Ori cum ar fi, ea ni se pare plăcută și instructivă, pentru că rezumă pitoresc și exact înversunarea cu care socialiștii luptători au cultivat ideea de clasă. Să nu ne oprim însă la formula aceasta care pare glumeață. De dragul dreptății numai, trebuie spus îndată că, în clasa *burgeză*, s'au arătat să fie mai multe geometrii deosebite, că s'au iscat, între *burgezi*, contestații dela aceste geometrii, că prin urmare *burgezii* au mai multe și diverse idei de spațiu. Fiindcă și Gauss, și Lovacevski, și Riemann au fost hotărît *burgezi*, ca și Euclid; și n'am aflat să se fi dovedit că geometriile neeuclidiene ar fi luat naștere în alte clase sociale, ca produse necesare și specifice ale acelor clase și din lupta lor cu *burgezia*. Rămâne dar asigurată *burgezilor* calitatea de a-și închipui spațiul în mai multe feluri. Deloc nu vreau să hotărâsc dacă această varietate în gândirea acelei clase este un merit sau o infamie. E sigur însă că, după tactica

luptei de clase, se poate susține, cu egală violență, și una și alta.

«Lucrătorul care mănâncă cârnați și primește cinci franci pe zi știe foarte bine că patronul lui e un hoț și cârnatul hrănitor și plăcut. Dar sofistul burgez, cheme-se el Pierson, Hume sau Kant, zice că nu-i așa: părerea aceea a lucrătorului este personală și subiectivă, și el ar putea gândi cu acelaș drept că patronul îi vreă binele și cârnatul e curea tocată, fiindcă omul nu poate cunoaște lucrul în sine». Astfel denunță, cu subtilitate, Paul Lafargue cum burgezia conspiră, sub mască filozofică, împotriva proletarului. Rusul Lenin dă mai deadreptul: filozofilor el le zice curat *dusmani*. De Mach, fizicianul și renovatorul impresionismului filozofic al lui Hume, spune că a vândut știința cum a vândut Iuda pe Mântuitorul — filozofia lui Mach este pentru știință ce a fost sărutul lui Iuda pentru Hristos. Pe Chvolson, profesorul de fizică din Petrograd, îl face laș din *banda neagră* (ciornoiesotnik), fiindcă a făcut lui Haeckel niște obiecții de detaliu privitoare la teoria cunoștinței. Haeckel, profesorul de biologie care a deslegat, în sfârșit, toate *Enigmele Universului*, pare să se fi bucurat de aprobarea deplină și fierbinte a frunțașilor revoluției ruse.

Am avut cinstea să fiu prezentat lui Plehanov, pe când era încă Mare-Maistru al marxismului rusesc. Am avut și durerea să-l supăr tare fiindcă nu credeam în Haeckel. Plehanov era numai credință, din cap până în picioare, așa că pentru alte calități și atitudini mintale nu mai era loc într'însul. Și mi

se pare că mulți din «inteligenta» rusească erau așa. Pe Kant nu putea să-l sufere: filozofia lui este *subiectivă* (!), zicea Plehanov, și prin urmare *reacționară*.

Vorba celebră și aparent paradoxală, că «intellectul dictează naturii legile lui» îl exaspera pe marxistul rus ca o injurie personală. «Dacă-i așa, poftim de învie un mort cu intelectul d-tale!» — și Plehanov râdea crispat, plin de mulțumire acră și febrilă...

Lenin clarifică oarecum situația hotărînd că filozofia lui Kant corespunde partidului cadet rusesc. — În cercetare mai de aproape ia un alt «inteligent» revoluționar rus, Chuliatikov, filozofia apuseană. Filozofia nu-i lucru nevinovat, zice foarte iscusit Chuliatikov. Ea este o armă care se făurește contra clasei muncitoare. *Idei, concepte, reprezentări, simțuri, lucru în sine, fenomene, subiecte, obiecte, attribute, energii* toate acestea simbolizează clasele sociale și raporturile dintre ele. Sunt semne convenționale, inventate de conspirația burgeză. Și, de pildă, sistemul lui Descartes prezintă lumea după tipul organizării unui atelier de manufactură. Ideia de timp la Descartes rezultă din introducerea orelor fixe pentru începutul lucrului în atelierile din secolul al XVI. Lumea în concepția lui Spinoza este un imn închinat capitalului triumfător, — deaceia l-a și dus la groapă cu atâta cinste pe Spinoza toată floarea burgeziei olandeze. Manufacturist este și Dumnezeu așa cum îl înțelege Leibniz. Dar mai ales Hume și Kant sânt reprezentanții adequați ai manufacturismului în filozofie. Fiindcă în

Germania capitalul nu avea încă suficientă elasticitate, Kant concepe sufletul în chip *static*! Ideile filozofice ale lui Mach și ale lui Wundt simbolizează organizația întreprinderilor capitaliste.

Un prieten al lui Lenin ar fi spus că marele dictator a învățat toată filozofia burgeză în șase săptămâni. Socotind rezultatul, putem zice că timpul acesta n'a fost prea scurt; ca filozof, Lenin are evident vârsta aceasta. Te poți întrebă însă, de ce a studiat Lenin filozofia burgeză și de ce a scris o carte de peste patru sute de pagini despre dânsa? Fără îndoială un dușman așa perfid cum e burgezia trebuie atacat și sfărâmat pe tote târâmurile. Dar cred că Lenin, Chuliatikov și oricare alții ca dâșii, fac exces de prudență. Trebuie să fie cineva prea fanatic sau prea distras, ca să nu vadă că burgezul însuș face prea puțin caz de filozofie și nu ascunde cu prea mare grijă această lipsă de considerație. Alarmerile revoluționarilor contra filozofiei îi par de sigur burgezului surprinzătoare și comice. Lenin denunță o teribilă conspirație, și burgezul se întreabă mirat: da ce are a face? Cinstit vorbind, el nu-i cunoaște pe acești tovarăși de conjurație. De sigur ideologiile morale și religioase slujesc interese, și interesele sunt felurite după clasa socială. Dar nu toate detaliile unei ideologii se pot desface, ca firele dintr'o țesătură simplă, *deadreptul* din structura economică a societății... Și în sfârșit ce nevoie are un revoluționar de atâtea explicații? Cărți groase contra filozofiei, lucrătorului nu-i trebuie. Pentru uzul revoluționar se poate regula la iuțea filozofia burgeză într'o broșură

sau în două trei discursuri. Iar spiritele revoluționare mai riguroase au doar pe Haeckel; inocența lui filozofică este adorabilă și simplitatea gândirii sale e deplin curată de vicleniile filozofilor clasici, conspiratori împotriva proletariatului.

Dedemult socialiștii au produs, potrivit tacticei politice, și volume groase și broșurele. Volumul pentru intelectuali, broșura pentru lucrători. Și adeseori ce se spunea în volum nu se potrivea întocmai cu ce se spunea în broșură. Această divergență a crescut până s'a dat scandalos pe față, în criza socialismului de după războiu. În fața catastrofei imediat amenințătoare, unii din fruntașii mișcării și-au adus aminte mai mult de ce eră în volum, au luat atitudini moderate și au proclamat metode pașnice; alții s'au ținut strict de broșura pentru lucrător — broșura eră totdeauna mult mai violentă de cât volumul, — și aceștia au făcut bolșevismul. Câtă vreme criza cea mare eră încă de domeniul viitorului depărtat, șefii se învoiau că lucrătorul trebuie necontentit ațâțat, ca să nu adoarmă conștiința proletară. Acum însă Kautsky și alții se miră și se supără că mulți lucrători europeni, dar mai ales «intelectualii» revoluției ruse au luat lucrul *ad litteram*. Mi se pare că Rușii iau totul *ad litteram*. Și până la revoluție nu cred să fi fost mai grozavi cetitori în Europa decât Rușii. Ceteau oamenii negreșit *știință* apuseană — că ce alta aveau să cetească? Producția filozofică și științifică propriu rusească eră aproape neglijabilă. Cu deosebire ceteau rușii carte nemțească. Definiția geometriei, dela care am început vorba, a fost pusă în

circulație de Nemți. Pare să fie o glumă; Rușii însă au luat-o probabil, ca serioasă. Ei sunt serioși teribil.

Au fost în Rusia oameni cari au zis că trebuie radical suprimată orice legătură cu Apusul. Nu sunt deloc autoritar; n'aș fi fost în stare să opresc cu sila pe Chuliatikov, pe Lenin și Plehanov, să cetească filozofie apuseană. Dacă însă ar fi putut fi înduplecați cu binișorul să nu cetească, eleganța lor intelectuală ar fi câștigat. Pagubă nu cred c'ar fi fost pentru proletari, nici mare profit pentru dușmanii lor, din această abținere. Mi se pare că acești oameni, luptându-se cu filozofia au pierdut timp, ceea ce pentru un socialist nu poate fi decât foarte regretabil. Nu vreau să socotesc că și-au ostenit și temperamentul în asemenea luptă, pentru că aici natura lor este de o bogăție extremă. Din contră, temperamentul trebuie să și-l ostenească asemenea firi, cu orice preț, ca să nu debordeze prea des. Dar de ce să și-l ostenească tocmai cu filozofia?

GENII AGITATE

«Lumea merge încet spre înțelepciune», a zis odată Voltaire. De multe ori a zis el dimpotrivă... Mi se pare demn de însemnat că Anatole France a transcris amplificând tocmai aceasta sentință optimistă a patriarhului iritabil și satiric. France zice: încet dar sigur omenirea realizează visul înțelepților. Poate că amândoi își vor fi făcut în minte rezerva: mai mult încet decât sigur. Fiindcă despre amândoi putem bănuși că accesele lor de optimism umanitar erau mai mult sau mai puțin făcute — de dragul ideii progresului, și pentru că șade frumos filozofului să fie măcar uneori cât se poate de conciliant față cu lumea cea mare.

Fără îndoială lucrul e plin de greutate. Mai întâi înțelepții singuri nu s'au înțeles între ei asupra visului pe care-l visează. Aproape fiecare visează altfel. Care din atâtea vise îl va fi ales mulțimea spre realizare? Și apoi trecerea visului dintr'un cap înțelept în acele, ori și cât, mai puțin înțelepte ale celor mulți cari sunt chemați să-l realizeze, a avut mai totdeauna așa efecte modificatoare, încât înțeleptul cădea, în fața lor, la grele gânduri. De obicei, înțelepții se țin departe de fierberile vieții.

E greu de hotărît întrucât această rezervă a înțelepților față cu norodul cel mare, rezervă care uneori merge până la înstrăinare, a împiedicat pe cei mulți să realizeze mai repede visele înțelepților.

Trebuie amintit îndată că norodul n'are vreme, nici putere, și la urma urmelor nici gust să se intereseze de ce trece prin gândul filozofilor. Cred că această împrejurare lungeste și îngreuiază mai cu seamă drumul dela înțelept la cetățenii cari au să-i prefacă ideile în faptă. Oamenii au deci să aleagă între două explicații, sau să le împace cumvâ pe amândouă. Pentru acesta e necesar să nu uităm că au existat și înțelepți cari s'au amestecat foarte deaproape cu lumea. Nu vorbesc cumvâ de apostoli și profeți: persoana și funcțiunea acestora nu are rost decât prin mulțime și pentru ea; ci de gânditori propriu-zisi, de genii, cum am zice, științifice.

Socrat și Giordano Bruno sunt, mi se pare, cele mai perfecte exemplare de înțelepți neastâmpărați. Socrat a fost de sigur un geniu științific. A fost doar cel d'întâi, cât se poate ști, care și-a dat seamă de natura ideilor generale, prin urmare de valoarea cunoștinței științifice însăși. A avut însă originalitatea să renunțe la științele propriu-zise, să se întoarcă dela dânsesele cu dispreț chiar, ca să facă exclusiv morală «științifică» și aplicată. Fiul moșei ateniene s'a devotat, cum zicea, să moșească spiritele, pentru a le face să deosebească preciz binele de rău. După judecata lui, omul face rău numai din neștiință, ori mai exact: fiindcă nu caută să definească riguros ce e bine. Socrat avea apucături mistice: vorbea adeseori de un duh care-i dă sfaturi,

de glasuri care-i spun ce să facă în caz de nedumire. Și l-au văzut oamenii pe malul mării, stând vreme lungă în nemișcare de fakir. Fără să atingem cât de puțin caracterul hotărât eroic al vieții sale, îl putem numi, cred, un apostol pedant și umoristic. Vorbim, negreșit de metoda purtării sale în public. Și putem adăugi că trebuie să fi exasperat lumea ca un copil drăcos și farsor până la perversitate. O viață întreagă au răbdat Atenienii să le iasă în cale peste tot și oricând, l-au răbdat să-i inchiziționeze fără preget cu ironiile lui chițibușare. Platon, se înțelege, potrivește dialogurile așa că adversarii lui Socrat nu zic mai mult decât *da, nu, desigur* sau *din contră* — replicile lor sânt rareori altceva decât ison deghizat. S'ar putea zice că Atenienii și-au înghițit multă vreme obiecțiile, și deaceia au replicat, la urmă și dintr'o dată, atât de brutal. Lunga glumă pedantă s'a sfârșit într'o tragedie simplă și posomorită.

În fond Socrat vroia să revoluționeze constituția și societatea ateniană. Care a fost, din acest punct de vedere, rezultatul amestecului acestui înțelept cu mulțimea neînțeleaptă? Modificarea socială și politică a Atenei, ca și a Greciei întregi a hotărât-o puterea macedoneană — fără îndoială cam altfel decât înțeleptul care visa societate organizată după știință, adică pe înțelesul lui, după morală. Prin teoria ideilor, Socrat a pregătit nașterea logicei ca știință; în filosofia teoretică dar, locul lui este printre cei mai mari. Moartea lui l-a așezat între martirii iluștri. Ce prețuește însă, în special, agitația lui, colloquiile lui ironice chiar prin stăruința

și repetarea lor, obsedante ca ticurile personajelor de comedie?

* * *

La fel se pune întrebarea pentru celălalt exemplu de înțelept febril. Giordano Bruno, ca tânăr călugăr dominican, atrage atenția necăjită a superiorilor prin ideile lui neortodoxe asupra treimii. Pe urmă se înflăcărează de teoria lui Copernic, fuge din mănăstire și din Italia, călătorește, se agită și se ceartă, prin Franța, Anglia, Svițera și Germania, pentru astronomia cea nouă. Viața aceasta, una din cele mai convulzive în istoria intelectualilor, se sfârșește la Roma pe rugul ereticilor. Ce valoare efectivă a avut acest delir științific și metafizic pentru acreditarea ideilor lui Copernic?

Charles Renouvier, filozoful, publicase acum cincizeci de ani o carte ciudată, *Uchronia*. Acolo scrie el istoria Europei *cum ar fi fost*, dacă împărăția romană s'ar fi întărit așa ca să ție în frâu pe barbari, iar creștinismul n'ar fi fost în stare să-i surpe, în chip revoluționar, instituțiile și moravurile. S'ar putea încerca tot astfel un joc istoric, dacă am imagina viața intelectuală scoțând din ea geniile agitate — întrucât sunt agitate și nu numai genii.

Spiritele contemplative sunt natural dispuse să nu prețuiască agitația. Goethe, contemplativ extrem, zicea că toți entuziaștii (Schwärmer) ar trebui spânzurați înainte să împlinescă 30 de ani. S'a gândit el cumva la vârsta lui Isus? Ar fi fost în stare, cât eră de păgân. E amuzant însă că chiar un

înțelept așa de strălucit prin liniștea lui se gândește atât de grabnic și radical la violență. Aceasta dă de bănuț că atitudinile extreme sunt naturale chiar pentru naturile cu aparență de sublimă seninătate. Tot Goethe spunea doar despre el însuș că are spiritul prea conciliant pentru a putea suportă tragedia. Totuș ar fi fost de părere că împotriva lui Isus poate, împotriva lui Socrat de sigur, măsurile de siguranță s'au luat prea târziu.

TREPTE ISTORICE

Spuneă dăunăzi foarte drept d-l I. Teodorescu despre Bulgari, că nu se cuvine să-i hulim, așa fără nici o măsură, pentru asasinatelor lor politice (cam prea remarcabile, în adevăr, de o bucată de vreme), ci să căutăm a înțelege bine pe ce treaptă istorică se găesc ei astăzi. Și d-l Teodorescu ne aduce aminte că, de exemplu, Englezii se măcelăreau între ei groaznic, nu mai mult decât acum câteva sute de ani, iar azi stau în fruntea tuturor neamurilor. La acest îndemn spre o evaluare mai dreaptă a popoarelor, în deosebitele puncte ale vieții lor, vreau să adaug următoarele:

Acum doi ani a publicat un Neamț, dr. E. I. Gumbel, juriconsult de meserie, o broșură cu titlul: *Doi ani de asasinate politice*; iar anul acesta a reeditat-o — din broșură s'a făcut volum solid, și pe copertă stă, se'nțelege: *Patru ani de asasinate politice* (Vier Jahre politischer Mord. — Berlin-Fichtenau 1924). Lucrarea, conștiincioasă și strict juridică, este un fel de dosar rezumat al tuturor asasinatelor politice din imperiul german, dela căderea monarhiei încoace.

Dr. Gumbel dă următorul bilanț:

Crime ale partidelor din stânga — 22.

Crime ale partidelor din dreapta — 354. ▽

Crimele partidelor din dreapta au fost pedepsite, la un loc socotind, cu 90 de ani închisoare, ceeace dă, una în alta: 3 luni de cap. Iar cele 22 de crime ale partidelor din stânga s'au răsplătit cu 10 condamnări la moarte și 248 ani de închisoare.

Inceputul s'a făcut la 11 Ianuarie 1919: șapte comuniști asediați în localul ziarului *Vorwaerts* au cerut să capituleze și li s'a acordat viața. Au ieșit fără arme, cu steag alb; au fost duși numai decăt în curtea unei cazărmi și împușcați fără nici o altă procedură. Intre dâșii s'a întâmplat să fie și un redactor al ziarului, care venise tocmai să-și vază de slujbă, și a fost împușcat numai așa din grabă, și pentrucă s'a nemerit să fie acolo... Pe urmă a urmat uciderea lui Liebknecht și a Rozei Luxemburg, a lui Eisner, a lui Rathenau, atentatul contra lui Harden. Publicul european nu cunoaște, îndeobște, decăt aceste nume vestite; foarte puțini bănuiau, până la publicația lui Gumbel, că victimele obscure trec mult de trei sute. Pentru o țară așa mândră, până mai dăunăzi, de «ordinea» ei exemplară, cifra e frumoasă.

Spre a caracteriza lucrul ceva mai plastic, se poate cită, de pildă, represiunea mișcării separatiste în orașul Pirmassens (în Bavaria renană), cu care ocazie studenții din Heidelberg au găuit și au ars de vii oameni, au vărsat bidoane cu benzină în burțile spintecate ale victimelor.

Din descompunerea armatelor nemțești care ocupase Rusia, rămăsese o sumă de trupe care se tot mișcau în prejma granițelor poloneze, și trăiau de

capul lor, bătând chiar monedă și rechiziționând (mai cu seamă!) după pofta inimii, adevărat că pe vremea războiului de 30 de ani, — un anahronism de toată frumusețea. Cu aceste oști a făcut Kapp lovitura contra republicei, în Martie 1920. Lovitura n'a reușit, mai ales din cauza grevei generale a lucrătorilor industriali. Odată salvat, guvernul republican a luat în solda lui trupele care stătuse să-l răstoarne, și le-a trimis să potolească, cum trebuie, pe greviștii care-l salvase. Din aceeaș armată s'au născut și societățile secrete reacționare, în sânul cărora se organizează violența politică. Gumbel cunoaște și descrie vreo șazeci de asemenea organizații, și adaugă că de sigur numărul e mult mai mare.

Ce putem înțelege din acestea?

De sigur, mai întâiu că pentru evaluarea nivelului istoric al unei nații, trebuie să despărțim numai decăt politica de celelalte domenii ale vieții sociale. Despre Germani, nu se poate zice că stau altfel pe treapta istorică a Bulgarilor, și totuș, iată, când fu vorba de conflicte politice grave, ce bine încep să semene aceste două popoare! Eră vorbă statornică printre Germani, înainte de războiu, că — «așa ceva, la noi în imperiu nu e cu puțință».

«Așa ceva» erau, de ex.: atentatele și represiunile din Rusia mai ales, ori din Balcani, câteodată. Felul acesta de fariseism sau de naivitate națională se întâlnește pretutindeni. În Germania cea atât de conservatoare și sigură de imutabilitatea ei, asemenea pronosticuri categorice erau cu deosebire consacrate printre formulele curente ale mândriei

naționale. Iși făceau oamenii socoteala fără să gândească la surprizele ironice ale istoriei. Și e de sigur particular de amuzant și pitoresc să vezi cum tocmai, în țara «ordinei» prin excelență, chiar partidul clasic al «ordinei» a devenit, în câteva luni, cuibul conspirațiilor și al violenței în politică.

Mulțimile trăesc de azi pe mâine, se bucură, cât se poate de favorile momentului și disprețuesc, fără pic de spirit creștin, necazușile și păcatele vecinului. Este fără îndoială firesc și sănătos să te bucuri de pace, cu toate bunurile pe care ți le hărăzește, odată cu dânsa și în clipa de față, norocul. Dar nu-i frumos să-ți completezi bucuria aceasta zâmbind pe sub mustață de nenorocirile celor de peste hotar; și e orbire proastă să uiți că orice om, și încă mai mult orice societate poartă cu sine germeii aceluiaș mizerii și urâciuni proprii speciei întregi.

SIMȚ DE CLASĂ

Răsturnările economice au creat parvenitismului o actualitate acută. Declasările în sus și în jos se precipită în anii aceștia cu o profuziune cataclismală.

Îmbogățirea prin ea însăși nu are alt efect decât să dea omului puțința să șază în altfel de casă, să poarte alte haine, să frecventeze alte cafenele și spectacole, să vadă alte locuri decât acelea care îi erau impuse de sărăcie. Toate aceste încă nu însemnează strămutare de clasă. Trebuie o specială ambiție și deosebite interese pentru ca omul să înceapă a se trudi ca să se *vâre* într'o clasă al cărei prestigiu îl îmbată. Mi se pare că se poate constată, spre lauda multor îmbogățiți de rășboiu, că se mulțumesc să consume bunătățile care le-au devenit accesibile, rămânând cu totul curați de orice arzătoare ambiție socială. De aceea parvenitismul propriu zis este mai interesant, poate, în epoci de prefaceri relativ calme decât în vremi de prăbușiri catastrofale.

La noi, după alarma din 1907, clasele cele mai de sus au început, cu oarecare sistemă, să manifeste un interes foarte cordial către micii burgezi intelectuali, cu preferință accentuată pentru

acei de origine rurală. Rostul acestei mișcări este evident destul: trebuia îmblânzită și pe cât se poate fermecată — măcar indirect, prin odraslele ei orășenizate — o clasă care se dovedea a fi interesantă în grad îngrijorător. La organizarea acestei cochetării sociale au servit bine oarecare idei sentimentale ale tradiționalismului istoric: cele două clase, țaranii și boerii, au parfum de vechime, poartă pecetea pitorească a trecutului depărtat și lesne poetizabil. Efectele sociale ale acestui flirt între clase nu se pot arăta în scurt. Probabil că el a făcut să se nască și fortifice în sufletele acelor mici burgezi intelectuali sentimente conservatoare. Oamenii tineri de această categorie socială sunt natural impresionabili pentru prestigiul exterior, estetic oarecum, al clasei boerești, și lesne ademeniți chiar de cea mai slabă atenție grațioasă din partea acesteia. În mica burgeoisie, în intelectualii și mai ales în intelectualele acestei pături, simțul de clasă este prin excelență nestabil. Dezorientarea și clătina care constituie starea psihică a parvenitului se produc acolo grabnic și intens.

SPERIAT este o vorbă românească de o minunată ciudățenie, care arată pipăit fizionomia celor social dezorientați. Alegerea acestui cuvânt cu înțeles foarte viguros nu poate fi o întâmplare. Este vulgară vorba că societatea noastră, sub influența irezistibilă a unor civilizații străine, a sărit dintr-o dată mai multe trepte istorice, în loc să pășească încet de pe una pe cealaltă cum ar fi fost sănătos să fie. Dar nu se observă deajuns, mi se pare, că această săritură a dat societății noastre, în total

caracter de parvenit față de societățile străine care — au SPERIAT-o. S'a format la noi, pe urma acestei sărituri istorice, între altele, un parvenitism politic și cultural: unii voiau ca România să fie numai decât o Franță ori o Belgie, alții o Prusie, alții, mai puțini, poate chiar o Anglie. Alături cu aceste bovarisme politice s'a născut un parvenitism exterior, de mutră, de vorbă și de port: au apărut astfel și apar încă români-francezi, români-englezi — aceștia toți sunt, neapărat, mai mult ori mai puțin speriați, deși capacitatea noastră de imitație e în adevăr respectabilă.

Parvenitismul acesta al culturii noastre față de alte culturi a sporit și complicat pe acel intern, de clasă, foarte energic și fără de asta: — parvenitul eră silit să copieze și mutrele unei clase naționale și formele unei culturi străine. — Distanța socială și morga par să fie la noi mai nesigur accentuate ori cu mai puțină consecvență și sistemă, decât în alte societăți. Circulația între pături, ori chiar contrabanda socială au fost poate mai libere decât aiurea. Păstrarea strictă a distanței sociale este probabil și o chestie de vechime, de descendență foarte conștientă și de datini; și puține lucruri din viața noastră sufletească se arată să fie vechi, să aibă prestigiul trecutului depărtat. Și aci se vor fi simțind efectele săriturii de care vorbeam.

Eu însu-mi mi-aduc aminte că, acum câteva decenii, se formase în Moldova un simț de clasă burgez. Am cunoscut familii în cari, deși credincioase adânc politicei boerului Lascar Catargiu,

PARADISUL IMPRECIZIEI

În mintea noastră există o categorie de cunoștinți care contrastează eclatant și straniu cu toate celelalte; — atât de straniu, încât cel dintâiu European care a filozofat asupra aceluși fel de cunoștinți, Pitagora, a fost cuprins de emoție mistică și le-a proclamat esența primă, originea și modelul a tot ce există. Sunt cunoștințele matematice. Lor singure le aparține, strict vorbind, definiția preciză și generalizarea riguroasă. Domeniile experienței pot fi cunoscute exact numai în măsura în care matematica poate să le stăpânească. Gândirea matematică are o consecvență unică: orice abatere apare imediat ca nepricepere, ca nebunie, ca glumă proastă. Dincoace de hotarul matematicii se desfășură paradisul impreciziei; cu atât mai bogat și înflorit, cu cât ne depărtăm mai mult de acest hotar. Aici își află locul metafizica, morală, religia, istoria, teoria politică — și cum altfel se mai cheamă construcțiile intelectuale cu care oamenii adesea își ascund numai, sub aparențe și cu pretențiuni logice, poftele, visurile, gusturile în care se întrupează pornirea lor fundamentală: setea de putere. Aici nu mai e vorba de simboluri cu înțeles strict ca în limba matematică, ci de așa

e zicea cu serioasă convingere: suntem «negustori», nu suntem boieri. În adevăr erau moşieri, se înţelege; dar tocmai asta lămureşte valoarea cuvântului. Căsătoria unui astfel de «negustor» cu o boeroaică, era ironizată cu îngrijorare: există dar frica de apucăturile deosebite ale unei clase, de altfel sincer respectate, şi mândria pentru ideile şi felul de viaţă al clasei proprii. Pe cât ştiu această afirmare a simţului de clasă, la o pătură alta decât cea boerească, a fost de scurtă durată. A urmat apoi, în mişcări mai iuţi ori mai încete, repezirea în sus care dă societăţii noastre o nervozitate deosebită. Fiecare băetan, dar mai ales fiecare fetică de funcţionar, liber-profesionist sau comerciant cu dare de mână, se consumă febril ca să aibă intrare în cele câteva saloane ai căror stăpâni poartă nume istorice.

Iar sferile de sus, şi cele de mai sus, continuă astăzi, din motive prea evidente, să fie dispuse democratic — ceea ce creează o foarte frumoasă armonie între cei de jos, cari se ghiontuesc ca să se vâre, şi cei de sus, cari au interes să primească. Să primească totdeauna astfel, încât cel care intră să simţea că rămâne, într'un anume grad, pe dinafară.

Acei cari se vâra în clasa considerată ca cea mai de sus, fără să aibă legături de sânge cu dânsa, rămân, orice ar face, totdeauna la uşă sau pe aproape. Drept vorbind, sforţările parvenitului semnifică negarea principiului claselor nobiliare, adică negarea idealului după care tocmai umblă el cu limba scoasă. Omul fără simţ de clasă este o

caricatură cu deosebire mizerabilă şi stricătoare de apetit. Românul trebuie să o fi văzut în exemplare şi numeroase şi monumentale pentru ca să găsească o aşă strălucită şi surprinzătoare aplicaţie participiului *speriat*.

numite *idei*, de produsele acelea inconsistente și difuze ale gândirii comune, cea totdeauna practică și grăbită.

Este adevărat că de vreo sută de ani și mai bine, aceste domenii ale impreciziei au ambiționat să arate că pot fi «științifice». Dar întreprinderea nu pare să fi reușit mulțumitor; cel puțin filozofia cea mai modernă a găsit de cuvîntă să răstoarne valorile: știința exactă este astăzi denunțată ca o convenție dictată de nevoi practice și care deformează arbitrar realitatea imediată. Bergsonismul va fi ajutat, probabil, cu folos la delimitarea clară a științelor și metodelor. Dar Bergson e una, și bergsoniștii literari alta. Aceștia au pus la cale o răsburare ciudată caracteristică a spiritului literar contra pozitivismului care triumfase, ce-i dreptul, cu o grabă cam indiscretă, pe la mijlocul veacului trecut.

Toate triumfurile sunt indiscrete. Al bergsonismului, întrucât este condus de literați frivoli sau extatici, s'a arătat, poate, mai fără măsură, mai pueril, decât al pozitivistilor. Bergsoniștii literari sunt imperturbabil siguri că au îngropat știința exactă. Bănuesc că aici zace o bucurie ascunsă, bucuria de a fi distrus o disciplină, și tocmai pe cea mai străină și mai neplăcută literatului. S'a deschis astfel, sub protecția unui autor filozofic, drum neîngrădit sofismului impudic și incompetenței fără scrupule. Prostia și frivolitatea diletantă se pot răsfața acum oricât de mitocănos, dospind glorioase în cuiabar decorat cu embleme filozofice.

Cheful acesta îmi pare prematur. Cunoștințele acele care nu sunt apte a fi tratate matematic, sunt totuși inevitabil supuse spiritului exactității. Minte noastră tinde neîndurat la precizie, indiferent de obiectul spre care se îndreaptă. Intrucât e robustă și lucidă, mintea suferă tot așa de puțin mofturi sau stupidități sentimentale (fie umanitar duioase sau obraznic imperialiste) în istorie, în filozofie ori în teorie politică, ca și în fizică sau în mecanica cerească.

Inverșunarea contra inteligenței științifice, speranța deșăntată de a compromite cugetarea abstractă și raționamentul, sunt nerozii ridicule și totdeauna un simptom semnificativ de istovire cerebrală. Trândăvia creierului european ar trebui să fi ajuns aproape de ultima tâmpenie, dacă l'am judecă după larma locurilor comune cu care literatofilozofii intuiționiști ameteșc lumea mare, uluită și speriată de ce a văzut și pățimit de zece ani încoace.

Cred că pentru mintea europeanului de astăzi este o chestie de indispensabilă curățenie și sănătate să se spele și desinfecteze de pretinsul primat al sentimentului, al instinctului — de toate mofturile intuiționiste. Metafora și celelalte mijloace de vorbire sugestivă trebuie lăsate artei literare; acolo își au ele loc firesc și cinstit. Dar cât e vorba să analizăm lucrurile, respectându-le așa cum ne sunt impuse ele de experiență, și de a comunica cât mai deplin această analiză, să ne ținem cuminte și aspru de legile cugetării abstracte, ale inteligenței prin excelență. Argumentarea nu-i

un joc steril. A găsi raporturi între idei este o vigoasă fecunditate a spiritului și o sporire reală de cunoștințe. În ea, judecata își simte puterile proprii și bogăția ei independentă de experiență. Faimosul «bloc intuitiv», misterios invocat de filozofii literați, masa tainică în care zac bogățiile originale ale spiritului, este o închipuire informă și leneșă, — iar în practică adesea numai un pretext solemn al neputinței sau al trândăviei min-tale.

Izvoarele inspirației sunt cu totul ascunse, și bogăția minții nu există real și actual decât în lumina simboalelor — vorbe, linii, colori, tonuri muzicale. Invenția constă în execuție, zice Max Liebermann, pictorul. Observația lui este cu deosebire memorabilă. Nimeni nu va suspecta pe acest pictor impresionist de intelectualism excesiv. Și dacă pentru o artă așa de puțin «discursivă» ca pictura, un om cu experiența și agerimea lui Liebermann și-a rezumat astfel practica unei vieți întregi, cu cât mai valabilă este formula lui pentru activități pur intelectuale? În «blocul intuitiv» zac deopotrivă și prostiile cele mai nesăbuite și lucrurile bune. Expresia singură, adică simboalele pot numai să dea valoare vieții interne, — singură expresia este creatoare.

Prin urmare: înapoi la precizie, la raționalitate consequentă și responsabilă! Postulatul acesta merită să fie afirmat față cu enorma obrăznicie în care cooperează, inconștient ori perfid, lumea șarlatanilor și a împrștiților războiului.

CONSPIRAȚIA ESENȚIALĂ

Între toate trivialitățile moralistice nici una poate nu se rostește cu așa senină și stupidă siguranță ca apelul la sinceritate. Spune-mi sincer — n'ai fost sincer — trebuie să fii absolut sincer — eu sunt sincer și cer oricui, etc., etc. — așa se aud miticismele solemne care ies automatic din gurile majorității robuste și nediferențiate, oridecâteori se ivesc explicații serioase între prieteni. Atunci, nelipsit, se și începe vorba cu: dacă-mi ești — dacă erai — dacă vrei să-mi fii adevărat prieten.

Este știut că imbecilul care te interpelează astfel vrea numai să-ți smulgă o aprobare pentru persoana lui, aprobare care să ajungă cât mai aproape de admirație. Și pentru că e imbecil, merită să-l înnece în protestări admirative cât mai impudice. Imbecilitatea este o putere naturală absolută; fiind și absolută și naturală, revoltă împotriva ei nu încap, obiecții n'au sens, pentru că obiecțiile sunt ale inteligenței; astfel, rămâne loc doar pentru admirație și frică... Dar e un joc distractiv și consolator să supui gândirii lucide postulatele cele mai neroade.

Fapt banal este că oamenii se dezaprobă sincer și complet numai în caz de dușmănie fățișă. Și

atunci fiecare rămâne încredințat că dezaprobările pe care i le aruncă dușmanul sunt mincinoase. Ideia excelentă pe care fiecare o are despre propria persoană rămâne, în acest caz, nealterată, ori înflorește chiar; fiindcă din fiecare înjurie a dușmanului scoatem, prin răsturnare, o laudă. Dar în afară de cazul de vrăjmășie pe față, fiecare din noi trăește închis într'un cerc de reticențe și disimulări, pe care-l întrețin natural cu o foarte mare grije toți ai noștri, începând dela cei mai de aproape. Este conspirația esențială fără care traiul împreună n'ar fi suportabil. În jurul fiecăruia din noi circulă, în ascuns, constatări și aprecieri dureroase ori jignitoare; și fiecare luăm parte la alte cercuri în care sunt la fel închiși alții. Societatea pașnică a oamenilor care țin, cum se zice unii la alții, nu-i posibilă decât dacă fiecare din noi este sistematic împiedecat de a cunoaște anume fapte și judecăți care-l privesc deadreptul și a căror cunoaștere l'ar jigni peste măsură de dureros.

Durata și buna funcționare a acestor conspirații prietenești sunt garantate deopotrivă de către conspiratori, cari, ca oameni ce sunt, disimulează natural și automatic, și de către protejatul și răsfățatul pe care ei îl țin captiv, fiindcă și el, ca om ce este, primește neturburat de gândiri critice aprobările chiar cât de deochiate ale cercului. Sunt indivizi cari fac paradă de autocritică, obișnuit nebuloasă ori cu totul falsă: omul își inventează defecte amabile sau prestigioase pe care nu le are, ori vorbește de calitățile lui recunoscute cu aluzii

vagi menite să provoace laudele prietenilor. Și-i explicabil că acest soi de oameni și în general acei cari fac profesie de pătrundere psihologică, sunt cu deosebire aiuriți când cercul conspirației amicale se rupe, și răsfățatul respectiv se poticnește violent, lăsat dintr'odată liber și fără protecție în fața adevărului care, atunci, e cu atât mai ofensator, cu cât mai mult te-ai încrezut în agerimea minții tale. Căci pretenția de agerime este aici o pură deșărtăciune: conspirația prietenilor este una din cele mai robuste și mai esențiale produse ale vieții sociale. Lărgind puțin aplicația zicătorii, se poate spune aici cu deosebită hotărâre: tout le monde a plus d'esprit que Mr. de Voltaire. Negreșit, oricât de solidă este natura acestei conspirații, pornirile și interesele elementare ale individului izbucnesc uneori oarbe și violente, cercul de pioasă disimulație se rupe, și atunci conflicte serioase sau comice pornesc cu atât mai amenințatoare cu cât înlănțuirea lor este necalculabilă, fiindcă nimeni nu știe exact cum este compus cercul acela de minciuni vitale, ci compunerea lui se dă pe față tocmai prin rupere, prin proporțiile și sfârșitul scandalului.

Este ciudat și hazliu de constatat cum fiecare aromește în dulce împăcare cu persoana lui, uitând aproape constant că el însuși face parte din atâtea cercuri în care stau prinși alții, cercuri a căror natură comic și întrucâtva inocent vicleană o constată zilnic prin propria lui colaborare.

Ca toată viața noastră internă, părerile și sentimentele despre ceilalți, indiferent cât de dragi

ne-ar fi, sunt într'o modificare continuă; numai Dumnezeu și noi singuri știm ce gânduri grozave fulgeră câteodată prin fundul minții noastre despre acei căror le dăm cea mai solidă dragoste, cel mai autentic respect. Noroc că aceste mișcări sufletești se petrec atât de repede! — dar nu destul ca să nu le observăm destul de des și de limpede. Și față cu această mobilitate vertiginoasă și subtilă a atitudinii noastre reale și intime față de ceilalți, și când e vorba de persistența cu orice preț a vieții sociale, pe d-nul Mitică îl apucă filozofia și ne întreabă de sinceritate!

Alceste al lui Molière nu-i uni mbecil, dar se poartă, în anume împrejurări, ca și cum ar fi. Deaceea în intenția poetului și a contemporanilor lui cumiști, acest tip eră hotărît ridicul. Numai modernii sentimentali au căutat să coloreze elegiac și melodramatic caracterul acela comic hapsân.

Nici o valoare nu poate fi, cu bună judecată, pusă mai presus de viață. Adevărul este numai un mijloc, pe lângă altele, în serviciul acestei valori supreme, care le condiționează pe toate celelalte. Este sigur că apostolii simpliști ai sincerității nu sunt capabili să realizeze în imagini clare ce ar fi dacă viața noastră internă s'ar da continuu pe față în toată mobilitatea ei tumultoasă. A fost una din funcțiunile vitale ale vieții sociale să creeze sisteme de mascare și stilizare a haosului intern pentru slujba comunicării exterioare și în interesul traiului în comun. Și nu mai socotim că sinceritățile curente nu sunt doar pornite din setea de a realiza adevăr, ci sunt simplă răutate și obrăznicie plebeie.

TOLERANȚĂ

Cuvântul este de câteva veacuri steag de zile mari, ori chiar mici, și a trecut dela treapta de formulă nouă și revoluționară la banalitatea cea mai comodă. Anatole France vorbește despre unul care ani de zile intră gratis în teatrele pariziene, dându-și numele repede la control: răposatul Scribe (feu Scribe)!

În felul acesta circulă, îndelung și sigur, idei—cuvinte adică de un indiscutabil prestigiu.

Nu-mi dă în gând să arunc toleranța printre ideile răposate. Dar cu cât mai intens circulă o idee, cu atât îmi pare mai naturală trebuința de a-i preciza valoarea prin control.

Iată două documente de o claritate scanda-loasă.

«Sunt acum la modă oarecare idei noi pe care eu nu le pot aproba, pe care nu le voiu aproba niciodată. Țineți-vă de cele vechi, fiindcă acele sunt bune; cu dânsele au trăit strămoșii, și le-a mers bine, de ce n'am trăi și noi tot așa?... Cine mă slujește trebuie să predea în școală ce poruncesc eu. Cel care nu poate sau nu vrea, sau îmi vine cu idei noi, acela să plece, sau eu îl voiu îndepărta».

Impăratul Franz al Austriei vorbea așa către profesorii liceului din Laibach, la începutul secolului trecut. Astfel se înțelegea în vorbă pe atunci autoritatea supremă cu cetățenii, fără înconjur. Cu vreo cincizeci de ani mai înainte, un mare duce de Saxa-Weimar amenința cu o jumătate de an temniță pe supușii care «discutau» prea mult... Este elementar: cu cât mergem îndărăt, cu cât autoritatea se arată mai categorică și drastică; cu cât venim mai aproape de vremurile noastre, relațiile între puterea supremă și cetățeni sunt mai diplomatice. Formal, orice lege ca și orice ordonanță autocratică, poruncește cu deopotrivă autoritate. Pe lângă fiecare paragraf se subînțelege imperativul: poartă-te așa cum îți ordon, ori de nu, întrebuițez contra ta violența. Deosebirea stă în cuprinsul însuș, mai aspru ori mai blând, implicat în lege. Autoritate tolerantă este o contradicție, deoarece autoritatea este tocmai granița pozitiv determinată a toleranței, și e exterioară acestei din urmă. Gândirea comună, pătrunsă de postulate libertare, uită lesne aceasta, și lesne se strecoară în sufletul oamenilor convingerea că e numai o chestie de timp și voință, să ne mântuim, odată pentru totdeauna, de antipatica silă exterioară. Așteptarea aceasta este o iluzie adâncă și adânc naivă a mulțimilor moderne. Iluzia aceasta este fără îndoială indispensabilă pentru lupta pe care timpul nostru, prin chemare istorică, trebuie să o dea ca să înlocuiască o sumă de constrângeri vechi și tot mai nesuferite, cu altele, nouă și tolerabile. Utilitatea unei asemenea iluzii

să nu ne împiedece de a vedea că ideea a toleranței este o limită după care se orientează voința noastră fără să o poată atinge vreodată.

* * *

E clar: invocarea toleranței, în domeniul politic și social, este adesea o cochetărie de esență ori naivă, ori destul de ipocrită. Fiindcă acolo unde sunt în prezență raporturi de putere, prin urmare de voință, lucrul se încheie totdeauna într-o intransigență oarecare, inaccesibilă argumentării logice, și sfârșește dar cu intoleranță, fiindcă intoleranța i-a fost originea. Este aci în joc contradicția elementară a vieții practice: premisele sunt imperative de voință și sentiment, iar de asemenea premise omul leagă «demonstrații» în formă logică — leagă demonstrații atunci când nu poate face altfel, când adică e împiedecat să impună celuiilalt, pe loc, voința lui curată. Intre voința pură și argumentare se încheie totdeauna și natural legături nesincere. De aceea promisiunea de a «înțelege» și «respecta» opinii deosebite de ale noastre nu trebuie dată ușuratic. Invocarea toleranței, cuvânt plin de farmec idilic, cere specială prudență — dacă lăsăm la o parte cazul de viclesug pe deaîntregul.

Toleranța este condiția d'întâi pentru ca să devie reală și simțită libertatea, bunul neprețuit la care visează atât de aprins oamenii. Nimeni astăzi, cât ține lumea civilizată, nu visează toleranța fără înconjur. Dar actualitatea, cu apucăturile ei

dictatoriale, face cu deosebire ingrătă situația apostolilor pasionați și naivi al acestui fermecător ideal. Câtă vreme lupta de interese, între clase și deci între indivizi, va rămâne așa de aspră cum este de zece ani încoace, toleranța va întâmpina în practică cel puțin, la fiecă pas ofense ironice sau brutale. Dacă e drept că anume clase sociale sunt istoric chemate să aplice anume idei, aplicarea aceasta se subordonează inevitabil intereselor acelor clase, și interesele sunt intolerante.

Pentru ideile umanitare, vremurile de azi sunt grele.

Tout ce qui est pouvoir est stupide — zicea, naiv și ursuz, Flaubert.

Mai politicos se poate spune: fundamentul puterii este, în esență, irațional: orice putere constituită exclude într'un grad oarecare, toleranța, adică împăcarea oamenilor prin «înțelegere», deci prin inteligență. Toleranța este o idee regulativă, cu ajutorul căreia criticăm formele istorice ale puterii, iar nu un principiu care să facă puterea de prisos.

În practica politică, întrebuințarea ideilor este comodă: acolo ele se aruncă și se retrag repede și fără multă grijă. Teoria are însă datoriile ei de stricteță și eleganță. Conflictul de putere întind ideilor curse și le compromit prin contraziceri când triste când comice. Și nu văd, pentru idei, altă apărare decât să se curețe, prin critică, de înflorituri cu cari le-a alterat o circulație banal idilică, deopotrivă lipsită de controlul teoriei precize ca și al practicei serioase.

CHESTIA DEZARMĂRII DUPĂ STRICTUL BUN SIMȚ

Fanfara dezarmării pare că se potolește. În ziare slovele care notau acest dulce cântec se fac tot mai mărunte. Telegramele și reportajul, cu sprinteneala lor neistovită au sărit acum la alte chestii. «Dezarmarea» și «diplomația fără secret» sunt două zvonuri politice care dela armistițiul încoace vin și trec în chip foarte săltăreț. Dar «diplomația fără secret» pare, dela o vreme să fi amuțit cu totul; probabil fiindcă practica internațională dă zilnic și violent pe față candoarea fără margini a acestui postulat. «Dezarmarea» însă pare că ar fi o formulă mai durabilă. Fără îndoială e o treabă foarte serioasă la mijloc; fiindcă înarmarea costă scump teribil — și Dumnezeu știe ce nevoi grele apasă sau amenință Statele europene. Problema dezarmării nu-i literatură. Și eu, pentru că fug cât pot de literatură, urmăresc cu grijă zvonurile de dezarmare.

Din tot ce am cetit ori auzit asupra acestei probleme, două idei m'au impresionat cu deosebire. Una, a lui Macdonald: că războaie n'ar fi dacă n'ar fi înarmări; alta, a unui distins ziarist român: că războaie nu s'ar putea face, dacă n'ar

vrea popoarele să iasă la bătaie. Indrăznesc să afirm că în aceste două extrem de judicioase propoziții se rezumă, în chip surprinzător de complet, toate greutățile dezarmării și ale păcii generale. În adevăr: dacă nu mai sunt arme, sau dacă poporul nu vrea să le poarte, războiul este, evident imposibil. De unde urmează că nu sunt contra lui decât două leacuri serioase: ori suprimăm armele, ori convingem popoarele să nu pună mâna pe dânsule.

Aceste două idei ilustrează minunat preceptul că nu trebuie să mergi prea departe cu cercetarea cauzelor. După cum se știe, șirul cauzelor este fără capăt, astfel că dela ideia dezarmării, spre exemplu, mintea poate ajunge, din cauză în cauză până la nebuloasa din care s'a desfăcut sistemul planetar, și de acolo încă mai departe. Evident, ar fi abuziv și oarecum patologic să urmărească cineva până într'atât lanțul explicațiilor. Când zici însă, scurt și limpede: cauza războiului este înarmarea — sau: război nu s'ar face, dacă n'ar vrea oamenii să se bată, simți numai decât un fel de odihnă a minții, desăvârșită și sănătoasă. Ne aflăm atunci în plină și senină desfătare a bunului simț. Bunul simț este acea dumnezească moderație care ne oprește cuminte gândirea dela orice exces. El ne împiedică să toarcem prea mult firul cugețării, sau, cum se zice, să-l despicăm în patru, ori chiar în mai multe, și, la timp potrivit, pune frâu fantaziei care-i totdeanu gata să înnebunească furios.

În scurt, bunul simț retează și ținește gândirea așa ca să o facă pe gotriva întregii umanități, îi asigură adică un maximum de curs social.

Asupra dezarmării a mai căzut și o altă vorbă aducătoare de bucurie: s'a hotărât că de acum încolo războiul se socotește crimă, dacă cineva îl pornește fără să-și fi luat voie dela instanțele cari au să judece neînțelegerile între State. Eră, cei dreptul, aproape de mintea omului că, odată ce se va fi legiferat complet asupra războiului, fapta războinică va fi dreaptă, când se va conforma legii, ori crimă, când va călca legea. Dar e bine că s'a spus categoric adevărul acesta, ca să înțeleagă deplin toți, că de acum înainte, în anume condiții hotărâte de lege, vom putea numi din toată inima războiul — crimă.

* * *

Lăsând puțin slobodă fantazia, se poate să ne întrebăm așa: dacă pricina războaielor este înarmarea, de ce se înarmează lumea? Sau așa: dacă războiul se face fiindcă oamenii vor să se bată, întrebăm scurt: de ce vor oamenii să se bată? — N'am îndrăzneala nici puterea să repet cetitorului câte răspunsuri am auzit, numai eu singur, la aceste întrebări, fără să mai socotesc pe celelalte, nenumărate, pe care le vor fi auzit alții. La întâmplare însemnez aici următoarele:

Statele se înarmează, pentru ca să se apere unele de altele, ori să se robească unele pe altele. Sau: norodul merge la război fiindcă e disciplinat militărește, adică știe de frică, deoarece se găsește între două focuri. «On en fusille une douzaine pour donner du coeur aux autres», zice o vorbă bună a lui Voltaire.

Fantazia însă fierbe de neastânpăr și întreabă iarăși de ce au trebuință Statele să se apere unele de altele, și de ce voesc ele să se robească unele pe altele? Sau: de ce norodul se lasă disciplinat militărește și nu dă la cap celor care-l pun între două focuri?

Aici răspunsul cel mai aproape de mintea omului, adică de bunul simț ar fi, pare-se, acesta: Statele au nevoie să se apere unele de altele, fiindcă există primejdie ca unul din ele să atace pe altul. Și încă: Statele doresc să se robească unele pe altele, fiindcă e foarte plăcut să ai robi, — și glorie pe deasupra. Iar la cealaltă întrebare se poate răspunde: poporul se lasă disciplinat, fiindcă omul este, în general, disciplinabil, și odată disciplinat, de frică, pornește încotro îl împinge disciplina. În sfârșit, dând și mai multă îndrăzneală gândului, vom răspunde mai departe: omul este disciplinabil, fiindcă-i sociabil și suggestibil. Iar (și acum facem un pas considerabil cu fantazia), deoarece unii indivizi și unele grupe se întâmplă a fi mai tari decât alți indivizi și alte grupe, rezultă că cei mai tari disciplinează neapărat pe cei mai slabi. Și natura (aici fantazia face un salt mare de tot) îi face pe unii mai tari, pe alții mai slabi, pentru că nu poate nimeri să-i facă pe toți deopotrivă — sau, mai popular: natura, când fabrică indivizi, nu-i potrivește, ci-i nemerește. La această constatare, pare că s'ar oprî mintea, nu c'ar fi doar mulțumită, ci obosită și descurajată...

Românul, când se necăjește rău, ori pe un lucru neînsufletit, ori pe o ființă vie, absolut indiferent

de categorie și specie, raportează ori, mai exact, trimite acel lucru sau acea ființă la originea lui naturală.

Nu știi dacă cetitorul a luat bine seama la profunzimea filozofică cuprinsă în acea formulă, strălucitoare de limpiditate concretă, pe care prejudiciile unei educații cu totul nenaționale ne opresc s'o rostim tare, atât de adese cât o avem în inimă și pe limbă. În adevăr, formula de care vorbim însemnează evident că Românul, desperat de cusururile obiectului, îl trimite, cu un fel de rezignare fatalistă, la origina și cauza lui cea mai patentă, ca și cum iar zice: ești așa de nereușit, încât numai dacă te-ai mai face odată din început s'ar putea alege ceva de tine; — sau, poate chiar mai pesimist: nici dacă te-ai întoarce acolo unde te-ai născut, ca să te mai naști a doua oară, tot n'ai fi bun de nimic. Injurătura noastră favorită este cum vedeți bine, o imagine care simbolizează cu cea mai originală exactitate doctrina «revenirii perpetue» a aceluiași forme de existență — *die ewige Wiederkunft* a lui Nietzsche. Totodată ea rezumă o atitudine de o rară cuminenție în fața cauzalității și absurdităților în care ea ne învâluie. Cu genială pornire mintea română se transportă la cauza cea mare și esențială, și dintr'o lovitură taie firul explicațiilor obositoare.

De teamă ca nu cumva cetitorul să-mi aplice și mie acea aspră și filozofică formulă română, pun capăt explicațiilor despre dezarmare. Il rog să ia seama că nu le-am înșirat decât pentru a pune în cât mai evidentă valoare bunul simț cu

toată strictețea lui. Am făcut, cum se zice, proba prin contrar. Explicația serioasă și cuminte rămâne numai cea cuprinsă în propozițiile eminent judicioase și complete: războaie n'ar fi, dacă n'ar fi arme, sau dacă oamenii n'ar porni la bătaie.

FRIVOLITATE POMPOASĂ

Există un fariseism foarte vizibil și disgrățios, caracteristic diletanților cu pretenție. Oamenii de acest fel iau cu atât mai ușor atitudinea competenței serioase cu cât se feresc mai abil de a o pune la adevărată încercare. Diletantul pretențios este un domn prin excelență dificil, care știe să se păzească de răspundere cu minunată măiestrie. Deși altfel «diletant», posedă virtuozitatea considerabilă de a-și masca incompetența și a speria prin severitatea judecății sale.

Este admis fără cercetare că jocul de hazard, luxul în îmbrăcăminte și hrană, flirtul și dansul, circurile, teatrul de varietăți și chefurile cu lăutari sunt lucruri esențial frivole. Să te dai prea mult lor, este hotărât faptă rea, după judecata oamenilor serioși. Trebuie mărturisit însă că acei care-și trec viața în aceste frivolități consacrate (și, în fond, oarecum venerabile) au adeseori onestitatea să mărturisească aceasta fără înconjur, și nu caută să treacă drept altceva decât ce sunt. Dar există frivolități deghizate, care scapă lesne din vedere tocmai oamenilor serioși; despre aceste mofturi în vestmânt pompos vorbesc aici.

* * *

Vanitatea este divers și intens stimulată în societățile civilizate. Este foarte plăcut, și adeseori profitabil, să obții cât mai ieftin prestigiul competenței. Astfel se nasc diletanții cu pretenție de autoritate. Posibilitatea existenței acestora este fundată economic în formele diverse ale parazitismului social. Rentierii, dar mai ales sinecuriștii de sub diverse etichete sunt deținătorii frecvenți ai celui diletantism fără modestie. Acest tip social alcătuiește trupa anostă a așa numiților cunoscători și protectori de artă, sau propagandiști pentru artă și cultură, precum și acelor care, fără treabă și cu semi-învățătură, ard în entuziasm pentru știință. Sunt oameni care, din lipsa unui talent bine afirmat și liberi de constrângerea unei ocupații exigente, frunzăresc istorie, arheologie, economie politică ori chiar matematică sau medicină, încurcă circulația în expozițiile de artă, și ocupă fără justificare interioară sălile de concert. Unii, făcând astfel, rămân destul de inofensivi; mulți ajung agresivi, fiindcă dogmatizează fără bătaie de cap.

Se poate înțelege de ce în lumea modern burgeză acest tip social trebuie să înflorească indiscret. Competența specială și desăvârșirea ei, adică virtuozitatea, sunt fenomene adânc esențiale spiritului burgez și structurii sociale născute din el, dela cele dintâi începuturi în viața breslelor. Când Ludovic XIV a zis lui Boileau, care susținea că Molière este cel mai mare poet al vremii: *nu credeam, dar aici te pricepi d-ta mai bine* — regele biurocrat a vorbit în adevărat spirit burgez.

Burgezul a adus în lume prestigiul muncii, și cu munca s'a introdus neapărat postulatul măestriei, a creării cu maximum de încordare a facultăților naturale, disciplinate prin o învățătură tradițională specializată. Aceste sunt cele din urmă valori decizive consacrate de societatea civilizată. În ideea de muncă și de competență riguroasă, socialiștii sunt copiii autentici ai burgeziei; ei nu fac, și nu pot face decât să corecteze inconsecvențele acesteia. Și dacă munca specializată și complimentul ei logic, virtuozitatea, ajung să fie resortul și valoarea primară în societatea burgeză cu cât ea se dezvoltă în sensul naturii sale intime, cu atât mai șubredă devine situația diletantismului, în deosebi a celui mascat și cu pretenție de competență.

Ca să întărim acestea cu un exemplu specific burgez, să ne amintim că pe măsură ce se strică tehnica economică prin sdruncinările anacronice provocate de război, tot mai numeroși se făceau oamenii de afaceri diletanți, tot mai dezastros mișunau negustorii improvizați, cu procedările lor primitive, spre spaima și indignarea negusturilor adevărați. Fără îndoială acest diletantism practic eră de altă și mult mai grea însemnătate decât acel din domeniul ocupațiilor de lux. Acest din urmă întreține însă un spirit fals și ofensează bunul gust. Aceasta nu-i indiferent pentru economia generală a culturii.

Acel care nu vrea, sau este altfel incapabil să-și disciplineze riguros energia în sensul unei virtuozități oarecare, se află în contradicție radicală cu

orientarea vieții moderne; și dezvoltarea acestei vieți anunță suprimarea acestui tip rămas din vremuri cu o structură socială astăzi înlăturată, cel puțin în principiul ei. Există o estetică a valorilor sociale care e un indicator prețios al direcției pe care o ia viața istorică. În anume timp, anume atitudini și tipuri sociale încep a fi dezaprobatate prin reacție imediată. Ele desgustă și supără, fiindcă stau în calea pe care cultura pășește cu necesitate. Astfel omul modern simte tot mai tare ca inelegantă frivolitatea mofturoasă a așa numiților amatori de artă, știință ori filozofie. Subterfugiile prin care diletanții activităților serioase fug de răspunderea la care îi împinge, cu ironică fatalitate, nechibzuința lor ambițioasă, se dau pe față compromițător și cad în ridicul. Silința grea pentru a obține desăvârșire tehnică, în orice domeniu, este eleganța proprie vieții moderne. Și nu numai diletantul care nu-i decât diletant cade sub această condamnare; ci și acei cari, prin cerințele serioase ale specialității lor, sunt aduși să treacă ocazional peste marginile ei. Căci și istoricul care, în expunerea lui, improvizează la iuțeală filozofie istorică ori știință socială, și oratorul care crede că reîmprospătează patos antic, și filozoful care diletantizează în matematici sau în istorie, se expun dezaprobării dictate de necesitățile vitale ale culturii. Iar purul amator, cu fluturările lui, altădată grațioase, ajunge o paiată care plictisește înainte chiar de a fi comică. Acest tip însuflețit de pofta de a face pe dificilul fără să știe bine cum și fără să aibă cu ce, nici nu-și poate justifica

altfel, înaintea lui nici a celorlalți, nulitatea lui practică și estetică decât prin atitudini nebulos cârtitoare. Este normal și distinctiv pentru acest soi de om, că nu-i în stare niciodată să ajungă la «chestie»; soarta lui este să o caute fără să o cunoască.

* * *

În structura complexă a civilizației actuale, aprecierile asupra oricărui produs de cultură sunt nevalabile și inelegante dacă se reduc la simple atitudini de vag sentiment, formulate în fraze, cum se zice, literare. Asemenea aprecieri au rost numai când ele pătrund în tehnica proprie a produselor de cultură. Ce simți, te privește pe d-ta; ca să aibă valoare pentru altul trebuie să-ți deslușești simțirea punând-o în relație amănunțită cu structura obiectului despre care pretinzi să comunici cu altul, eventual să faci autoritate în fața lui.

Este o infirmitate din ce în ce mai urită, să nu cauți din toate puterile a realiza o virtuozitate oarecare. Lucrul e regretabil pentru diletanții blânzi și modești, care vor să-și moțâie viața în papuci, schimbând din ceas în ceas o carte cu alta, fără nici o legătură între dânsule, sau plimbându-și prin muzee creierul și nervii neputincioși cu cari s'au născut. Aceștia fac milă, fiindcă sunt un balast inofensiv, și societatea pare că e gata să fie absolut nemiloasă cu balastele de orice fel. Dar eliminarea prin distrugerea economică a

diletantului care-și înțolește frivolitatea incurabilă cu marafeturile unei competențe expeditivă și ne-scrupuloasă, este un fenomen salutar; și-i frumos ca fațada culturii să fie desăvârșit spălată de acest mușchi care se îndărătnicește să pară decorativ.

PENTRU LIBERTATEA GUSTULUI

Este acum lucru dovedit: sunt în București oameni care nu deosebesc stilul lui Haydn de stilul domnului Gheorghe Enescu.

La un concert al cvartetului Rosé, executanții au intervertit, fără să previe, ordinea bucăților anunțată în program — și publicul a aplaudat furios pe Haydn și a strigat cu desperare: Autorul!.. Criticii au izbucnit în râs amar și s'au pornit să moralizeze publicul. Firește: între public și critic este solidaritate și vrăjmășie totodată, oarecum ca între elev și pedagog. Se pare, în adevăr, că elevul se compromisese drastic. În fața cvartetului vienez, mă rog!... Nu-i vorba, noi Români, mai ales astăzi, îi trimitem la urma toată pe Nemți — acolo de unde au venit... Atât ar mai trebui, să nu putem face la noi acasă, ce vrem. Dar între noi, e bine să ne explicăm puțin.

Oamenii bine informați despre viața muzicală română îmi spun așa: era până acum fapt verificat aproape de atâtea ori câte concerte a dat domnul Gheorghe Enescu în fața compatrioților lui, că legătura sinceră și cea mai caldă între artist și ascultătorii săi se stabilea, în anii din urmă, pe *Humoresca* lui Dvorak. De ce tocmai pe

această bucată, e treaba criticilor de specialitate să cerceteze. Diletanți sensibili mi-au sugerat că aici lucrează delicat oarecare înrudire tainică între sufletul slav și cel latin, să zicem chiar: dacolatina...

Dar trebuie să așteptăm rezultatele unei analize riguroase istoric-estetice. Până atunci rămânem la constatarea simplă și sigură că bucata cerută totdeauna cu foc de către publicul român dela maestrul său iubit este documentul autentic pentru oricine vrea să înțeleagă legătura între acel public și acel maestru.

Și dacă publicul și-a manifestat așa hotărât sensibilitatea muzicală, de ce să-l ținem legat pentru mai mult? *Humoresca* lui Dvorak — asta știe publicul.

Ajunge... E în adevăr drept să-l tratăm deodată așa de aspru pentru ideile lui despre stilul lui Haydn, acel al lui Enescu, de pildă, sau despre alt fapt de muzică care n'are direct aface cu *Humoresca* lui Dvorak?

De sigur în publicul concertelor din orice țară se găsesc destui oameni cari nu pot deosebii pe Haydn de Enescu — ; probabil numai că în unele țări acești oameni știu că există alții care se pricep să deosibească stilurile, și hotărât lasă pe seama acelor cunoscători inițiativa și răspunderea oricărei manifestări în sală. În alte țări structura publicului nu-i atât de fermă și rațională, și inițiativa manifestațiilor o au uneori cei care nu dispun decât de multă energie fizică și de entuziasme diverse extramuzicale.

Se înțelege că o intervertire în ordinea bucăților fără știrea unui asemenea public, poate da pe față foarte hazliu alcătuirea lui intimă.

Numărul acelor care, în artă, se decid după motive estetice este infim. De aceea este foarte gingaș lucru să cercetezi oamenii asupra cunoașterii stilurilor. Starea naturală a omului normal după cetirea unei cărți, ori în sala de teatru, ori în expoziția de pictură, este nedumerire și curiozitate (mai mult sau mai puțin prudent stăpânită) de a afla ce trebuie să crează despre carte, despre piesă, despre pânză, lucruri a căror rațiune de a fi rămâne în fond mai totdeauna neînțeleasă pentru dânsul. El știe că există o ierarhie în producerea și cunoașterea operelor de artă. Măsura în care omul normal are conștiință de această ierarhie este felurită, după țări și timpuri. În societățile foarte primitive disciplina artelor o țin preoții și magii; în cele foarte cultivate — intelectualii special instruiți pentru aceasta; iar societățile în doi peri se bucură de o libertate vioaie cu efecte neprevăzute, uneori foarte vesele. La primitivi situația e simplă: gustul e uniform și sincer manifestat. Pentru civilizați și fracțiuni de civilizați, duplicitatea este inevitabilă în artă. Pentru că producția este extrem de abundentă și diversă; iar de altă parte există o ierarhie și o disciplină care amenință și oprește continuu pe omul de bun simț să-și dea pe față gustul autentic.

Sunt nenumărați oamenii cari cumpără și admiră ce nu le place, cari ascund cu mare grijă ce le place — și încă alții, mai nenorociți, cari

nici nu apucă să cetească, să auză, să vadă ce le place, fiindcă urmăresc cu mare zel frumusețile dictate de sus. Este destul de ciudat poate că și în domeniul artei, se stabilesc autorități, și mai ales că sunt ascultate. Pentru omul normal producerile specific artistice sunt, în fond, indiferente și situația acestui tip de umanitate generală față de opera de artă este o perplexitate pe care caută să o mascheze cât mai bine cu ajutorul foiletoului de artă. Acestui om de mijloc nu-i trebuie orchestră simfonică, ci lăutari; nici pictură născută din vizualitate artistică, ci cromolitografie sentimentală. De aceea desvoltarea tehnicii artistice este de neînțeles, dacă o raportăm la rudimentarele trebuințe estetice ale omului normal. Și cred că tocmai indiferența esențială a tipului acestuia față de creația specific artistică explică mai ales formarea autorității în materie de artă. Omul de bun simț își adăpostește indiferența și perplexitatea sa naturală față de opera artistului printr'o ipocrită sau maimuțarească supunere la opiniile dictate de critică. Trebuie amintit că dela romanticism încoace, critica, urmând unor dispoziții intelectuale generale, s'a depărtat de public, s'a îndușmănit chiar cu dânsul, și ceea ce-i și mai dezastros pentru cetitorul docil și de bun simț, a adoptat adeseori un stil excesiv de poetic, făcut din metafore și comparații vertiginoase, din transpuneri extravagante de senzații — cuvintele, tonurile, colorile schimbate fantastic unele prin altele —: o perturbare grăzavă a regnurilor naturii fizice a părut indispensabilă pentru a exprima originali-

tatea fără seamăn a intelectualului modern. Iar omul de mijloc înghite supus și păstrează credincios acest stil, și fricos și stângaciu îl întrebuințează pentru a ține pas cu modernitatea, la care cu nici un preț nu poate renunța. Astfel îl auzi și pe dânsul vorbind de pianiști care sculptează tonurile, și de versuri care miroase a iasomie.

Omul de mijloc este astăzi, în judecarea artei, cu deosebire uluit; criticul îi vorbește de miresele unui ton de vioară, de savoarea unei fațade arhitectonice — și-l maltratează fiindcă nu deosebește stilurile. Apoi nu-i cuminte acel care se ține hotărât și din toată inima de *Humoresca* lui Dvorak? Ce tonuri sculptate, ce acorduri cu parfumuri! Iată o bucată care are valoarea, profund semnificativă, că se poate flueră ușor și plăcut, și-i așa de dulce, și cu delicioasă melancolie îți aduce aminte de un sfârșit de chef delicat, cu lăutari absolvenți de conservator!

Dar autoritatea criticilor este, după cum se vede, o fatalitate absolută. Omul de bun simț rar scapă (ca în exemplul de mai sus) de tirania ei. Spun drept că atunci când se manifestă liber în artă, omul de bun simț mi-e drag și îl stimez din toată inima, fiindcă-i onest și are haz. Dacă, cine știe de ce — din eleganță de esteți probabil — nu vroim să-l instruim (și cu transpuneri lirice nu se învâță oamenii a deosebi stilurile și a înțelege tehnica artistică), bine e să-l zăpăcim cu metafore amețitoare, și din amuzant cum poate fi adeseori, să-l facem cu desăvârșire ridicul?

Cu cât critica e mai diversă și mai individualistă, cu atât e mai puțin apăsătoare; cu atât mai tare înlesnește libertatea gustului pentru omul de bun simț, și-l desface de obligativități la care nu-l putem supune, decât dacă vroim să fim ironici. Școli și direcții accentuat și unitar organizate încurajează în omul normal lenea de a gândi care și așa îi este naturală, și fac din el un poznaș automat de formule.

ANALOGII PENIBILE

«Bogatul este un tâlhar (Sfântul Vasile) — Bogatul este un hoț; trebuie să se facă toți deopotrivă, dându-și prisosul unii altora; mai bine ar fi să fie toate bunurile în comun (Sfântul Ion Hrisostom). Bogăția este totdeauna făcută din furt; dacă n'a furat cel care o stăpânește acum, au furat străbunii lui (Sfântul Ieronim). Natura a făcut să fie toate în comun; proprietatea privată este o uzurpare (Sfântul Ambroziu). După buna dreptate, toate ar trebui să fie ale tuturor; nedreptatea a făcut proprietatea privată (Sfântul Clement).

Comunismul acesta al Sfinților părinți eră numai o eleganță literară și morală, un reflex inocent al comunismului practic din vremurile d'întâi ale creștinismului. Ca rechizit retoric el se găsește până și la Bossuet — o dovadă cu deosebire amuzantă pentru longevitatea stranie a florilor de stil. În Rusia actuală, comunismul, în practică, s'a împăcat, în scurtă vreme, cu tot felul de infamii burgeze individualiste; dar pentru menținerea cursului literar al ideilor comuniste, în toată splendida și platonica lor strictețe, oameii sunt și acum împușcați cu duzinele. De sigur ideia

comunizării și a împărțirii egale este cea mai ușor de trezit în capul sărăcimii, și agitatorii din toate vremurile nu au lipsit să recurgă la dansa. La timp potrivit, apostolul marxist a pus la o parte tot moftul socialismului «științific», și a strigat tovarășilor, scurt și simplu: luați bogăților ghetele și lăsați-le papucii — și a făcut revoluția... Pe urmă să ne amintim sinoadele socialiste care se țin lanț de câteva decenii, cu certuri nesfârșite asupra buchii marxiste, și așteptarea extatică a realizării comunismului întreg — întocmai ca certurile pe evanghelie și așteptarea împărăției lui Dumnezeu, cu două mii de ani în urmă, — cu aceleași ocări înverșunate, cu aceeași strâmtare și strâmbare a minții, acum ca și atunci.

Alături de ura împotriva bogatului și condamnarea lui radicală, stătea, în revoluția creștină ca și în acea comunistă de astăzi, o ură, tot atât de veninoasă poate, împotriva intelectualului. Pentru fanatic, intelectualul este diavolul, fiindcă intelectualul se îndoiește. Entuziasmul pentru știință, afișat de socialismul contemporan, s'a dovedit a fi, în practică, o frază de paradă: în masse ura contra cărturarului este fundamentală, este ura cătră monstrul neînțeleș. Și agitatorii, cei din împărăția romană ca și cei de astăzi, o hrănesc cu aceeași grije ca și ura împotriva bogatului. În revoluțiile recente, fenomenul s'a dat violent pe față.

Negarea *cu orice preț* a bogăției și a învățaturii, atunci ca și astăzi, rodea corpul civilizației — negare hrănită de ura elementară a sărăcimii, ură

căreia apostolii din totdeauna îi dau o haină de postulat moral.

Condiția civilizației este viața urbană; ruralul este, într'o măsură oarecare, om preistoric, oprit la satisfacerea trebuințelor elementare ale creaturii, prins, cum este, în munca exclusiv destinată îndestulării acelor trebuințe. Cred că ruralului din orice parte a Europei îi va fi — cu mici deosebiri de grad — oricând lesne să renunțe la produsele vieții propriu zis industriale și urbane. Și dacă va intra în delir, le va distruge cu cel mai natural entuziasm, și probabil cu sentimentul delicios că a pus cu totul mâna pe dânsule și izbutește, în sfârșit, să se sature de ele. Pentru moment cum-pără parfum și pudră; asta nu însemnează că n'ar fi gata să renunțe, de hatârul unui chef social formidabil, la săpun, la drum de fier, la telegraf, medic, școală, la toate flecurile urbane, la care se uită așa de des el cu viclean dispreț. Unul din cele mai clare efecte ale războiului a fost o strașnică pornire de țărănizare a Europei. Și țara cea mai perturbată și mai gata la orice este astăzi Rusia, cui barul prin excelență rural, uriaș și haotic.

La descompunerea societății antice au operat ruralii într'o vastă măsură; căci rurali erau doar Barbarii — țărani și ciobani. Efectul hotărîtor al acelei binecuvântate transformări și purificări prin Barbari, cei atât de sărbătoriți în mintea simplistă a romanticilor naționaliști, a fost tocmai stricarea vieții urbane. În Galia, cea mai orășenească între provinciile imperiului, se poate cu deosebire clar

urmări cum puterea a trecut dela cetăți la fermele și satele germanice. Negreșit, în orașe lumea sărăcă groaznic de greutatea birurilor — și fenomenul începe să aibă în viața de astăzi o analogie cu deosebire penibilă.

Inchiderea economică a Statelor, tot mai înverșunată/și mai oarbă, poate să zugrume din ce în ce mai strâns circulația bunurilor pe care să întemeiază viața capitalistă, și probabilitatea războaielor frecvente și locale crește potrivit cu acest naționalism acut. Iar războiul local și frecvent este Evul-Mediu. Ce vor lăsa în picioare războaiele naționale, vor putea regula acele civile — alternativ sau simultan.

Ca decor și costum pentru aceste analogii în structura internă a vremurilor noastre și acea a civilizației vechi la sfârșitul ei, servesc exploziile religioase — intuiționism, antroposofie, teosofie, spiritism, «știință creștină», — un alai de carnaval mistic, în care se amestecă, mulțumită aiurelei desăvârșite și vanitoase a milioane de semidocti, tot felul de resturi din bucătăriile metafizice europene sau orientale, ori din visările fruste ale Pieilor-Roșii. Și lumea începe să mișune, ca și în primele veacuri creștine, de aventurieri religioși și taurmaturgi, spre amețeala definitivă a unei societăți bolnave, minate de plebeizare — prin urmare cu rezistența intelectuală adânc compromisă.

Inainte de războiu se zicea ferm că civilizația modernă nu poate fi expusă la o catastrofă așa vastă, și oricum rușinoasă, ca cea antică, fiindcă producția modernă are o putere covârșitoare. Pe

atunci planau mai toți într'un optimism dulce și absolut. Războiul are grozav aierul să ne spuie că s'ar putea întâmpla și altfel; și rușinea noastră s'ar putea să ajungă cel puțin tot așa de mare ca a celor vechi.

Imi pare că la astfel de analogii trebuie să ne gândim față de criza civilizației — dacă e vorba de *gândit*... În deobște lumea preferă vomități patetice, în stil apocaliptic; astfel că problema acestei crize a ajuns o temă favorită a flașnetelor literare de toate formele și dimensiile.

EXPLICAȚIE FINALĂ

Războiul, reabilitând violența, a vărsat în viața europeană cantități mari de sinceritate; siluirea e doar o pornire eminent imediată și naturală în majoritatea indivizilor din specia umană. Din punct de vedere sufletesc, rezultatul autentic și direct a fost de a da pe față această pornire.

Însă criza nu a fost simplă; efectele ei trebuiau să fie variate, și uneori să se contrazică ciudat.

Nimeni, de pildă, din cei cu răspunderea supremă a trebilor publice europene nu vrea să-și atribue gloria de a fi dorit și început războiul, ci toți vor să arate că să trudesc să asigure pacea.

Scribi, robi ai claselor conducătoare, porunțiți anume să vocifereze, cu patos de cafea, un Nietzscheism de răspântie, se ciocnesc de alții tocmiți să tămâieze masele, pe cele de sus ca și pe cele de jos, cu arome creștine anume drese pentru uzul actual. Astfel violența sau caritatea evangelică, pot fi pe rând adorate, cu mondenă grație, de aceiași oameni.

Bărbați de stat cochetează cu aspirațiile cele mai indiscrete ale feminismului, și visează totuși să reînființeze familia patriarhală în toată rigoarea disciplinei sale antice. Iar reacționari

vehemenți învârtesc, la ocazie, ochi dulci spre lucrătorii cei mai roșii.

Criza războinică a revărsat un amestec original de adevăr, de contraziceri deșănțate și grimasă.

Consecvența este o povară, pe care omul obișnuit o aruncă fără scrupul, în viața de toate zilele, sau chiar în cea oficială și solemnă; și ușuratic el adoptă idei, a căror origine n'o știe și al căror rost n'are timp nici putere să-l înțeleagă, ca să se apere de obiecții nu totdeauna ușor de priceput pentru mintea lui simplu practică.

Astăzi clasa burgeză întâmpină multe greutăți ideologice, și în spiritele comune se produce o aiureală din mijlocul căreia răsar atitudini autoritare fără alt fond decât o nervozitate arogantă foarte stângaciu costumată. În nedumerirea această ideologică, burgezia își caută uneori adăpost în filozofia unei alte clase, și se face, fără chibzuință și fără bun gust, stegarul nobilimii de sânge desfășurând un conservatism inutil pompos, de simplă maimuțareală. Dar fără indoială doctrina însăși aristocratică și conservatoare nu se reduce la astfel de manopere cabotine; ea poate fi, astăzi, reprezentată serios și fundată inteligent. În România, de exemplu, oameni eminenti au dat formă strălucită, și logică și estetică, unei doctrine conservatoare potrivite țării acesteia. Totuși societatea românească întârzie, în unele privinți, atât de surprinzător în faza imitației primitive, încât, acum proaspăt, înflorește la noi un conservatism pur francez — sau mai precis: burbonic — care de sigur face figură pitorească, dar și foarte

bizară în patria lui Carp și mai ales a lui Eminescu.

Atitudinile aristocratizante ale burgeziilor apusene sunt adeseori, ele singure, imitații puțin grațioase și de slabă valoare practică. Còpiile sudest-europene ale unor astfel de imitații vor figura, probabil, numai ca un paragraf mărunț în istoria amuzantă a vremii noastre.

Luciditatea aspră și rece este tradiție în clasa burgeză, și principiu al civilizației uriașe pe care această clasă a creat-o. Primatul inteligenței formează temelia bunului gust al burgeziei și noblețea spiritului ei specific. Oameni ca Norman Angell, Keynes și Caillaux, dovedesc că această tradiție a inteligenței este vie, că luciditatea burgeză nu s'a topit toată în frigurile prin care trece astăzi lumea.

Am credința că o clasă, ca și un om se poate adapta chiar celor mai aspre și complicate încercări, fără a se deda la tumbe și grimase. Cettitorul a văzut de sigur că ținta celor cuprinse în această carte e mai ales să denunțe contraziceri și strâmbături sufletești și sociale, care vin să pocească din ce în ce mai des și mai disgrațios fizionomia omenirii cultivate.

CUPRINSUL

	<u>Pagina</u>
Prefață	5
Ideal și Energie	11
Tipul politic	23
Feminism	37
Lucruri sfinte	45
Geniul organizator	67
Clasicii	73
Estetică utilă și culturală	81
Stil clasic	93
Neînțelegeri inocente între public și artiști	101
Sentimentalii	107
Mecanizarea scrisului	115
Motivele scriitorului	119
Cetățeanul și literatura lui	123
În procesul intelectualilor	129
Intelectualul	135
Literații și violența	143
Aplicație freudistă	147
Cuvintul în libertate	153
Sat și mahala	165
Spre viața ușoară	173
Ciomagul candid	185
Revolta contra istoriei	189
Burgezie romantică	193
Un popor nepolitic	199
Sufletul slav	207
Marxism amuzant	213
Genii agitate	219
Trepte istorice	225
Simț de clasă	229
Paradisul impreciziei	235
Conspirația esențială	239
Toleranță	243
Chestia dezarmării după strictul bun simț	247
Frivolitate pompoasă	253
Pentru libertatea gustului	259
Analogii penibile	265
Explicație finală	271

E R A T A

- La pag. 5 rândul 11 de sus, citește în loc de *mari — maturi*
- » 14 » 1 » jos, » » » » *această — această*
- » 42 » 8 » » » » » *ca — că*
- » 42 » 9 » » » » » *constumului — costumului*
- La pag. 46 rândul 1 de jos citește în loc de *artileristului — artileristul*
- La pag. 68 rândul 8 de sus, desparte *viu sau*
- » 69 » 16 » » citește în loc de *distrugera — distrugerea*
- » 76 » 9 și 10 de sus, citește în loc de: *Georgicețe, Ifigenia, Afinițiile electice — Georgicele, Ifigenia, Afinitățile electice; și șterge virgula între Wilhelm și Meister*
- La pag. 86 rândul 10 de jos, citește în loc de: *riguroasă vârstă — riguroasă de vârstă*
- La pag. 96 rândul 11 de sus, pune virgula între *judecată și istoria*
- La pag. 96 rândul 19 de sus, citește în loc de *teren — tern*
- » 130 » 13 » jos, desparte: *de asemenea*
- » 131 » 14 » sus, citește în loc de *intelectualilor — intelectualilor*
- La pag. 185 rândul 6 de sus, citește în loc de *upta — lupta*
- » 196 » 13 » » » » *creese — crease*
- » 209 » 4 » jos, » » » » *sunt — ierau*
- » 211 » 3 » » » » » *incp — inept*
- » 232 » 1 » sus, » » » » *e — se*
- » 241 » 5 » jos, » » » » *prinș — prinși*
- » 248 » 2 » » » » » *gotriva — potriva*
- » 268 » 14 » » închide citația după *creștină*
- » 271 » 3 » » citește în loc de *itotuși — totuși*.